

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI VAZIRLIGI
ANDIJON VILOYATI PEDAGOGIK MAHORAT MARKAZI

“Kelishildi”

Akademik faoliyat bo‘yicha direktor
o‘rinbosari O. Qurbonov

“18” mart 2026-yil

“Tasdiqlayman”

Andijon viloyati PMM direktori

T. Turg‘unov

“18” mart 2026-yil

III. IQTISODIY BILIM VA TADBIRKORLIK ASOSLARI FANI
O‘QITUVCHILARINIO‘QITISHGA ZAMONAVIY

YONDASHUVLAR

moduli bo‘yicha

O‘QUV – USLUBIY
MAJMUA

Malaka toifa yo‘nalishi:

Rivojlantiruvchi

Tinglovchilar kontingenti:

Iqtisodiy fanlar o‘qituvchilari

Mazkur o'quv-uslubiy majmua Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligining 2024-yil 16-dekabrdagi "Maktabgacha va umumiy o'rta ta'lim tashkilotlari xodimlarining malakasini oshirish kurslari o'quv reja va dasturlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 402-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan Mazkur o'quv dastur A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti Kengashining 2024-yil 16-dekabrdagi 8-son yig'ilish bayonnomasi bilan ma'qullangan va tasdiqlashga tavsiya etilgan. Iqtisodiy bilim va tadbirkorlikasoslari fani o'qituvchilari uzluksiz kasbiy rivojlantirish (malaka oshirish) kursining tayanch o'quv reja va dasturlari asosida ishlab chiqilgan ishchi o'quv dasturiga muvofiq tayyorlandi.

Tuzuvchi:

Axmadjonova Dilnoza, Ijtimoiy iqtisodiy fanlar metodikasi kafedrasida katta o'qituvchisi

Taqrizchilar:

Abduraimov Sh. Ijtimoiy iqtisodiy fanlar metodikasi kafedra mudiri

Mazkur o'quv-uslubiy majmua Andijon viloyati pedagogik mahorat markazi Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi kafedrasining 2026-yil 6-martdagi 3-son yig'ilishida ko'rib chiqilib, muhokama etilgan va markaz Kengashining 2026-yil 18-martdagi 3-son yig'ilishi qarori bilan foydalanishga tavsiya etilgan.

3.1. Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda DTS va yangi avlod darsliklarini tahlili

1-Mavzu : Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda DTS talablari va o'quv dasturi mazmun-mohiyati.

1. Iqtisodiyot va biznes fani maqsadi
2. Davlat ta'lim standartlari va davlat ta'lim talablarini ishlab chiqish
3. "Davlat ta'lim standartlari va davlat ta'lim talablarini joriy etish

1.IQTISODIYOT VA BIZNES FANI MAQSADI

Respublikamizda amalga oshirilayotgan chuqur iqtisodiy islohotlar natijasida jamiyatimiz taraqqiyotining takomillashgan asoslari yaratilmoqda va milliy mustaqilligimiz poydevori yanada mustahkamlanib bormoqda. Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tashabbusi bilan ishlab chiqilgan va amaliyotga qo'llanilayotgan "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi"da xalqimiz hayot darajasini yuksaltirishning aniq mexanizmlari belgilab berilganligini, ushbu strategiyaning nafaqat xalqimiz, balki dunyo jamoatchiligi e'tiborini o'ziga jalb etgan muhim hujjatga aylanganligini alohida ta'kidlab o'tamiz

Harakatlar strategiyasida ta'lim sifatini oshirish, yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish masalalari alohida o'rin egallaydi. Shuningdek, bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan "Har bir oilatadbirkor", "Yoshlar kelajagimiz" hamda "Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili" davlat dasturlari ijrosini ta'minlashdan ko'zlangan asosiy maqsad yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularni jamiyatimizning barcha sohalarida bo'layotgan innovatsion yangilanishlarning bevosita ishtirokchilariga aylanishga yanada kengroq jalb qilishdir. Shu nuqtai-nazardan yoshlarning bilim va iqtidorini chuqurlashtirish, ularning kelgusida malakali kadrlar bo'lib, O'zbekistonni yanada rivojlantirishdagi ishtirokini ta'minlash maqsadida ta'lim jarayoniga ilg'or innovatsion-zamonaviy yondashuvlar joriy etilmoqda, shunga javoban o'quv jarayonlarini sifatli va samarali tashkil etish va amaliyotga joriy etishda natijaviylikka e'tiborni qaratishimiz zarur.

Ushbu jarayonda milliy iqtisodiyotimizning o'ziga xos xususiyatlarini nazariy va amaliy jihatdan chuqur bilish o'ta dolzarb masaladir. Bozor iqtisodiyoti hayotimizda tobora keng ko'lam olayotgan sharoitda bo'lajak kichik mutaxassislar ko'p qirrali bilimga ega, chuqur mushohada va mulohaza asosida qarorlar qabul qilishga qodir, o'z kasbini puxta egallagan kadrlar bo'lishi shart. Bu esa, o'z navbatida mustaqil davlatimiz kelajagi bo'lmish yoshlarni tarbiyalashda va ularning barkamol inson bo'lib shakllanishida o'qituvchilar, muhandispedagoglar, pedagog-olimlar zimmasiga o'ta muhim vazifalarni yuklaydi. Zero, o'sib kelayotgan hozirgi avlod barkamol va etuk inson bo'lishi uchun bozor iqtisodiyoti bo'yicha nazariy va amaliy bilimlarni chuqur egallashini, to'g'rirog'i, iqtisodiy savodxon bo'lishini zamonning o'zi taqozo etmoqda.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida ishchi va mutaxassislar mehnat bozori talablariga moslasha olishi kerak. Ular mehnatining bozorga ta'siri ko'p jihatdan raqobatbardosh tovarlar yarata olishlari va faoliyatning yangi yo'nalishlarini kengaytirishi bilan baholanadi. Bu esa, tadbirkorlardan chuqur iqtisodiy savodxonlikni, uzoqni ko'ra bilishni talab etadi. Bundan kelib chiqadiki, kasbhunar ta'limi muassasalarida iqtisodiy ta'limning asosiy maqsadi talabalarga faqatgina iqtisodiy bilim berishdan iborat emas, balki ularda zamon talablari asosida keng ko'lamdagi iqtisodiy savodxonlikni rivojlantirishdir. Chunki bugungi iqtisodiy savodxonlik har bir mutaxassis: ilmiy xodim, pedagog, shifokor, muhandis va boshqalarning amaliy faoliyatda muhim ahamiyatga ega ekanligini hayotning o'zi ko'rsatib turibdi. Bu dolzarb masalani hal etish uchun esa, ta'lim muassasalari, ayniqsa, kasb-hunar kollejlari iqtisodiy ta'lim-tarbiya berishning zamonaviy texnologiyalarini ishlab chiqish, pedagogik izlanishlar olib borish zarur.

Umuman, aytish mumkinki, iqtisodiy ta'lim-tarbiya berish iqtisodiy savodxonlik muammosi butun dunyo iqtisodchilari, sotsiologlari, faylasuflari, psixologlari, pedagoglarini doimo qiziqtirib kelgan muammolardan biridir. Barcha soha olimlari iqtisodiy savodxonlikning jamiyat taraqqiyoti uchun o'ta muhim va zarurligini e'tirof etadilar.

1. DAVLAT TA'LIM STANDARTLARI VA DAVLAT TA'LIM TALABLARINI ISHLAB CHIQISH

MAVZU: UMUMIY O‘RTA TA’LIM TIZIMIDA DTS, DTT VA KASB STANDARTLARI

Reja:

1. **Umumiy o‘rta ta’lim tizimi**
2. **Milliy o‘quv dasturi.**
3. **Maktab direktori Kasb standarti.**

Davlat ta’lim muassasasi – davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tomonidan davlat mulki bo‘lgan mol-mulk negizida tashkil etilgan, davlat ta’lim standartlariga va davlat ta’lim talablariga muvofiq ta’lim beradigan muassasa; Davlat ta’lim standartlari umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, professional hamda oliy ta’lim mazmuni va sifatiga oid talablarni belgilaydi.

Davlat ta’lim standartlari – davlat tomonidan ta’limning mazmuni va sifatiga nisbatan belgilanadigan talablar majmui;

Davlat ta’lim standartlari – umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, professional hamda oliy ta’lim mazmuni va sifatiga oid talablarni belgilaydi.

Davlat ta’lim talablari – ta’limning tuzilmasiga, mazmuniga va uni amalga oshirish shart-sharoitlariga, shuningdek ta’lim oluvchilarning jismoniy, shaxsiy, intellektual, ilmiy hamda kasbiy sifatlariga qo‘yiladigan majburiy talablar;

Davlat ta’lim talablari ta’lim sohasidagi tegishli vakolatli davlat boshqaruvi organlari tomonidan ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi;

Davlat ta’lim talablari: maktabdan tashqari ta’lim, oliy ta’limdan keyingi ta’lim, shuningdek kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish mazmunini;

ta’lim tuzilmasini va ta’limni amalga oshirish shartlarini;

ta’lim oluvchilarning jismoniy, shaxsiy, intellektual, ilmiy va kasbga oid sifatleri to‘g‘risidagi normalarni belgilaydi.

Davlat ta’lim talablari:

maktabdan tashqari ta’lim, oliy ta’limdan keyingi ta’lim, shuningdek kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish mazmunini;

ta’lim tuzilmasini va ta’limni amalga oshirish shartlarini;

ta’lim oluvchilarning jismoniy, shaxsiy, intellektual, ilmiy va kasbga oid sifatleri to‘g‘risidagi normalarni belgilaydi.

Malaka – shaxsning kasbiy faoliyatning muayyan turini bajarishga tayyorgarligini ifodalaydigan, ma'lumot to'g'risidagi tegishli hujjat bilan tasdiqlanadigan bilim, qobiliyat, mahorat va ko'nikmalar darajasi;

Mutaxassislik – malaka berish bilan yakunlanadigan muayyan kasbiy tayyorgarlik turining nomi;

Nodavlat ta'lim tashkilotlari mustaqil ishlab chiqilgan va litsenziyada ko'rsatilgan o'quv dasturlari asosida ta'lim faoliyatini amalga oshirishlari mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi davlat ta'lim standartlari, malaka talablari, oliy ta'lim, o'rta maxsus ta'lim hamda professional ta'limning o'quv rejalari va o'quv dasturlari ishlab chiqilishini ta'minlaydi. Ushbu maqsadlar uchun O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tayanch davlat oliy ta'lim va professional ta'lim muassasalarini belgilaydi.

Tayanch davlat oliy ta'lim va professional ta'lim muassasalari kadrlarning talabgorlari ishtirokida davlat ta'lim standartlarini, malaka talablarini, o'quv rejalari va o'quv dasturlarini tayyorlashni amalga oshiradi.

Davlat ta'lim standartlari kasbiy standartlar asosida ishlab chiqiladi.

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlari ishlab chiqilishini ta'minlaydi.

Oliy, professional, o'rta maxsus va umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlari, malaka talablari, o'quv rejalari va o'quv dasturlari O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Xalq ta'limi vazirligi hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablarni rivojlantirish agentligi tomonidan tasdiqlanadi.

Tegishli vakolatlar berilgan boshqa vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralar davlat ta'lim standartlarini O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi bilan kelishilgan holda ishlab chiqadi hamda tasdiqlaydi.

Davlat ta'lim talablari – ta'lim sohasidagi tegishli vakolatli davlat boshqaruvi organlari tomonidan ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi.

Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan shaxslarni o'qitish maxsus o'quv dasturlari asosida amalga oshiriladi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi davlat oliy ta’lim muassasalariga mustaqil ishlab chiqilgan va tasdiqlangan o‘quv dasturlari, malaka talablari hamda o‘quv rejalari asosida ta’lim xizmatlari ko‘rsatish bo‘yicha vakolatlarni berishi mumkin.

Umumiy o‘rta ta’limning DAVLAT TA’LIM STANDARTI

Umumiy o‘rta ta’limning davlat ta’lim standarti DTSning maqsad va vazifalarini, asosiy prinsiplarini, tarkibiy qismlarini, davlat ta’lim standartlarini joriy etish hamda davlat ta’lim standartlari talablariga rioya etilishini nazorat qilish tartibini belgilaydi.

Davlat ta’lim standartini ishlab chiqish quyidagi hujjatlarga asoslanadi:

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi;

«Ta’lim to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni;

«Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni;

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Uzluksiz ta’lim tizimi uchun davlat ta’lim standartlarini ishlab chiqish va amalda joriy etish to‘g‘risida» 1998-yil 5-yanvardagi 5-son qarori;

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Uzluksiz ta’lim tizimining chet tillar bo‘yicha davlat ta’lim standartini tasdiqlash to‘g‘risida» 2013-yil 8-maydagi 124-son qarori;

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Umumiy o‘rta ta’lim to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash to‘g‘risida»gi 2017-yil 15-martdagi 140-son qarori;

O‘zDSt 1.0-98. «O‘zbekiston Respublikasi standartlashtirish davlat tizimi. Asosiy qoidalar»;

O‘zDSt 1.1-92. «O‘zbekiston Respublikasi standartlashtirish davlat tizimi. O‘zbekiston Respublikasi standartlarini ishlab chiqish, muvofiqlashtirish, tasdiqlash va ro‘yxatdan o‘tkazish tartiblari»;

O‘z DSt 1.5-93. «Standartlashtirishga doir normativ hujjatlarni ko‘rib chiqish, tekshirish, o‘zgartirish kiritish va bekor qilish tartibi»;

O‘z DSt 1157:2008. Hujjatlarni unifikatsiyalashtirish tizimi. Tashkiliy-farmoyish hujjatlar tizimi. Hujjatlarni rasmiylashtirishga bo‘lgan talablar.

O‘z DSt 1.8:2009. Asosiy qoidalar. Tavsiyalar.

3. Davlat ta'lim standartini bajarish O'zbekiston Respublikasi hududida faoliyat ko'rsatayotgan barcha umumiy o'rta ta'lim muassasalari uchun majburiydir.

Davlat ta'lim standartining maqsadi – umumiy o'rta ta'lim tizimini mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari hamda ilm-fan va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan holda tashkil etish, ma'naviy barkamol va intellektual rivojlangan shaxsni tarbiyalashdan iborat.

Davlat ta'lim standartining vazifalari quyidagilardan iborat:

- umumiy o'rta ta'lim mazmuni va sifatiga qo'yiladigan talablarni belgilash;
- milliy, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar asosida o'quvchilarni tarbiyalashning samarali shakllari va usullarini joriy etish;
- o'quv-tarbiya jarayoniga pedagogik va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, umumiy o'rta ta'lim muassasalarining o'quvchilari va bitiruvchilarining malakasiga qo'yiladigan talablarni belgilash;
- kadrlarni maqsadli va sifatli tayyorlash uchun ta'lim, fan va ishlab chiqarishning samarali integratsiyasini ta'minlash;
- ta'lim va uning pirovard natijalari, o'quvchilarning malaka talablarini egallaganlik darajasini tizimli baholash tartibini, shuningdek ta'lim-tarbiya faoliyati sifatini nazorat qilishning huquqiy asoslarini takomillashtirish;
- davlat ta'lim standartlari talablarining ta'lim sifati va kadrlar tayyorlashga qo'yiladigan xalqaro talablarga muvofiqligini ta'minlash.

Umumiy o'rta ta'lim davlat ta'lim standartining asosiy prinsiplari

Davlat ta'lim standarti quyidagi asosiy prinsiplarga asoslanadi:

- o'quvchi shaxsi, uning intilishlari, qobiliyati va qiziqishlari ustuvorligi;
- umumiy o'rta ta'lim mazmunining insonparvarligi;
- davlat ta'lim standartining ta'lim sohasidagi davlat va jamiyat talablariga, shaxs ehtiyojiga mosligi;
- umumiy o'rta ta'limning boshqa ta'lim turlari va bosqichlari bilan uzluksizligi va ta'lim mazmunining uzviyligi;

- umumiy oʻrta taʼlim mazmunining respublikadagi barcha hududlarda birligi va yaxlitligi;
- umumiy oʻrta taʼlimning mazmuni, shakli, vositalari va usullarini tanlashda innovatsiya texnologiyalariga asoslanilganligi;
- oʻquvchilarda fanlarni oʻrganish va taʼlim olishni davom ettirish uchun tayanch va fanlarga oid umumiy kompetensiyalarni rivojlantirishning taʼminlanganligi;
- rivojlangan xorijiy mamlakatlarning taʼlim sohasida meʼyorlarni belgilash tajribasidan milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda foydalanish.

Umumiy oʻrta taʼlimning davlat taʼlim standartining tarkibiy qismlari

- umumiy oʻrta taʼlimning tayanch oʻquv rejasi;
- umumiy oʻrta taʼlimning oʻquv dasturi;
- umumiy oʻrta taʼlimning malaka talablari;
- baholash tizimi.

UMUMIY OʻRTA TAʼLIMNING TAYANCH OʻQUV REJASI

Umumiy oʻrta taʼlimning tayanch oʻquv rejasi umumiy oʻrta taʼlim muassasalarida oʻqitiladigan oʻquv fanlari nomi, oʻquv yuklamasining minimal hajmi hamda ularning sinflar boʻyicha taqsimoti belgilangan hujjat hisoblanadi.

- tayanch oʻquv reja umumiy oʻrta taʼlim muassasalarining dars jadvalini ishlab chiqish uchun asos hisoblanadi.

- tayanch oʻquv reja umumtaʼlim fanlari boʻyicha belgilangan taʼlim mazmunini oʻquvchiga yetkazish uchun ajratilgan oʻquv soatlari (davlat ixtiyoridagi va maktab ixtiyoridagi soatlar)ning minimal hajmini belgilaydi.

Pedagog kadrlar salohiyati hamda moddiy-texnika bazasi yetarli boʻlgan umumiy oʻrta taʼlim muassasalarida Qoraqalpogʻiston Respublikasi Xalq taʼlimi vazirligi, Toshkent shahar xalq taʼlimi bosh boshqarmasi va viloyatlar xalq taʼlimi boshqarmalarining ruxsati bilan umumiy oʻrta taʼlim muassasalarining pedagogik kengashlariga dars jadvalini tuzishda tayanch oʻquv rejadagi umumiy soatlar hajmidan oshmagan holda, maʼlum bir fanlarni chuqurlashtirib oʻqitish maqsadida 15 %gacha oʻzgartirish kiritish huquqi beriladi.

UMUMIY OʻRTA TAʼLIMNING OʻQUV DASTURI

Oʻrta taʼlimning oʻquv dasturi tayanch oʻquv rejaga muvofiq oʻquv fanlarining sinflar va mavzular boʻyicha hajmi, mazmuni, oʻrganish ketma-ketligi va shakllantiriladigan kompetensiyalari belgilangan hujjat hisoblanadi.

Oʻquv dasturi Oʻzbekiston Respublikasi Xalq taʼlimi vazirligi tomonidan ishlab chiqiladi va – tasdiqlanadi.

UMUMIY OʻRTA TAʼLIMNING MALAKA TALABLARI

Umumiy oʻrta taʼlimning malaka talablari umumtaʼlim fanlari boʻyicha taʼlim mazmunining majburiy minimumi va yakuniy maqsadlariga, oʻquv yuklamalari hajmiga hamda taʼlim sifatiga qoʻyiladigan talablardan iborat boʻlib, u quyidagilardan tashkil topadi:

bilim – oʻrganilgan maʼlumotlarni eslab qolish va qayta tushuntirib berish;

koʻnikma – oʻrganilgan bilimlarni tanish vaziyatlarda qoʻllay olish;

malaka – oʻrganilgan bilim va shakllangan koʻnikmalarni notanish vaziyatlarda qoʻllay olish va yangi bilimlar hosil qilish;

kompetensiya – mavjud bilim, koʻnikma va malakalarni kundalik faoliyatda qoʻllay olish qobiliyati.

BAHOLASH TIZIMI

Baholash tizimi – davlat taʼlim standarti boʻyicha umumiy oʻrta taʼlimning malaka talablarini oʻquvchilar tomonidan oʻzlashtirilishi darajasini hamda umumiy oʻrta taʼlim muassasasining faoliyati samaradorligini aniqlaydigan mezonlar majmuidan iborat.

UMUMIY OʻRTA TAʼLIMNING DAVLAT TAʼLIM STANDARTINI JORIY ETISH TARTIBI

Oʻzbekiston Respublikasida davlat taʼlim standartini joriy etish, muvofiqlashtirish, unga metodik rahbarlik qilish Oʻzbekiston Respublikasi Xalq taʼlimi vazirligi tomonidan amalga oshiriladi.

Davlat taʼlim standartini joriy etish, shu jumladan, umumtaʼlim fanlari boʻyicha taʼlim mazmuni va sifatiga qoʻyiladigan minimal talablarni, umumiy oʻrta taʼlim muassasalari bitiruvchilariga qoʻyiladigan malaka talablarini tasdiqlash pedagogik tajriba-sinov ishlari muvaffaqiyatli yakunlanib, ularga ekspert baho berilgach amalga oshiriladi.

Davlat ta'lim standartiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish belgilangan tartibda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan amalga oshiriladi.

UMUMIY O'RTA TA'LIMNING DAVLAT TA'LIM STANDARTI TALABLARIGA RIOYA ETILISHINI NAZORAT QILISH

- Davlat ta'lim standarti talablariga rioya qilish ustidan nazoratni amalga oshirishning maqsadi – davlat ta'lim standarti talablarini bajarish darajasini aniqlash, zarur chora-tadbirlarni amalga oshirish asosida ta'lim sifatini ta'minlashdan iborat.

- Davlat ta'lim standarti talablariga rioya qilish ustidan nazorat O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan quyidagi ko'rinishlarda amalga oshiriladi:

- davlat ta'lim standarti talablari asosida barcha umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan malaka talablariga baho berish;

- tayanch o'quv reja va o'quv dasturlarining bajarilishini tahlil qilish;

- umumiy o'rta ta'lim muassasasida davlat ta'lim standartlari talablari bajarilishi va ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi omillarni, foydalanilgan pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining natijaviyligini tahlil qilish.

UMUMIY O'RTA TA'LIM SIFATINI NAZORAT QILISHNING TURLARI QUYIDAGILARDAN IBORAT:

ichki nazorat – O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan tartib asosida umumiy o'rta ta'lim muassasasining monitoring guruhi tomonidan amalga oshiriladi;

tashqi nazorat – ta'lim sohasidagi vakolatli davlat organlari, hududiy xalq ta'limi boshqaruvi organlari tomonidan amalga oshiriladi;

davlat-jamoatchilik nazorati – qonun hujjatlarida belgilangan tartibda hududiy xalq ta'limi boshqaruvi organlari va nodavlat notijorat tashkilotlar hamkorligida amalga oshiriladi;

milliy va xalqaro darajada baholash – Hukumatning tegishli qarori hamda xalqaro shartnomalar asosida xalq ta'limi boshqaruvi organlari, nodavlat notijorat tashkilotlar va xalqaro tashkilotlar hamkorligida amalga oshiriladi.

Davlat ta'lim standarti talablarining bajarilmaganligi uchun javobgarlik qonun hujjatlariga muvofiq umumiy o'rta ta'lim muassasasi rahbariyatiga yuklanadi.

Milliy o'quv dasturi – har bir sinf bosqichi yakunida o'quvchilardan kutiladigan natijalarni hamda bir sinfdan keyingi sinfga o'tishni va o'quvchi qanday natijalarni qo'lga kiritishi kerakligi va baholash jarayonini tushuntirishda yo'nalish beruvchi hujjatdir. **Baholash** – o'rganilgan ma'lumotlarni eslab qolish va qayta tushuntirib berish. **Ko'nikma** – o'rganilgan bilimlarni tanish vaziyatlarda qo'llay olish. **Malaka** – o'rganilgan bilim va shakllangan ko'nikmalarni notanish vaziyatlarda qo'llay olish va yangi bilimlar hosil qilish. **Kompetensiya** – mavjud bilim, ko'nikma va malakalarni kundalik faollikda qo'llay olish qobiliyati. Ushbu malaka talablarini o'zida mujassamlashtirgan har qanday o'quvchi kelajakda o'z o'rnini topadi va dunyo standartlariga labbay deb javob bera oladi. Umumiy o'rta ta'limning Milliy o'quv dasturi (MO'D) o'quv-me'yoriy hujjat bo'lib, u **o'quv reja** va fanlarning **o'quv dasturlari, o'qitish metodologiyasi va baholashni** ishlab chiqishga asos bo'ladi. MO'D bo'yicha yaratilayotgan yangi darsliklar, o'qituvchilar uchun metodik qo'llanmalar, mashq daftarlari, o'quv-metodik materiallar ta'limni rivojlantirishga xizmat qiladi. MO'D pedagogik amaliyotni va baholash yondashuvlarini qo'llab-quvvatlaydi va ushbu elementlarning barchasini birlashtirishga imkon beradigan dasturdir. Umumta'lim maktablarida darslik va o'quv-metodik majmualarni tajribasino'vdan hamda chet ellik mutaxassislar ishtirokida ekspertizadan o'tkazish tizimi yo'lga qo'yiladi. Milliy o'quv dasturini joriy qilish bo'yicha ishlarni Xalq ta'limi vazirligi huzuridagi Respublika ta'lim markazi amalga oshiradi. Xalq ta'limi vazirligining 2020- yil 31-martdagi "Umumiy o'rta ta'limning Milliy o'quv dasturini ishlab chiqish to'g'risida"gi buyrug'i asosida xalqaro talablarga javob beruvchi umumiy o'rta ta'limning Milliy o'quv dasturini ishlab chiqish boshlangan. Uning loyihasi yuqori salohiyatli milliy va xalqaro ekspertlar, UNICEF, USAID va boshqa xalqaro tashkilotlarning maslahatchilari ishtirokida tayyorlangan. Milliy o'quv dasturlarining yaratilishi ta'limdagi yutuqlarimizni oshirishga xizmat qiladi. Yangilanayotgan darsliklar va boshqa o'quv materiallari o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatishga, ularda tanqidiy va ijodiy tafakkurni o'stirishga qaratilgan.

Milliy o'quv dasturi asosida fanlar chiziqli tartibda emas, spiralsimon tarzda o'qitiladi. Ya'ni mavzular takroriy emas, bir-birini mantiqan davom ettiruvchi hamda soddadan murakkabga tomon yo'naltirilgan tarzda kiritiladi. Milliy o'quv dasturi 6 ta qismdan iborat: umumiy o'rta ta'limning malaka talablari; umumta'lim

fanlarining konsepsiyalari; umumiy o'rta ta'limning o'quv rejasi; umumta'lim fanlarining o'quv dasturlari; umumta'lim fanlarini o'qitish metodologiyasi; baholash tizimi.

"Milliy o'quv dasturi amaldagi davlat ta'lim standarti, o'quv dasturlarini tanqidiy tahlil qilish, keng jamoatchilikning darsliklarning mazmuniga nisbatan bildirgan fikr-mulohazalari, ta'limning keyingi bosqichi hamda zamonaviy mehnat bozorining real talablari asosida, xorijiy davlatlarning ta'lim sohasida erishgan natijalarini inobatga olgan holda ishlab chiqilmoqda. Milliy o'quv dasturi asosida yangilanayotgan darsliklarga xalqaro baholash dasturlarining baholash mezonlari va mexanizmlariga javob beradigan, o'quvchilarni ana shu dasturlarning imtihonlariga tayyorlashga xizmat qiladigan materiallar ham kiritilyapdi. Masalan "Ona tili va o'qish savodxonligi" darsligini oladigan bo'lsak, darslik o'quvchilarni mantiqiy fikrlashini va amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lib, PISA va PIRLS xalqaro baholash dasturlari talablariga mos keladigan matnlar bilan ishlashga mo'ljallangan amaliy topshiriqlar joy olgan. Bunday topshiriqlar vositasida o'quvchida matnni tushunish, tahliliy, tanqidiy fikrlash va munosabat bildirish masalalari ko'zda tutilmoqd. Bugungi kun o'quvchisi internetga oshno, zamonaviy texnika va texnologiyadan to'laqonli foydalana oladi. Demak, uni darsga, kitobga, bilimga qiziqtirish, e'tiborini egallash uchun zamonaviy yondashuv talab etiladi. Darsliklar bilan birga multimedia ilovalari va boshqa raqamli mahsulotlar ham ishlab chiqilayotgani bu yo'ldagi muhim qadamdir. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, yangilanayotgan darsliklar va boshqa o'quv materiallari o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatishga, ularda tanqidiy va ijodiy tafakkurni o'stirishga qaratilgan. Zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan yoshlar esa mamlakatimizning ertangi istiqboli va taraqqiyotining hal qiluvchi kuchidir.

Summativ baholash – o'qishning ma'lum bir davrida (o'quv dasturining bo'lim va boblari, choraklik, o'quv yili oxirida) o'quvchining davlat ta'lim standarti va o'quv dasturlarida belgilangan kompetensiyalarni egallaganlik darajasini rasmiy baholash jarayoni bo'lib, test, yozma ish, og'zaki suhbat, loyiha ishi, taqdimot ishlari, amaliy mashg'ulot, laboratoriya ishi, ijodiy ishlar va shu kabi boshqa shakllar yordamida amalga oshiriladi.

Bunda, o'qituvchi summativ baholash natijasida o'quvchining o'zlashtirishdagi ehtimoliy bo'shliqlarni aniqlaydi, ularni o'quvchi bilan birgalikda bartaraf qilish bo'yicha ishlaydi.

Summativ baholash MMTV tomonidan joriy o'quv faoliyatini nazorat qilish qoidalari doirasida ishlab chiqilgan va tasdiqlangan, 248-sonli buyruqning joriy versiyasiga kiritilgan.

Summatik ishlarning turlari

- bob bo'yicha summativ baholash (keyingi o'rinlarda – **BSB**) – bob, bo'lim yakunida belgilangan kompetensiyalarni egallaganlik darajasini rasmiy baholash jarayoni;
- chorak bo'yicha summativ baholash (keyingi o'rinlarda – **CHSB**) – chorak yakuni bo'yicha belgilangan kompetensiyalarni egallaganlik darajasini rasmiy baholash jarayoni;
- Loyiha ishi;

Formativ baholash va summativ baholash o'rtasidagi farq

Shakllantiruvchi baholash baholashni jarayon sifatida ko'rib chiqadi, jami baholash esa baholashni mahsulot sifatida ko'rib chiqadi.

Formativ baholash o'quvchilarga o'zlarining kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga yordam beradi va diqqatni ishga muhtoj bo'lgan sohalarga qaratadi, o'quvchilar qayerda qiynalayotganini aniqlashda o'qituvchilarga yordam beradi va muammolarni darhol hal qilishga yordam beradi. Formativ testlar past reytingga ega, ya'ni ular past ballga ega yoki qiymat yo'q.

Bundan farqli o'laroq, Summativ Baholash o'quv bo'limi oxirida o'quvchilarning o'rganishini ba'zi bir standart yoki etalon bilan solishtirish orqali baholashga qaratilgan. Ushbu baholash oraliq imtihon, yakuniy loyiha va katta o'qishni o'z ichiga olgan yuqori balli testlarga ega. Summativ baholashdan olingan ma'lumotlardan keyingi kurslarda faoliyatni boshqarish uchun rasmiy ravishda foydalanish mumkin.

Kasb standarti - asosiy mehnat funksiyalari va ularni bajarish sharoitlarini ifodalovchi, ko'nikma darajasiga, mehnat mazmuni, sifati va sharoitlariga talablarni belgilovchi standartdir.

Kasb standartlari sifatli ta'lim dasturlari va kasbga o'qitish dasturlarini shakllantirishga muhim hissa qo'sha oladi, shuningdek mutaxassis tayyorlash jarayoniga zamonaviy, samarali ta'lim texnologiyalarini qo'llashga yo'l ochadi.

Sertifikatsiya va turli toifadagi xodimlar attestatsiyasi tizimlari asosi bo'lib xizmat qila oladi.

Kasb standartlari kadrlarni baholash, attestasiyadan o'tkazish, kasbga tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish uchun asos sifatida ishlab chiqiladi.

Kasb standartlari foydalanuvchilarning keng doirasiga mo'ljallangan, shu jumladan:

- xodimlarga – tarmoqda kasbga qo'yilgan talablarni tushunish, o'z malakalarini oshirishni rejalashtirish va xizmatda o'sish;
- ish beruvchilarga – xodimlarga nisbatan qo'llaniladigan talablar, yo'riqnomalar va majburiyatlarni ishlab chiqish, xodimlarni yollash va attestasiyadan o'tkazish, shuningdek kadrlarning malakasini oshirish, rivojlantirish, o'sishi va rotasiyalash dasturlarini tuzishda;
- ta'lim tizimi vakillariga – ta'lim dasturlari va modullarini ishlab chiqish uchun;
- malakani tasdiqlash va sertifikatlash faoliyati bilan shug'ullanuvchi tashkilotlarga – xodimlarni sertifikatlash uchun baholash materiallarini ishlab chiqishda va moslik darajalari bo'yicha xodimlarning malaka mezonlarini ishlab chiqishda;
- davlat organlariga – kasb standartlaridan mehnat bozori va uning ishtirokchilarini baholash, monitoringini yuritish va prognozlash mezonlari sifatida foydalanish uchun.

Kasb standarti mazmuni (maketi) to'rt bo'limdan iborat.

Birinchi bo'lim quyidagilarni o'z ichiga oladi:

kasb standarti rekvizitlari – kasb standarti kim tomonidan, qachon va qaysi normativ-huquqiy hujjat asosida tasdiqlangan;

kasb standarti nomi – ishlab chiquvchilar shakllantirgan kasbiy guruhning nomlanishiga mos nom. Kasb standarti nomi Iqtisodiy faoliyat turlari umumdavlat tasniflagichida belgilangan iqtisodiy faoliyat turlari bilan bog‘langan bo‘lishi kerak;

glossariy – ushbu kasb standartida foydalaniladigan asosiy tushunchalar ro‘yxati.

Ikkinchi bo‘lim kasb standarti pasporti mazmunini o‘z ichiga oladi:

kasb standarti nomi – birinchi bo‘limdan olinadi;

kasb standarti raqami – kasb standarti tasdiqlangandan keyin Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi tomonidan beriladi;

asosiy guruh nomi – asosiy guruhning Mashg‘ulotlar milliy standart tasniflagichiga muvofiq ko‘rsatiladi;

kasb standartining qisqacha bayoni – kasb kichik guruhining O‘zbekiston Respublikasi Mashg‘ulotlar milliy standart tasniflagichi bo‘yicha tavsifi.

Uchinchi bo‘lim xaritani – ishchilar kasblari va xizmatchilar lavozimlari bayonini o‘z ichiga oladi. Har bir kasb (lavozim) bo‘yicha quyidagilar ko‘rsatiladi:

- kasb (lavozim)ning Xizmatchilarning asosiy lavozimlari va ishchi kasblari klassifikatoriga mos nomi;
- kasb (lavozim)ning O‘zbekiston Respublikasi Mashg‘ulotlar milliy standart tasniflagichi bo‘yicha kodi;
- malaka darajasi – Milliy malakalar ramkasiga muvofiq;
- mehnat funksiyalari nomi va kodi – xodimning kasb (lavozim) bo‘yicha bajaradigan ishlari ko‘rsatiladi. Mehnat funksiyasi kodi vazirlik tomonidan belgilanadigan kodlagich bo‘yicha aniqlanadi;
- mahorat va ko‘nikmalar – xodimlarning muayyan kasb (lavozim) bo‘yicha har bir mehnat funksiyasi bo‘yicha nimalarni bajara olishlari kerakligi bayonini o‘z ichiga oladi;

- bilimlar – har bir mehnat funksiyasi bo'yicha xodim mehnat funksiyasini muvaffaqiyatli bajarishi uchun nimalarni bilish kerakligining bayonini o'z ichiga oladi

3.1. Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda DTS va yangi avlod darsliklarini tahlili

2-Mavzu :Iqtisodiyot va biznes fani bo'yicha yaratilgan yangi darslik va o'quv-uslubiy qo'llanmalar bilan ishlash metodikasi.

(2 soat amaliy mashg'ulot)

1. Iqtisodiyot va biznes fani darsliklari
2. Qo'llanma bilan ishlashda asosiy qadamlar
3. Yangi avlod darsliklari bilan ishlashning asosiy usullari.

Iqtisodiyot va biznes fani darsliklaridagi o'zgarishlar, yangilangan topshiriqlar namunasi bilan ishlash metodikasi. O'qituvchilar uchun yaratilgan metodik qo'llanma bilan ishlash. Iqtisodiyot va biznes faniga oid yangi tushunchalarni kontseptual (uzviy aloqadorlikda) tushunish. O'quvchilar bilan topshiriqlar namunasini guruhlarda va individual ishlash texnikasi. Darsliklarda QR kodlar, interaktiv elementlar, onlayn resurslar bilan ishlash metodikasi.

Yangi avlod darsliklari bilan ishlashning asosiy usullari. Yangi avlod darsliklari bilan ishlashdagi muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari. O'qituvchilar yangi avlod darsliklari bilan ishlash uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar.

O'zbekiston o'zining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining yangi bosqichiga qadam qo'ydi. Uning taraqqiyotini ta'limning ko'p qirrali va keng qamrovli takomillashuvisiz tasavvur qilish qiyin. Ta'lim mazmunini takomillashtirish va uning samaradorligini oshirish Kadrlar tayyorlash milliy dasturi mohiyatidan kelib chiqadi. Erkin fikrlovchi, ijodkor, milliy mustaqilligimiz g'oyalariga sodiq bo'lgan barkamol shaxsni tarbiyalash esa, uning iqtisodiy savodxonligini oshirish bilan uzviy bog'liq. Ana shu nuqtai-nazardan qaraganda har tomonlama etuk shaxsni tarbiyalab voyaga etkazishda ta'lim samaradorligi alohida ahamiyat kasb etadi. Uzluksiz ta'limning yangi turi bo'lmish o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimida bo'lajak kichik mutaxassislarning iqtisodiy savodxonligini oshirish dolzarb muammo hisoblanadi.

Garchand o'qituvchilarda iqtisodiy bilimlarni rivojlantirish, iqtisodiy madaniyatni rivojlantirish, iqtisodiy savodxonlikni rivojlantirish, tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish tushunchalari bir-birlari bilan uzviy bog'liq bo'lsada, lekin ular ma'no-mazmun jihatdan bir-birlaridan keskin farq qiladi. Ularning har biri muammo sifatida o'rganish uchun o'quv ob'ekt bo'la oladi. N. Ye. Yasekoning e'tirof e'tishicha, iqtisodiy savodxonlik O'rganuvchining umumiy savodxonligining tarkibiy qismi bo'lib, uning jamiyat xo'jalik faoliyatida ongli ravishda ishtirok etishiga imkon beruvchi shaxsiy sifatlari, shuningdek, iqtisodiy bilimi, ko'nikma va malakasi darajasini belgilaydi.

O'qituvchilar uchun yaratilgan iqtisodiy metodik qo'llanma bilan ishlashda qo'llanma tarkibini o'rganish, dars rejalarini tuzish, uni darslarga tatbiq etish va o'quvchilarda iqtisodiy savodxonlikni shakllantirishga qaratilgan mashg'ulotlar o'tkazish muhim. Qo'llanma, odatda, nazariy materiallar, dars ishlanmalari, topshiriqlar, testlar va o'yinlar kabi turli shakllarni o'z ichiga oladi.

QO'LLANMA BILAN ISHLASHDA ASOSIY QADAMLAR:

1. **Qo'llanma tarkibini o'rganing:** Qo'llanmadagi nazariy ma'lumotlar, dars jarayonini tashkil etish usullari, o'quvchilarni baholash mezonlari bilan tanishing.
2. **Dars rejalarini tuzing:** Qo'llanmadagi tavsiyalar asosida o'tiladigan mavzular bo'yicha dars rejalarini ishlab chiqing.
3. **Darslarga tatbiq eting:** Dars jarayonida qo'llanmadagi topshiriqlar, testlar va o'yinlardan foydalaning.
4. **Iqtisodiy savodxonlikni rivojlantiring:** O'quvchilarda iqtisodiy tushunchalarni, shaxsiy mablag'larni boshqarish, bozor iqtisodiyoti tamoyillarini shakllantirishga qaratilgan mashg'ulotlar tashkil eting.
5. **O'quvchilarni baholang:** Qo'llanmadagi baholash mezonlariga muvofiq o'quvchilarning bilimlarini baholab boring.

Qo'shimcha tavsiyalar:

- **Innovatsion yondashuvlar:** Darslarda yangi metodlar va interaktiv usullardan foydalanish qo'llanma samaradorligini oshiradi.

- **Amaliyotga yo'naltirish:** O'quvchilarga iqtisodiy bilimlarni kundalik hayotda qanday qo'llash mumkinligini ko'rsating, masalan, xarid qilish, pulni tejash kabi jarayonlarda.
- **Qo'shimcha materiallardan foydalanish:** Qo'llanmadagi materiallarni boyitish uchun internetdan, ilmiy maqolalardan va boshqa metodik adabiyotlardan qo'shimcha ma'lumotlar to'plashingiz mumkin

2. YANGI AVLOD DARSЛИKLARI BILAN ISHLASHNING ASOSIY USULLARI.

Bugungi kunda mamlakatimizda xorijiy tillarni o'qitishning yangi bosqichga olib chiqish, xorijiy tillar bo'yicha professional kadrlarni tayyorlash masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Hozirda O'zbekistonda xorijiy tillarni o'qitishda ixtisoslashgan oliy ta'lim muassasalar O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti hamda Samarqand davlat chet tillari instituti hisoblansa, Respublikaning barcha viloyatlaridagi universitetlarda xorijiy tillar fakultetlari mavjuddir. Bizga ma'lumki, har qanday turdagi darslik yoki o'quv qo'llanma o'qitiladigan fanning namunaviy dasturida ko'rsatib o'tilgan mavzular, adabiyotlar asosida yaratiladi. Ushbu oliy ta'lim muassasalarda g'arb tillarini o'qitish, sohalar va tillar bo'yicha o'qitiladigan bazaviy fanlarning o'quv yoki namunaviy dasturlarini yaratishda tayanch oliy ta'lim muassasalari faoliyatining ahamiyati kattadir. Ma'lumki, darsliklarning o'ziga xos turlari mavjud bo'lib, ular quyidagilar bilan tavsiflanadi: 1) material tuzilishiga ko'ra kitob nashrlari (darsliklar, o'quv qo'llanmalari va boshqalar), qog'oz nashrlar (topshiriq shakllari, imtihon biletlari va boshqalar), plakatlar; 2) axborotning ikonik xususiyatiga ko'ra matn, lavha musiqasi, kartografik nashrlar (xarita va sxematik xaritalar), atlaslar va albomlar; 3) foydalanish salmog'i va ko'lamiga ko'ra kitoblar, broshyuralar, to'plamlar, qismli materiallar; 4) o'quv nashrlarining maqsadi va tabiatiga ko'ra darslik, o'quv qo'llanmalari, mashqlar to'plami, uslubiy qo'llanmalar). Shunday qilib, darslik aniq belgilangan maqsadga ega bo'lgan, funksiyalar to'plami bilan ifodalanadigan o'quv material turidir.

N.Ryabsovaning fikriga ko'ra, mazmun ob'yektning barcha tashkil etuvchi unsurlari, xususiyatlari, ichki jarayonlari, munosabatlari, ziddiyat va tendensiyalari birligini ifodalovchi falsafiy kategoriyadir. Nemis tilini ikkinchi chet tili sifatida o'qitishda qo'llanadigan darsliklarni mazmun va struktur jihatdan tahlil etar ekanmiz,

bugungi kunda zamonaviy darslik va o'quv qo'llanmalarga mazmun va struktur jihatdan qo'yiladigan talablarni ham e'tibordan chetda qoldirmasligimiz lozim.

Ye.Passov "darslik matnida mazmun miqdor bilan belgilanadi, lekin darslik mazmunida ta'lim oluvchilarning tafakkurini rag'batlantiruvchi, muayyan fan va fuqarolik jamiyati rivojlanishining muammoli va istiqbolli masalalariga e'tiborni qaratishga ko'maklashuvchi asosiy va predmetga doir bilimlar tizimi aks ettirilgan bo'ladi", degan fikrni ilgari suradi.

Bilim – ta'lim mazmunining asosiy komponenti bo'lib, ongli ravishda qabul qilinadigan va xotirada saqlanadigan haqiqatning u yoki boshqa ob'yektlari haqidagi ob'yektiv ma'lumotlarning ichki va tashqi bog'liqliklarini bilish darajasiga, ijodiy foydalanish imkoniyatiga qadar o'zlashtiriladi. Bilim sifatining xususiyatlariga izchillik, uzluksizlik, umumlashtirish, javob berish qobiliyati, moslashuvchanlik, integrasion va boshqa xususiyatlar kirishi mumkin. Hozirgi vaqtda axborot oqimining ko'payishi darslikdagi bilimlarning ixcham joylashuvining muhimligiga olib keladi. Shunday qilib, o'quv materialining majburiy komponentlari – bu terminlar, tushunchalar, dalillar, faoliyat turlari. Har bir darslik ta'lim oluvchilarning o'quv jarayonini tashkil etish (tez o'qish, yozish, eslatmalar, bibliografiya tuzish va hokazo)ga yo'naltirilgan o'quv mahoratini va o'qish qobiliyatini shakllantirishni ta'minlashi kerak. O'quv qobiliyatlari tashkiliy (harakatlar rejasini tuzish va hokazo), amaliy (ma'lumotlardan foydalanish, infografika bilan ishlash va boshqalar), aqliy (g'oyalarni shakllantirish, muammolarni hal qilish, va hokazo) qobiliyatlarga bo'linadi. Agar bilim matnni ongli idrok etish orqali o'zlashtirilsa, ko'nikmalar mashqlar yordamida mustahkamlanadi va shakllanadi. Shunday qilib, darslik yaratishda qobiliyatlar tizimini yig'ish, operatsiyalar bo'yicha qobiliyatlarni ajratish, ularni mavzular bo'yicha tarqatish, barcha qobiliyatlarni o'zlashtirish bo'yicha vazifalarni asosiy va predmetli bilimlar bilan birlashtirish kerak.

DARSLIKLARDA QR KODLAR, INTERAKTIV ELEMENTLAR, ONLAYN RESURLAR BILAN ISHLASH METODIKASI.

2019 yilning sentabr oyidan, ya'ni yangi o'quv yilidan boshlab umumiy maktablarning 8-sinf o'quvchilariga geografiya fani innovatsion darslik yordamida o'tiladi, bu haqda Innovatsion rivojlanish vazirligi Matbuot xizmati [xabar qiladi](#).

Darslik O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi xodimi Jahongir Musayev tomonidan yaratilgan bo‘lib, kitob sahifalarida o‘rin olgan QR kodlar orqali turli qiziqarli (xarita, diagramma, infografika, audio, video, matn ko‘rinishidagi) ma’lumotlar bilan tanishish mumkin. Avval darsliklardagi illyustratsiyalar asosan foto-rasmlardan iborat bo‘lgan bo‘lsa, endilikda ular o‘rnini turli diagrammalar, xarita-chizmalar egalladi. So‘nggi 2 yil ichida esa darsliklarga infografikalarni joylashtirish boshlandi. Albatta, bu kabi o‘zgarishlar darslikning o‘qimishlilikini oshiradi, darslik sahifalarining ixchamlashishiga olib keladi va eng muhimi, o‘quvchida fanga qiziqishni orttiradi. Ayni paytda axborot-texnologiyalar ildam rivojlanishi, QR-kod belgilarning kashf etilishi bosma nashrlarga elektron resurslarni bog‘lash imkoniyatini yaratadi. Hozirda yuqori sinf o‘quvchilari uchun darsliklar nashr etish davriyligi 5 yilda bir marotabaga o‘tganligi, qo‘shimcha adabiyotlarni chop etish uchun mablag‘larning tanqisligi, undan ham avval bu kitoblarni ko‘tarib yurish, topish kabi muammolarni hal qilish maqsadida hamda ta’lim tizimiga zamonaviy innovatsion axborot resurslarni kiritishni yo‘lga qo‘yish maqsadida 8-sinf geografiya darsligi (“O‘zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi”)ga QR-kod belgisi joylashtirildi. Mazkur belgi darslikni tashkil etgan 60 ta mavzuga alohida o‘rnatilgan bo‘lib, shu mavzuga oid qo‘shimcha internet manbalaridan foydalanish imkonini berdi. O‘z navbatida, internet resurslaridan foydalanishda havfsizlikni ta’minlash, turli saytlardan olingan havolalar, saytning yopilib qolishi yoki shu resurs sayt egasi tomonidan olib tashlanishining oldini olish maqsadida darslikning alohida internet sayti ishga tushirildi va internet resurslari shu saytgaga joylashtirildi. Mazkur jarayon darslikni nafaqat boyitdi, shu bilan birga keyingi chop etilgunicha o‘tadigan 5 yil davomida bo‘ladigan o‘zgarishlarni davriy ravishda internet resurslari hisobiga to‘ldirib borish imkoniyatini yaratdi. Ma’lumot uchun, QR-kod — inglizcha “Quick Response” so‘zidan olingan bo‘lib, Quick – tez, Response – javob, ya’ni “tezkor javob” ma’nosini bildiradi. Bitta QR-kod o‘rtacha 7089 ta raqam, 4296 ta raqam harf, ikkilik sanoq sistemasiga 2953 bayt yoki 1817 ta iyerogliflarni o‘z ichiga olishi mumkin. Bir so‘z bilan aytganda QR-kod – bu maxsus tarzdagi kodlardan iborat bo‘lgan, qandaydir bir ma’lumot, kvadrat ko‘rinishdagi tasvirdir. Unda oddiy matn, audio yozuvlar, video roliklar, 3D formatdagi shakllar va boshqa shu kabi boshqa internet resurslari bo‘lishi mumkin. Hozirgi kunda kameraga ega zamonaviy telefonlar

kvadrat ko‘rinishdagi tasvir ostida yashiringan ma’lumotlarni oson o‘qish imkoniyatini beradi. Buning uchun bor-yo‘g‘i telefon kamerasini QR-kodga yo‘naltirgan holda, maxsus ilova orqali kodni o‘qish lozim bo‘ladi. Kelgusida boshqa darsliklarga ham QR-kod belgisini o‘rnatish va shu orqali internet resurslariga bog‘lash mumkin va ularni bitta saytda jamlash (masalan, xalq ta’limi vazirligining rasmiy veb-sayti uzedu.uz yoki portali <http://eduportal.uz> ga) doimiy to‘ldirib borilishi mumkin. Mazkur loyihani amalga oshirilishi bosma darsliklarni internet resurslariga bog‘lash, o‘quvchilarni qo‘shimcha qiziqarli yangiliklardan matn, audio, video shakllarida xabardor qilib turish, bosma nashrlarga sarf bo‘layotgan mablag‘larni iqtisod qilish, ularni elektron resurslar bilan boyitish imkoniyatini yaratadi.

[https://ru.scribd.com/document/684875651/Ijtimoiy-Iqtisodiy-Geografiya-8-](https://ru.scribd.com/document/684875651/Ijtimoiy-Iqtisodiy-Geografiya-8-Uzb)

[Uzb](https://ru.scribd.com/document/684875651/Ijtimoiy-Iqtisodiy-Geografiya-8-Uzb)

[https://hujjat24.uz/product/ozbekistonning-iqtisodiy-va-ijtimoiy-](https://hujjat24.uz/product/ozbekistonning-iqtisodiy-va-ijtimoiy-geografiyasi)

[geografiyasi](https://hujjat24.uz/product/ozbekistonning-iqtisodiy-va-ijtimoiy-geografiyasi)

3.1 Iqtisodiyot va biznes fanini o‘qitishda DTS va yangi avlod darsliklarini tahlili

3-Mavzu : Iqtisodiyot va biznes fani darsliklaridagi hayotiy ko‘nikmalarning mohiyatini anglash va keyslarni ishlash metodikasi

Iqtisodiyot va biznes fani darsliklaridagi hayotiy ko‘nikmalarning mohiyatini anglash. XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirish usullari. Darslarda ko‘rgazmali va tarqatma materiallar orqali dars samaradorligini oshirishning turli usullari. Iqtisodiyot va biznes faniga oid tushuncha va qonuniyatlarni vizualizatsiya (ko‘rgazmali) qilishda

raqamli manipulyatorlar (interaktiv trenajer, simulyatorlar) dan foydalanish. Keyslarni mohiyatini anglash va o`quvchilar bilan ishlashda to`g`ri yondashish metodikasi.

IQTISODIYOT VA BIZNES FANI DARSLIKLARIDAGI HAYOTIY KO`NIKMALARNING MOHIYATINI ANGLASH.

Biznes qanday ishlashini tushunish uchun biz u faoliyat yuritayotgan iqtisodiy muhit haqida biror narsa bilishimiz kerak. Biz iqtisodiyotning ta`rifi vatovarlar va xizmatlar ishlab chiqarish uchun foydalaniladigan resurslarni muhokama qilishdan boshlaymiz. Iqtisodiyot tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish, taqsimlash va iste`mol qilishni o`rganadi.

Resurslar -bu mahsulotlarni ishlab chiqarish uchun ishlatiladigan manbalar. Resurslar quyidagilardan birini yoki barchasini o`z ichiga olishi mumkin:

- Yer va boshqa tabiiy resurslar
- Mehnat (jismoniy va aqliy)
- Kapital, shu jumladan binolar va jihozlar
- Tadbirkorlik
- Bilim

Resurslar mahsulot va xizmatlar ishlab chiqarish uchun birlashtiriladi. Yer va tabiiy resurslar beradizarur xomashyo. Mehnat xom ashyoni tovar va xizmatlarga aylantiradi. Ishlab chiqarish jarayoni uchun kapital (uskunalar, binolar, transport vositalari, pul mablag`lari va boshqalar) kerak.

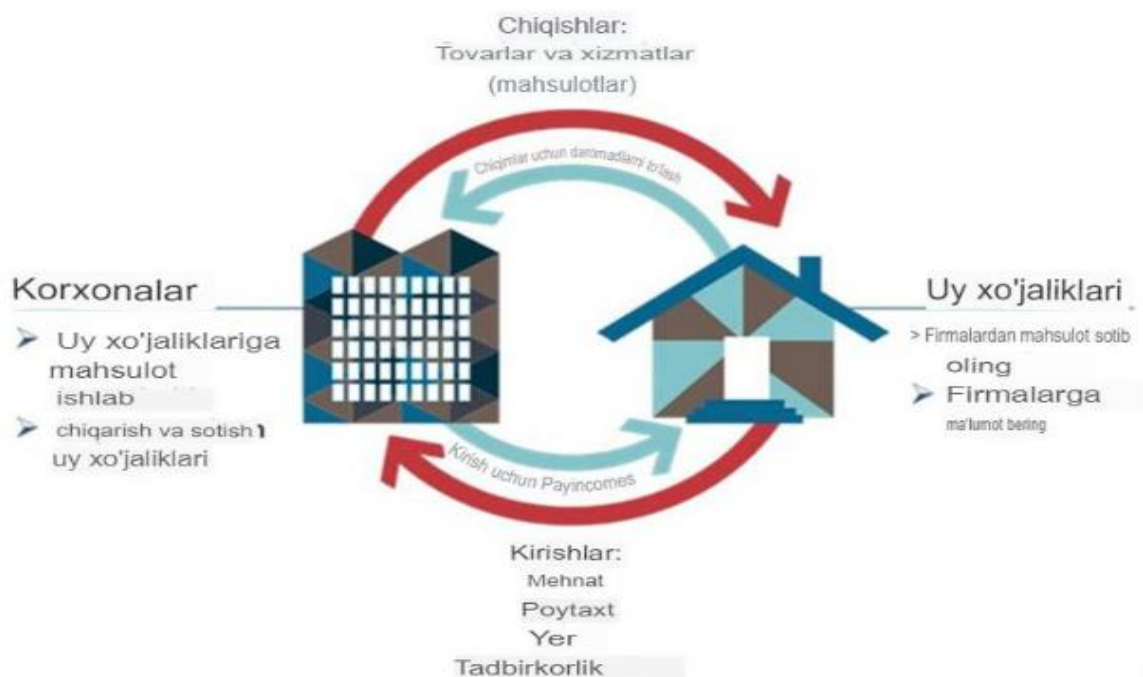
Tadbirkorlik bozorda sotiladigan mahsulot yoki xizmatni ishlab chiqarish uchun boshqa resurslarni birlashtirish uchun zarur bo`lgan mahorat, harakat va ijodkorlikni ta`minlaydi.

Kirish va chiqish bozorlari

Ko`pgina ishlab chiqarish omillari korxonalarga uy xo`jaliklari tomonidan taqdim etiladi. Masalan, uy xo`jaliklari korxonalarni ishchi kuchi (ishchi sifatida), yer va binolar (uy egasi sifatida) va kapital (investor sifatida) bilan ta`minlaydi. O`z navbatida, korxonalaruy xo`jaliklariga ushbu resurslar uchun ish haqi, ijara va foizlar kabi daromadlarni taqdim etish orqali to`laydilar. Uy xo`jaliklaridan olingan resurslar keyinchalik korxonalar tomonidan tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarish uchun ishlatiladi va ular korxonalarni daromad bilan ta`minlash uchun sotiladi. Keyinchalik korxonalar tomonidan olingan daromad qo`shimcha resurslarni sotib olishga sarflanadi va tsikl davom etadi. Bu 3.1-rasmda "Kirish va chiqishlarning aylana oqimi"da tasvirlangan.

Uy xo`jaliklariva biznesning ikki tomonlama roli:

- Uy xo`jaliklari nafaqat ishlab chiqarish omillarini (yoki resurslarni) ta`minlaydi, balki tovarlar va xizmatlarni ham iste`mol qiladi.
- Korxonalar nafaqat resurslarni sotib oladi, balki tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqaradi va sotadi.

3.1-rasm. Kirish va chiqishlarning doiraviy oqimi

Актив
Чтобы
разде

Iqtisodiy tizimlar

Iqtisodchilar uy xo'jaliklari va korxonalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni o'rganadilar va ishlab chiqarish omillarini odamlarga zarur bo'lgan tovar va xizmatlarni ishlab chiqarish uchun birlashtirish usullarini ko'rib chiqadilar. Asosan, iqtisodchilar uchta savolga javob berishga harakat qilishadi:

- Iste'molchilarning ehtiyojlarini qondirish uchun qanday tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarilishi kerak? Qanday miqdorda? Qachon?

- Tovar va xizmatlar qanday ishlab chiqarilishi kerak? Ularni kim ishlab chiqarishi kerak va ularni ishlab chiqarish uchun qanday resurslar, jumladan texnologiyani birlashtirish kerak?

- Ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlarni kim olishi kerak? Ular iste'molchilar orasida qanday taqsimlanishi kerak?

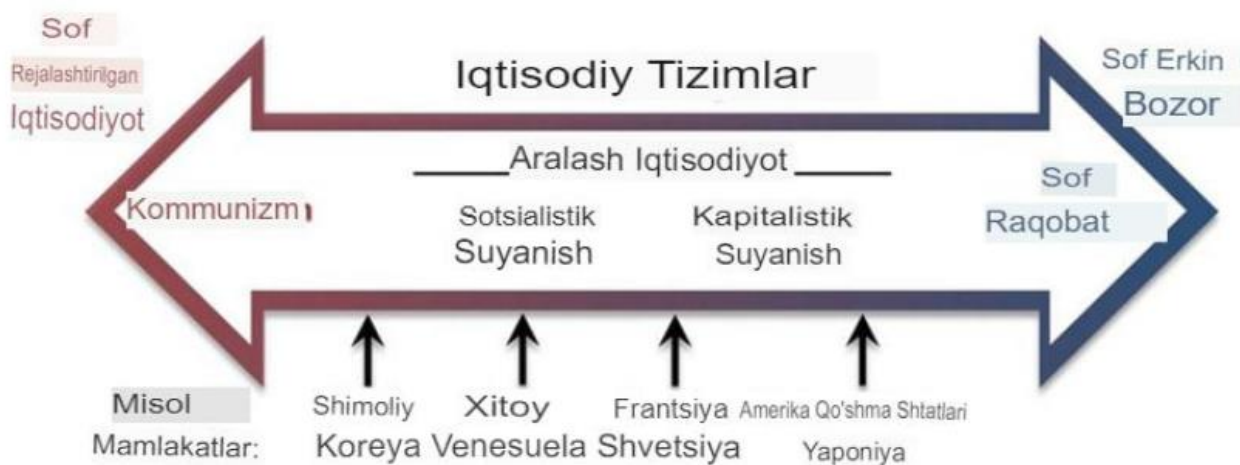
Bu savollarga javoblar mamlakatning iqtisodiy tizimiga bog'liq -jamiyat (uy xo'jaliklari, korxonalar va hukumatlar) mahsulot ishlab chiqarish uchun resurslarni taqsimlash va ushbu mahsulotlarni taqsimlash to'g'risida qaror qabul qilish vositalariga bog'liq. Hukumatdan farqli o'laroq, jismoniy shaxslar va biznes egalari ushbu qarorlarni qabul qilishda erkinlik darajasi iqtisodiy tizim turiga qarab farq qiladi. Umuman olganda, iqtisodiy tizimlarni ikki tizimga bo'lish mumkin: rejali tizimlar va erkin bozor tizimlari.

Erkin bozor tizimi

Aksariyat korxonalar jismoniy shaxslarga tegishli bo'lgan va boshqaradigan iqtisodiy tizim erkin bozor tizimi bo'lib, kapitalizm deb ham ataladi. Erkin bozor iqtisodiyoti sharoitida tovar va xizmatlar qanday taqsimlanishini raqobat belgilaydi. Biznes hukumatning cheklangan ishtiroki bilan olib boriladi, bu esa korxonalarning qanday faoliyat yuritishiga ruxsat berilishini belgilaydigan qoidalarga qaratilgan.

Erkin bozor tizimining asosiy jihati xususiy mulk huquqi kontseptsiyasidir, ya'ni biznes egalari o'z yerlariga, binolariga, mashinalariga va hokazolarga egalik qilishlari va soliqlardan tashqari o'z foydalarining asosiy qismini o'zida saqlab qolishlari mumkin. Foydani rag'batlantirish har qanday erkin bozor tizimining asosiy omilidir. AQSH va Yaponiya kabi boshqa mamlakatlar iqtisodiyoti kapitalizmga asoslangan. Biroq, sof kapitalistik iqtisod sof kommunistik iqtisodiyot kabi kam uchraydi. Tasavvur qiling-a, agar Amerika Qo'shma Shtatlarida hukumat tomonidan taqdim etiladigan politsiya himoyasi kabi xizmat bozor munosabatlariga asoslangan holda ajratilgan bo'lsa. To'lov qobiliyati keyinchalik bu xizmatlarni kim olganligida asosiy hal qiluvchi omil bo'lib qoladi, natijada Amerika jamiyatida kamchilik maqbul deb hisoblaydi.

Iqtisodiy tizimlar qanday taqqoslanadi Iqtisodiy tizimlarni solishtirishda keyingi sahifadagi 3.2-rasmda bo'lgani kabi, bir uchida kommunizm, ikkinchi tomondan esa sof kapitalizm bilan davomiylik haqida o'ylash foydali bo'lishi mumkin. Chapdan o'ngga o'tgan sari hukumatning biznes ustidan nazorati miqdori kamayadi. Sog'liqni saqlash, bolalarni parvarish qilish xizmatlari, ijtimoiy ta'minot va ishsizlik nafaqalari kabi ijtimoiy xizmatlar darajasi ham shunday. Chapdan o'ngga siljishda soliqlar ham mos ravishda past bo'ladi.

3.2-rasm. Aralash bozor iqtisodiyoti

DARS JARAYONIDA YANGI KO'RGAZMALI VA TARQATMALI MATERIALLARDAN FOYDALANISH

Asta sekin umumta'lim maktablarining mazmunini tubdan o'zgartirildi, ya'ni ta'limni maktabning maqsad va vazifalariga mos keladigan yangi, ancha takomillashgan izohli illyustrativ metodi vujudga keltirildi.

Izohli-illyustrativ ta'limda o'rganilayotgan ob'yekt mohiyati izohlanadi, hayotiy faktlar bilan bog'lanadi hamda o'qtuvchining ana shu o'rganilayotgan ob'ektga nisbatan ko'rsatadigan misol va xilma-xil ko'rgazmali qurollari orqali tasdiqlovchi xulosasi bilan yakunlanadi. Darslarda ko'rgazmali va tarqatmali materiallardan foydalanishdan asosiy maqsad ta'lim oluvchilarning mavzuni o'rganishlarida ularning diqqatini to'plash, darsga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, o'zlariga bo'lgan ishonchni

uygʻotish hamda koʻrgazmalilik va tarqatmalilik asosida ularning bilim, koʻnikma va malakalarini oshirishdan iborat.

Shu oʻrinda, muhtaram Prezidentimizning «Shuni unutmasligimiz kerakki, kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday boʻlishi farzandlarimizning bugun qanday taʼlim va tarbiya olishiga bogʻliq», degan fikrlari soʻzimizning isboti boʻladi.

Tarqatma materiallar - bu har qanday koʻrgazmali vositalar boʻlib, bu diagrammalar, chizmalar, jadvallar, fotosuratlar, taqdimot slaydlari va boshqalar boʻlishi mumkin. Tarqatma materiallarni tayyorlash va qoʻllashda quyidagi qoidalarga alohida eʼtibor qaratish maqsadga muvofiq:

- matn shrifti 12 dan kichik boʻlmasligi;
- sarlavhalarni bosh harf bilan yozishi;
- bir betda 80 tadan koʻp belgi (harf, qavs, undov belgisi va hokazo) ishlatmaslik;
- matnlar tushunarli, qisqa va oddiy boʻlishi;
- varaq dizayni eʼtiborni oʻziga tortishi;
- tarqatish jarayonida meʼyorni unutmaslik va shu kabilar.

Tarqatma materiallar yordamida oʻtiladigan mavzuning asosiy mazmunini berish, olingan axborotni dars davomida va darsdan tashqarida taʼlim oluvchilar bilan mustaqil muhokama qilish, ular diqqatini mustaqil fikrlash, ijodiy izlanishga qaratish, ularni darsga faol jalb qilish, ularning olgan bilimlarini nazorat qilish va sinash mumkin. Tarqatma materiallarni maqsadi, mazmuni jihatdan shartli ravishda:

- axborot beruvchi;
- topshiriq beruvchi;
- bilimni nazorat qiluvchi turlarga ajratish mumkin.

Dars jarayonida tarqatma materiallardan foydalanishda oʻziga xos kamchiliklar ham mavjud. Tarqatma materiallar tayyorlash pedagogdan koʻp kuch va vaqt, mablagʻ hamda yuksak mahorat talab qiladi. Har bir taʼlim oluvchiga imkon qadar bitta tarqatma material berilishi maqsadga muvofiq. Bu qoʻshimcha katta moddiy xarajatni talab qiladi. Tarqatma material asosida oʻzaro muhokama choʻzilib, mavzuning boshqa qismlariga, savollariga eʼtibor pasayishiga olib kelishi mumkin. Ayrim kamchiliklariga qaramay, dars mashgʻulotlarida tarqatma materiallardan foydalanishning afzalligi ustun va tarqatma materiallardan barcha metodlar asosida dars oʻtishda keng foydalanish mumkin.

Ayniqsa chet tillarini oʻqitishda grammatik qoidalar koʻpchilik taʼlim oluvchilarda baʼzi tushunmovchiliklarni yoki savollarni keltirib chiqaradi. Bu kabi holatlarda grammatik qoida tushuntirilgach, ularni mustahkamlash sifatida tarqatma materiallardan oʻz oʻrnida samarali foydalanish ijobiy natija beradi. Shuningdek, tarqatma materiallarning muhim ijobiy tomonlaridan yana biri shundaki, u bevosita taʼlim oluvchilarning qoʻlida boʻlib, berilgan topshiriqni bajarishga boʻlgan masʼuliyat hissini oshiradi, darsda imkon qadar faol ishtirok etishiga undaydi va uning tasavvur qilib, erkin fikrlashiga imkon yaratadi.

Og‘zaki nazorat. Ushbu jarayonga pedagogning ta‘lim oluvchi bilan jonli muloqoti, uning fikrlarini nutq shaklida ifodalashga mashq qildirish, bilimlarni yanada chuqurroq tekshirish maqsadida pedagog tomonidan qo‘shimcha savollar berish imkoniyatlari kiradi. Pedagog tomonidan qo‘yilgan savolga og‘zaki javob berishga tayyorlanish doimo ta‘lim oluvchining faol fikrlashi bilan bog‘langan. Og‘zaki javob yaxshi tayyorlangan ta‘lim oluvchiga o‘zining iqtidorini, qo‘shimcha egallagan bilimlarini namoyish etishga ikmon beradi.

Bevosita muloqot tufayli pedagogda savol-javob davomida ta‘lim oluvchining bilimlari to‘g‘risidagi barcha gumonlarni bartaraf etish imkoni bo‘ladi. Shu bilan bir vaqtda og‘zaki nazoratda ularning bilimlarini baholashda ma‘lum darajada pedagog shaxsiyatining aks etishi namoyon bo‘ladi. Shu sababli har bir pedagogda ta‘lim oluvchilarning o‘zlashtirish darajalarini baholashda doimo xolis va shaxsiy munosabat bir vaqtning o‘zida ro‘yobga chiqadi.

Test. Test bu biror-bir faoliyatni bajarish uchun ma‘lum darajadagi bilimni egallashga qaratilgan topshiriqlardir. Tarqatma materiallar yordamida o‘tkazilgan test nazoratlari va uning afzalliklariga quyidagilarni sanab o‘tish mumkin:

- yetarli tarzda tuzilgan pedagogik test natijalari nazorat o‘tkazayotgan shaxsga bog‘liq bo‘lmagan xolis pedagogik o‘lchov quroli hisoblanadi;
- test o‘quv mavzularining barcha asosiy mazmunini qamrab olishi mumkin;
- o‘qitish natijalarini test usulida o‘lchash barcha tekshiriluvchilarga baravar qo‘llanadigan oldindan ishlab chiqilgan mezon asosida aniq va ishonchli baho beradi;
- test nazorati texnologiyalashuvchan, u nisbatan qisqa vaqt ichida ma‘lum o‘quv mavzulari o‘zlashtirilishining to‘la nazoratini kam kuch va vositalar sarflab o‘tkazish imkonini beradi;
- test nazorati kompyuterlar yordamida oson avtomatlashtiriladi. Bu pedagogik test o‘tkazishning asosiy afzalliklaridan biridir.

Ma‘ruza. Ma‘ruza o‘qitishning eng keng tarqalgan shakli bo‘lib, pedagogik faoliyatda yetakchi o‘rinni egallaydi. U pedagog mehnatining oliy shakli darajasida e‘tirof etiladi. Munozara shaklida bayon etiladigan ma‘ruza eng faol pedagogik texnologiya elementidir. Munozarali ma‘ruzada tinglovchilarning faolligi juda yuqori bo‘lishiga erishish mumkin. Ma‘ruza so‘ngida o‘qituvchi talabalarga tarqatma materiallar yordamida ma‘ruza mavzusi doirasida savollar berishi, test o‘tkazishi, rasmi yoki diagrammali ma‘lumotlarni qo‘shimcha ilova sifatida taqdim etishi va shu kabi ko‘plab imkoniyatlardan foydalanishi mumkin.

Munozara. Ko‘pchilik o‘quv predmetlari va ularning mavzulari ta‘lim standartlari, o‘qitish dasturlari, o‘quv rejasi va ta‘lim muassasasining o‘ziga xosligiga bog‘liq ravishda munozara tarzidagi o‘quv mashg‘ulotlarini taqozo etadi. Munozara tarzida olib borilgan o‘quv mashg‘ulotlarida tarqatma materiallardan samarali foydalanishni ijobiy natijaning ilk belgisi sifatida baholash mumkin. Bunda ta‘lim oluvchilar faolligi ta‘minlanadi, shubhali vaziyatlarga o‘rin qoldirilmaydi hamda ularning xohishlari inobatga olinadi. Eng muhimi, bunday sharoitda o‘quv materiali to‘la-to‘kis o‘zlashtiriladi. Asoslar, xulosalar, hukmlar va tasavvurlar mukammal

ko‘rinish va mazmunda bo‘ladi. Ko‘rsatma va ta‘kidlarning ishonchliligi yuqori darajada bo‘ladi.

Guruhlarga bo‘linib ishlash. Bu so‘nggi yillarda Evropa mamlakatlarida keng ommaviylik tusini olgan o‘qitish metodidir. Guruhlarga berilgan vazifalar bosqichma-bosqich navbatlanishi, ya‘ni galma-gallanishi lozim. Shu sababli ushbu jarayonda tarqatma materiallardan keng foydalanish ko‘proq ko‘zga tashlanadi. Ta‘lim yo‘nalishi va pedagogik maqsad hamda vazifalardan kelib chiqqan holda bunday guruhlar xususiy holat uchun shakllantiriladi. Guruh bo‘lib ishlash kengroq joy va siljatiladigan o‘quv mebellarini talab qiladi hamda pedagogning nazorati barcha guruh uchun baravar bo‘lishi lozimligi ham qiyinchilik tug‘diradi.

Muammoli topshiriqlar. Nazariya va amaliyotning birligini ta‘minlash-eng murakkab pedagogik vazifadir. Aniq vaziyat va qo‘yilgan masalaning mohiyatidan kelib chiqqan holda muammoli topshiriqlar yordamida yaxshi natijaga erishish mumkin. Faktlar va ma‘ruza materiallarini o‘zlashtirish, topshiriqlar hamda mashq va masalalar yechimida muammoli vaziyat yaratilishi qo‘l keladi. Bunda ham kam sonli ishtirokchilardan iborat guruhlar shakllantiriladi va tarqatma materiallar ko‘pincha rasmi, jadvalli yoki matnli shaklda tarqatiladi. Tarqatma materiallar guruhlarga alohida-alohida bo‘lib beriladi. Yakuniy xulosalar va yechimlar topilgach, mavzular guruhlar orasida ayirboshlanadi. Echimlar va fikrlar xilma-xilligi yuzaga kelsa o‘qituvchi bosh hakam tarzida so‘nggi va hal qiluvchi so‘zni aytadi. Tarqatma materiallarning ta‘lim oluvchilar yosh xususiyatlariga va bilim darajasiga mosligi bunda o‘ta muhim omil hisoblanadi.

Loyihaviy topshiriqlar. Biror o‘quv materialini atroflicha va chuqur o‘rganish uchun bu yondashuv katta samara beradi. O‘rganish, tahlil qilish, baholash, xulosa chiqarish va yakuniy qarorga kelish uchun uzoq muddatli loyihalangan reja zarur. Bu tadbimi o‘tkazish uchun bazaviy va boshlang‘ich tayanch ma‘lumotlar talab qilinadi. Shu sababli loyihaviy topshiriqlar yuzasidan tarqatma materiallar tayyorlash jarayoni ancha murakkab hisoblanadi. Bunday topshiriqlar o‘quv ijodkorligini oshiradi, mustaqillik sari etaklaydi. Loyihalar mavzuning tavsifini beruvchi kirish qismi, mavzuning muxtasar asosnomasi, faktlar va argumentlarga asoslangan ma‘lumotlar yig‘indisi hamda xulosa yoki yechimdan iborat bo‘ladi.

Rolli o‘yinlar. Bunday o‘yinlar muammoli topshiriqlarning bir ko‘rinishidir. Sahnalashtirish va obrazli chiqishlar bunday mashg‘ulotlarning asosiy belgisidir. Ishbilarmonlik, bilimdonlik, topqirlik, quvnoqlik, hozirjavoblik, ijodkorlik, ishchanlik va yaratuvchanlik kabi fazilatlar namoyish qilishga keng imkon beradi. Ushbu jarayonda pedagog tarqatma materiallardan foydalanishda har bir ta‘lim oluvchining salohiyatiga mos vazifa topshirishi juda muhimdir. Bu kabi dars mashg‘ulotlarida ko‘pincha rasmi tarqatma materiallardan keng foydalaniladi. Shuningdek, sahnalashtirish uchun mos keluvchi matn yoki ertak, dialog kabilar varaqlarga yozilib, qismlarga ajratiladi hamda rolli o‘yinlar uchun vosita sifatida qo‘llaniladi. Bunda ta‘lim oluvchilar dars mashg‘ulotlarida katta ishtiyoq bilan qatnashadilar hamda o‘zlarining bilim va qobiliyatlarini sinovdan o‘tkazish imkoniga ega bo‘ladilar.

Keyslarni Ishlash Metodikasi
keyslarni ishlash metodikasi – Kalit soʻzlar bilan ishlat metodikasi.

3.2 Iqtisodiyot va biznes fanini oʻqitishda zamonaviy interfaol metodlardan foydalanish

1-mavzu. Iqtisodiyot va biznes fanini oʻqitishda “BBB” usulidan foydalanib muvaffaqiyatli karyeraga erishish ahamiyatini tushuntirish metodikasi.

Iqtisodiyot va biznes fanini oʻqitishda “BBB” usulining mohiyati. “BBB” usulidan foydalanib, “Mening karyeram”. Kasb sohalari haqida. Biznes haqida. Tadbirkorlik haqidagi koʻnikmalarni tahlil qilish orqali qiziqishlarini anglash.

Oʻquvchilarning oʻz fikrlarini erkin ifodalashlariga imkoniyat yaratish. Yangi mavzuni oʻquvchilarga tushunarli va mantiqiy tarzda taqdim etish.

“BBB” usulidan foydalangan holda mavzu yuzasidan olgan bilimingizni aniqlang.

Mavzu yuzasidan nimalarni bilardingiz?	Mavzu yuzasidan nimalarni bilib oldingsiz?	Mavzu yuzasidan yana nimalarni bilishni istaysiz?

Ushbu "BBB" usuli – Bilim, Bogʻlanish va Brend – bir-birini toʻldiruvchi va muvaffaqiyatli karyera qurish uchun uzluksiz eʼtibor talab qiladigan uchta muhim ustundir. Ularning har biri ustida izchil ishlash sizga karyerangizda sezilarli yutuqlarga erishishga yordam beradi

“MENING KARYERAM”

Bilim	Bogʻlanish	Brend

3.2 Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda zamonaviy interfaol metodlardan foydalanish

2-Mavzu. “Keys study” metodi orqali topshiriqlar namunasini ishlash va o'rganish

“Keys study” metodi mazmuni. “Keys study” metodini qo'llash texnikasi. O'quvchilarni haqiqiy yoki tasavvuriy vaziyatlarni o'rganishga o'rgatish, muammolarni hal qilish va tahliliy fikrlashni rivojlantirish. “Keys Study” metodini qo'llash orqali o'rganilayotgan mavzu bilan to'liq tanishish, turli nuqtayi nazarlardan tahlil qilish, o'z fikrini mantiqan va asosli ifodalash.

“Keys study” metodi mazmuni.

Bugungi kunda yurtimizda Iqtisodiyot fanini o'qitish sohadagi zamonaviy innovatsion texnologiyalarni ta'lim tizimiga joriy qilish, o'quv faoliyatida o'qituvchi va o'quvchi hamkorligini ta'minlash, ta'lim oluvchilarning mustaqil bilim olish ko'nikmalarini rivojlantirish ta'lim oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Iqtisodiyotni o'qitish davomida ta'lim mazmunini takomillashtirishga oid qabul qilingan hukumat qarorlari, Iqtisodiyot fani bu hayot haqidagi fan ekanligi, o'qitish samaradorligini oshirishni, tez taraqqiy etib borayotgan jamiyat uchun har tomonlama rivojlangan barkamol avlodni tarbiyalab yetishtirishni talab qiladi. Shu o'rinda Iqtisodiyot ta'limi jarayoniga yangi pedagogik texnologiyalarning kirib kelishi va qo'llanishi davr talabi bilan bevosita bog'liqdir.

Yangi pedagogik texnologiya ta'limning, xususan, Iqtisodiyot sohasi ham ta'limining ma'lum maqsadga yo'naltirilgan shakli, usuli va vositalarining mahsulidir. Kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, aksariyat hollarda o'qituvchi dars jarayonida faqat o'zi ishlaydi, oquvchilar esa kuzatuvchi bo'lib qolaveradilar. Ta'limning bunday ko'rinishi o'quvchilarning aqliy tafakkurini o'stirmaydi, faolligini oshirmaydi, ta'lim jarayonidagi ijodiy faoliyatini so'ndiradi. Shuningdek, ilg'or pedagogik texnologiya asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarni bilimlarining yaxlit o'zlashtirilishiga yordam beradi, o'quvchi tafakkurini o'stiradi, mustaqil, ijodiy fikrlashga o'rgatadi. Zero, barkamol avlod tarbiyasi jamiyat madaniy-ma'rifiy taraqqiyotining, millat ma'naviy kamolotining muhim belgisidir. Aynan amaliy vaziyatlarni hal qilishda

qo'llaniluvchi keys-stadi texnologiyasi kelgusi faoliyat jarayonida yuzaga keluvchi vaziyatlarning yechimini oldindan topishga o'rgatuvchi, yangi yechimlarni ishlab chiqishga yo'naltiruvchi pedagogik texnologiyalardan biridir.

Ta'lim tizimida samarali metodlardan foydalanishda nimalarga e'tibor berish kerak. Biz uchun qaysi metod ko'proq samara beradi degan savollar yuzaga kelishi bor gap. Bu savolga javobni muayyan holda berish mushkul. Chunki dars metodi fanning turi, mavzuning qanday ekanligi va o'qituvchining pozitsiyasiga qarab tanlanadi.

Biz yuqorida aytib o'tgan **Keys – Stadi metodini** qaysi holatda ishlatishimiz mumkin? Bunga ham ixtiyoriy ravishga murojaat qilinadi. Keys – Stadi metodi haqida esa quyida siz bilan batafsil gaplashamiz. Bu metodning nomi inglizcha **“case-study”** so'zlaridan olingan. Bunda **“case”** – **yashik, quti, gilof, jild**, **“study”** – o'rganish, tadqiq qilish, ilm bilan shug'ullanish, o'quv fani, saboq olish, o'qish ma'nolarini bildiradi. Bu metod haqida inglizcha aytiladigan **“case – true life”**, ya'ni **“keys – haqiqiy hayot”** iborasiga ko'ra keys – real hayotning «bir parchasidir». Shunga ko'ra bu metodni “amaliy holatlarni o'qitish metodi” deb ham ataladi.

Gary Thomas quyidagi keys-stadyga oid tarifni keltirib o'tadi: Keys stadilar bu shaxslarni, voqealarni, qarorlarni, davrlarni, loyihalarni, qonunlarni, tashkilotlarni va boshqa tizimlarni bir yoki undan ortiq usullar orqali avvaldan o'rganib kelinayotgan tahlili hisoblanadi. Keysning subyekti tahliliy vaziyatlardir, ob'ekti esa uni tahlil qilish jarayonidir.

Keys-stadi bo'yicha yana bir ta'rif bu uni tadqiqot strategiyasi deb belgilanishidan iborat. Keys-stadi bu bir yoki bir nechta keyslarni, ko'p miqdordagi dalillarni o'z ichiga olishi mumkin, turli-xil dalil manbalariga bog'liq va nazariy vaziyatlarning oldingi rivojlanishidan manfaat olishini anglatadi. Keys- stadilar statistik izlanishlar va ko'p ma'lumot to'plagan holda tadqiqot qilish bilan farqlay olish lozim. Bir mavzudagi tadqiqot keys- stadi ma'lumotlaridan foydalanib, xulosalar qabul qilish uchun asos keltirib beriladi. Bu yana Lamnek fikrlarida o'z tasdiqini topadi va shakllanadi.

“KEYS STUDY” METODINI QO'LLASH TEXNIKASI.

Keys-stadi – bu tadqiqotli yondashish, aniq ma'lumotlar olish texnikalari va metodologik paradigmalarda joylashgan.

Bugungi kunda ommalashib borayotgan “Keys-stadi” metodining keys

topshiriqlarini tuzishning Iqtisodiyot fanidagi mavzulariga to'xtalamiz. Ular quyidagilarga bo'linadi:

- 1) Amaliy keyslar;
- 2) O'rgatuvchi keyslar;
- 3) Ilmiy tadqiqot keyslari.
- 4) Natija

Iqtisodiyot sohasida qo'llaniladigan keyslarning tuzilish tarkibi:

Keys turlari	keyslarning tuzilishi	
	Keysning mazmuni	Keys topshiriqlarining qisqacha bayoni
Amaliy	bilimlarni tadbiq qiladigan hayotiy vaziyatlar	Keys modelining to'liq mazmuni va modeli shakllantiriladi. Bu holatda optimal variantni topish uchun alternativ holatlarni qo'shish mumkin
Ta'limiy (o'rgatuvchi)	fani sohasidagi o'quv jarayon vaziyatlari	Keys topshirig'i mazmuni bayon qilinadi. Bunda muammo ichidagi yani qism muammolar keltiriladi. Bunday masalalarni yechish matematika fanining biror bo'limi doirasida keys topshiriqlari tuzib bajariladi.
Ilmiy tadqiqot	tadqiq qilish, interpretatsiya qilish, ishlatish mumkin bo'lgan ilmiy izlanish jarayonlari	Keys topshiriqlari ayrim ma'lumotlarning to'la bo'lmagan, ma'lumotlari asosida beriladi. Matematik modellar bir qancha holatlar uchun matematik belgilar va tushunchalar orqali tuzilib, bular yordamida matematikaning bir qancha bo'limlaridagi masalalarni keys - stadi metodi bilan yechish mumkin bo'ladi.
Natija	Vaziyat baholanadi	Songi xulosalar kompleks o'rganiladi va natija e'lin

		qilinadi.
--	--	-----------

Ho‘sh bu Keys –Stadi metodidan dasr jarayonida qanday foydalanamiz. Bu metodni quyidagi “Sanoq Sistemalarini o‘qitish” mavzusi uchun qo‘llab ko‘ramiz. “Keys – Stadi” metodini vaqtimizni kam sarflashimiz uchun uch bosqichda olib boramiz.

ISH BOSQICHLARI	FAOLIYAT SHAKLI VA MAZMUNI
1 – bosqich: Keys bilan tanishish	<ul style="list-style-type: none"> • Keys bilan tanishish. • Axborot bilan tanishish. • Muammoni aniqlashtirish
2 – bosqich: Keysni aniqlashtirish va muammoni yechimini topish yo‘llari.	<ul style="list-style-type: none"> • Guruhda yoki individual ishlash. • Asosiy muammoli vaziyatni belgilash. • Muqobil yechimni ishlab chiqish. • Yechim imkoniyatlarini ko‘rib chiqish
3 – bosqich: Keysni yechimini tahlil qilish.	<ul style="list-style-type: none"> • Yechimning ijodiy loyihasini tayyorlash. • Yakuniy xulosalarni tahlil qilish.

Topshiriqlarni berish uchun sinfdagi o‘quvchilarni 3 guruhga bo‘lib chiqamiz. Guruhlarga esa quyidagi savollarni taqdim etamiz.

3.2 Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda zamonaviy interfaol metodlardan foydalanish

3-Mavzu.Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda SMART maqsad qo'yish usulidan foydalanish

Iqtisodiyot va biznes fanida SMART maqsad qo'yish usulidan foydalanish, darslar samaradorligini oshirish, o'quvchilarning yutuqlarini kuzatish va rivojlantirish imkoniyatini yaratish.

SMART usulining muvaffaqiyatli ishlashi, o'qituvchining yondashuvi va o'quvchilarning motivatsiyasi, karyera maqsadlari uchun o'z-o'zini baholash. Kasblarni o'rganishning muhimligi tushuntirish. SMART maqsad orqali aniq, o'lchab bo'ladigan, erishish mumkin bo'lgan, kelgusidagi rejalarga muvofiq va muddat bilan chegaralangan maqsadlarni belgilash.

Iqtisodiyot va biznes fanida SMART maqsad qo'yish usulidan foydalanish, darslar samaradorligini oshirish, o'quvchilarning yutuqlarini kuzatish va rivojlantirish imkoniyatini yaratish.

Maqsadsizlikdan yuzaga keluvchi yagona muammo shundaki, umringizni maydon bo'ylab u yoqdan-bu yoqqa yugurib o'tkazishingiz va bundan hech qanday natijaga erishmasligingiz mumkin.

– Bill Koplend

Hech o'zingizni mashaqqatli mehnat qilishingizga qaramay, biror natijaga erisha olmayotgandek his qilganmisiz? Balki besh yoki 10 yil muqaddam erishgan bilimlaringiz va yutuqlaringizga nazar solganingizda kichik o'zgarishni kuzatgandirsiz. Ehtimol keyingi bir necha yil mobaynida ulkan rejalararingizni qanday qilib amalga oshirish mumkinligini tasavvuringizga sig'dirish qiyindir.

Ko'pchilik insonlar o'z hayotini bir faoliyatdan boshqasiga o'tish bilan sarflaydilar yoki ko'proq narsalarni amalga oshirish ilinjida shoshib-pishib, aslida arzimas ishni bajarishga ulgurishadi. SMART maqsadlar o'rnatish fikrlaringizni tartibga keltirish, urinishlaringizga diqqat qaratish, vaqtingiz va sizda mavjud narsalardan unumli

foydalanish hamda hayotda siz ko'zlagan narsalarga erishish imkoniyatlaringizni oshirish demakdir.

Ushbu maqolada SMART maqsadlarning mohiyatiga va o'z maqsadlaringizga yetishishda undan qanday foydalanishingiz mumkinligiga nazar tashlaymiz.

SMART — bu, akronim bo'lib, undan maqsadlarni belgilab olish jarayonida foydalanishingiz mumkin.

Uning mezonlari Peter Drukerning keng tarqalgan “Maqsadlar bo'yicha boshqarish” konsepsiyasi bilan bog'liq.

Ushbu atama dastavval 1981-yilning noyabr oyida Jorj T. Doranning *Boshqaruv sharxi* nashrida ishlatilgan. Shundan so'ng professor Robert S. Rubin (Saint-Luis universiteti) SMART haqida “Sanoat va boshqaruv psixologiyasi jamiyati” uchun yozilgan maqolada qayd etgan. Uning ta'kidlashicha, SMART turli insonlar uchun turlicha ma'nolarni anglatadi.

Maqsadlaringiz aniq va erishishingiz mumkinligiga ishonch hosil qilish uchun ularning har biri quyidagicha bo'lmog'i lozim:

- **Specific** — Aniq (sodda, tushunarli, ahamiyatli).
- **Measurable** — O'lchab bo'ladigan (mazmunli, rag'batlantiruvchi).
- **Achievable** — Erishib bo'ladigan (kelishilgan, yetishsa bo'ladigan).
- **Relevant** — Mos, tegishli (oqilona, real va manbali, natijalarga asoslangan).
- **Time bound** — Chegaralangan (vaqtga bog'liq, ma'lum vaqt bilan cheklangan, vaqt / baxosi chegaralangan, o'z vaqtida).

Shuningdek, Professor Rubin SMART akronimining ta'rifi samaradorlik va fikr-mulohazalarning ahamiyatini aks ettirishi uchun yangilanishga muhtoj bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi. Biroq ba'zi mualliflar qo'shimcha e'tiborli jihatlarni o'z ichiga qamrab olishi uchun uni kengaytirdilar; Misol uchun, SMARTER, Evaluated — baholash va Reviewed — qayta ko'rib chiqishni ham o'z ichiga oladi.

Ularning har biriga alohida to'xtalib o'tamiz:

1. Aniq

Maqsadingiz sodda va aniq bo'lishi lozim, aks holda urinishlaringizni to'g'ri yo'naltirish yoki ularga erishishga chin motivatsiyani topa olmasligingiz mumkin. O'z maqsadingizning xomaki nusxasini tayyorlash mobaynida ushbu besh savolga javob izlashga harakat qiling:

- Nimaga erishmoqchiman?
- Nega aynan shu maqsadga yetishmoqchiman?
- Bu jarayonning ishtirokchilari kimlar?
- U qayerda joylashgan?
- Qanday resurs va cheklovlar mavjud?

Misol

Aytaylik, siz marketing boshqaruvi xodimisiz va marketing rahbari bo'lmoqchisiz. Aniq maqsad shunday bo'lishi mumkin, "Karyeramni tashkil etish va muvaffaqiyatli jamoaga bosh bo'lish, o'z tashkilotimdagi marketing rahbariga aylanishim uchun zarur ko'nikma va tajribalarni egallashni istayman."

2. O'lchab bo'ladigan

O'sib borishingizni kuzatish va motivatsiyani yo'qotib qo'ymaslik maqsadida oldingizga o'lchab bo'ladigan maqsad qo'yish muhim. Rivojlanib borishingizni baxolash diqqatingizni jamlashga, o'rnatilgan sanadan og'ishmaslikka va maqsadingizga yaqinlashib borish zavqini tuyushingizga ko'maklashadi. O'lchab bo'ladigan maqsad shunga o'xshash savollarni nazarda tutmog'i lozim:

Qancha?

Nechta?

Maqsadga erishganimni qanday bilaman?

Misol

Marketing raxbari bo'lishingiz uchun ko'nikmalarni egallash maqsadingizni besh yil oralig'ida kerakli trening kurslarni tugallash va tegishli tajribalarni o'zlashtirishni belgilab olish orqali o'lchashingiz mumkin.

3. Erishsa bo'ladigan

Maqsadingiz g'alaba qilishi uchun u real va erishsa bo'ladigan bo'lishi lozim. Boshqacha aytganda, u sizning qobiliyatlaringizni sinovdan o'tkazishi bilan birgalikda uni amalga oshirishning iloji bo'lishi kerak. Erishib bo'ladigan maqsad o'rnatganingizda, unga sizni yanada yaqinlashtiruvchi oldin ahamiyat berilmagan imkoniyatlar va resurslarni aniqlab olishingiz mumkin. Erishsa bo'ladigan maqsad odatda shu kabi savollarga javob beradi:

- Bu maqsadni qanday amalga oshirishim mumkin?
- Boshqa cheklovlar, misol uchun moliyaviy jihatdan ushbu maqsad qanchalik real?

Misol

Marketing boshlig'i bo'lishingiz uchun zarur bo'ladigan ko'nikmalarni shakllantirish real, sizdagi mavjud tajriba va kvalifikatsiyalaringizga asoslanganmi yoki yo'qligini o'zingizdan so'rab ko'rishingiz mumkin. Misol uchun, talab qilinadigan treningni samarali tugatish uchun vaqtingiz yetarlimi? Buning uchun kerakli manbalarga egamisiz? Buni uddalay olasizmi?

Kichik maslahat: *Boshqalarning irodasiga bog'liq bo'lgan maqsadlarni belgilashda ehtiyotkorlikka amal qiling. Misol uchun “Bu lavozimga erishish!” boshqa kandidatga va ishga yollovchining qaroriga bog'liq. Biroq “Bu lavozimga loyiq topilish uchun menga kerak bo'lgan tajriba va soha bilimlarini egallash” tamoman sizga bog'liq.*

4. Mos

Bu bosqichda maqsadingiz siz uchun ahamiyatli ekanligi va boshqa rejalaringsizga hamohang bo'lishiga amin bo'lishingiz kerak. Maqsadimizga yetishishda barchamiz qo'llab-quvvatlash va ko'makka muhtojmiz, ammo bular ustidan javobgarlikni o'z bo'yingizga olishingiz muhim. Rejalaringiz hammani oldinga chorlashi bilan birgalikda maqsadingizga erishish uchun yakka o'zingiz javobgar ekanligingizga ishonch hosil qiling. Mos maqsadlar ushbu savollarga “ha” deya oladi:

- Harakat qilib ko'rishga arzirli maqsad bo'lib tuyuladimi?

- Shu narsa sizga hozir kerakmi?
- Bu sizning boshqa urinishlaringiz/ehtiyojlaringiz bilan mosmi?
- Shu maqsadga yetishishga mos insonmanmi?
- Hozirgi ijtimoiy-iqtisodiy muhit bilan mos keladimi?

Misol

Sizda tashkilotingizdagi marketing boshlig'i bo'lish uchun ko'nikmalarni egallash istagi bo'lishi mumkin, biroq hozir kerakli treningni o'zlashtirish yoki qo'shimcha kvalifikatsiyalarga ega bo'lishning ayni pallasimi? Marketing boshlig'i mavqeyiga mos insonmisiz? Rafiqangiz maqsadlarini hisobga oldingizmi? Misol uchun, mabodo oila qurmoqchi bo'lsangiz, bo'sh vaqtingizda o'z ustringizda ishlashingiz bunda qiyinchilik tug'dirishi mumkinmi?

5. Muddatli

*Deadline*ga amal qilish va biror narsaga harakat qilish uchun har bir maqsad ko'zlangan muddatga ega bo'lishi kerak. SMART maqsadning ushbu qismi kundalik vazifalaringiz uzoq muddatli maqsadlaringizdan ustuvor bo'lib qolishini oldini olishga yordam beradi. Muddatli maqsad odatda quyidagi savollarga javob beradi:

- Qachon?
- Olti oy oralig'ida nima qila olaman?
- Olti kun ichidachi?
- Bugun nima qila olaman?

Misol

Yuqorida aytib o'tganimizdek, marketing boshlig'i lavozimi sizdan qo'shimcha soha bilimlari va tajribani talab qilishi mumkin. Bu ko'nikmalarni egallashingiz uchun sizga qancha vaqt kerak bo'ladi? Muayyan imtihonlar yoki kvalifikatsiyalarga javob bera olishingiz uchun soha bilimlarini egallab borishda davom etishingiz kerakmi?

SMART maqsadlarni ishlab chiqish — g'alaba qozonish uchun o'ta muhim. Dr. Geil Metyus tomonidan olib borilgan tadqiqotlar maqsadlarni shunchaki boshda saqlashdan ko'ra, ularni yozib olish va yutuqlar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatmoqda. Amerika Psixologik Assotsiatsiyasining (APA) ma'lumotlariga qaraganda, tadqiqotlar maqsadlarga yetishishda uch omil mavjudligini ta'kidlamoqda:

- O'zgarish uchun motivatsiya
- Xatti-harakatni kuzatishga ishtiyoq

- Uni amalga oshirish uchun iroda kuchi

*Maqsadlaringizni “nima?” va “qanday?” savollari bilan cheklab qo'ymang. Maqsadlar samarali ishlashi uchun ko'zlangan maqsad yoki motivatsiyani yuzaga keltirayotgan **sabab**ni topishingiz kerak.*

3.2 Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda zamonaviy interfaol metodlardan foydalanish

4-Mavzu. Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda BLOOM taksonomiyasidan foydalanish

Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda Bloom taksonomiyasidan qanday foydalanish mumkin? Iqtisodiyot va biznes fanida Bloom taksonomiyasining har bir darajasidan foydalanish orqali o'quvchilarni bilimlaridan samarali foydalanish va yanada yuqori darajadagi fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish. Iqtisodiyot va biznes fani uchun Bloom taksonomiyasini qo'llashning afzalliklari. Ko'nikmalarni bosqichma-bosqich rivojlantirish. O'qituvchilar uchun aniq maqsadlar belgilash. Yangi bilimlarni amaliyotga tatbiq etish. Sinov va tahlil qilish.

Bloom taksonomiyasi

3.2 Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda zamonaviy interfaol metodlardan foydalanish

5-Mavzu.Iqtisodiyot va biznes fani darslarini tashkil etishda XXI asr ko'nikmalarini shakllantirish

Ta'lim-tarbiya uzviyligini ta'minlash, ma'naviy yoshlarning kamol topishida ustoz-shogird an'anasi ahamiyat kasb etadi. Jumladan, darslarni xalqaro tajribalar asosida samarali interfaol metodlar va faollashtiruvchi o'yinlar orqali tashkil etish, o'quvchilarda XXI asr ko'nikmalarini shakllantirish, mulohaza yuritishga o'rgatish, jamoa bilan ishlash, mantiqiy fikrlash, ijodkorlik va milliy madaniyatni faoliyatda aks ettirish ko'nikmalarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratish lozim.

Ta'lim sohasidagi islohotlardan bosh maqsad – mamlakatimizda moddiy farovonlikni ta'minlash, ta'lim va tarbiyaning demokratik, insonparvarlik tamoyillarini qaror toptirish, xalqimizning tarixiy an'analari va urf-odatlarini, shuningdek, umumbashariy qadriyatlar asosida ta'lim mohiyatini tubdan o'zgartirish va shu maqsadda iqtisodiy jamoalar tashabbuskorligiga keng imkoniyatlar ochish, yaratuvchilarni va mehnat jamoalarini har tomonlama rag'batlantirish hisoblanadi.

Hozirgi kunda o'ziga xos ijodiy tafakkurga ega bo'lgan, iqtisodiy savodxon o'quvchining fazilatlarini belgilash juda muhimdir. Jamiyatning noiqtisodiy OTM o'quvchi-bitiruvchilariga qo'yayotgan yangi ijtimoiy talabi bu - yuksak Iqtisodiy savodxonlik va uning negizida shakllanadigan yangi ijodiy tafakkurdir. Iqtisodiy savodxonlik muammosini butun ko'lami bilan to'liq tasavvur qilish uchun uni o'rganishga tizimli yondashuvni ta'minlash zarur. Biz japayon va hodisalarga tizimli yondashishga tayangan holda iqtisodiy savodxonlikni ma'naviy savodxonlik va umuman, ijtimoiy savodxonlikning tapkibiy qismi sifatida o'rganamiz. Bunday yondashuv o'rganilayotgan iqtisodiy savodxonlik tushunchasining umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini, qandaydir Alohida jihatlarini aniqlash imkonini bepadi. Bu hol yangi iqtisodiy tafakkur sharoitida o'quvchilarga iqtisodiy savodxonlikni rivojlantirish komponentlari o'rtasidagi

aloqalar va munosabatlarni aniqlash va tahlil etish imkonini beradi. Taraqqiyotning hozirgi zamon talabi iqtisodiy bilimlarni o'rganishni uzluksiz davom ettirishni taqozo etadi. 1996-1997 o'quv yilidan boshlab, Xalq ta'lim vazirligi tomonidan maktablarda iqtisodiy ta'limni kuchaytirish chora-tadbirlari ishlab chiqilgan. Shunga ko'ra,

iqtisodiy ta'lim jarayonida amaliy-kasbiy bilimga alohida e'tibor qaratiladi. O'quvchilarning iqtisodiy savodxonligini rivojlantirish aniq maqsadga yo'naltirilgan yaxlit pedagogik jarayon bo'lib, unda quyidagi vazifalar hal etiladi:

-o'quvchilarga mavjud iqtisodiy me'yorlar, qonunlar va ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar va ularning mohiyati hamda ijtimoiy hayotdagi ahamiyati to'g'risida ma'lumotlar berish;

-o'quvchilarda kasbiy-iqtisodiy bilimlarni egallashga bo'lgan ehtiyojni yuzaga keltirish;

-o'quvchilarda – kasbiy-iqtisodiy faoliyatni tashkil etish bo'yicha amaliy ko'nikma va malakalarni hosil qilish.

O'quvchilarda iqtisodiy savodxonlikni rivojlantirish nazariy va amaliy bilimlar asosida amalga oshiriladi. Shundan ekan, o'quvchilarda Iqtisodiy savodxonlikni rivojlantirish muammosi mohiyatini to'la anglab etishga imkon beruvchi asosiy tayanch tushunchalar va ularning ma'no-mazmuni haqida to'xtalib o'tish maqsadga muvofiq.

O'quvchilarning iqtisodiy savodxonligini rivojlantirish jarayoni komponentlari. Iqtisodiy savodxonlik — iqtisodiy faoliyatda ishtirok etishga tayyorgarlik, xo'jalik faoliyatining nazariy asoslarini bilish, iqtisodiy aloqalar va munosabatlar mohiyatini tushunish, aniq iqtisodiy vaziyatlarni tahlil eta bilish.

Iqtisodiy axborot — ishlab chiqarish, moddiy boyliklarni taqsimlash, almashish, iste'mol qilish jarayonlari haqidagi ma'lumot. Iqtisodiy trening — boshqaruv yoki xo'jalik yuritish faoliyatining samaradorligini baholash bo'yicha hisob-kitob ishlarni o'tkazishga imkon beruvchi kompyuterlashtirilgan ish o'yini.

Iqtisodiy madaniyat — qadriyatlar tizimi va xo'jalik faoliyatiga rag'bat, mulkchilikning har qanday shakliga va katta ijtimoiy muvaffaqiyat sifatidagi tijoriy yutuqqa hurmat bilan munosabatda bo'lish, «moslashish» kayfiyatini qabul qilmaslik, tadbirkorlik uchun ijtimoiy muhit yaratish va rivojlantirish.

Iqtisodiy tarbiya – o'quvchilarning iqtisodiy ongini rivojlantirish maqsadida tashkil etilgan pedagogik faoliyat bo'lib, bu jarayonda o'quvchilar qator Iqtisodiy tushunchalarni o'zlashtiradilar hamda iqtisodiy tuzilma va samaradorlik, Ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanishi, ishlab chiqarish munosabatlari, xo'jalik yuritishning mavjud tartib-qoidalari to'g'risida tasavvurga ega bo'lishadi.

Iqtisodiy tarbiya o'quvchilarda iqtisodiy tafakkurning o'sishiga, axloqiy va kasbiy, masalan, faollik, tadbirkorlik, xo'jalik yuritish, tejamkorlik, ijtimoiy qadriyatlarga halol munosabat, mas'uliyat kabi sifatlarning shakllanishiga, yuksak rentabillikka intilishga, texnologik jarayonlarni va jihozlarni yangilashga, yuqori sifatga, shaxsiy faoliyatda muvaffaqiyat va farovonlikka erishishga imkon beradi. Iqtisodiy tarbiya barcha asosiy predmetlar bo'yicha tashkil etilgan darslarda, amaliy faoliyat jarayonida, iqtisodiyotning aniq muammolarini muhokama qilishga bag'ishlangan suhbatlarda amalga oshiriladi. Iqtisodiy tarbiya tizimida korxona va xo'jaliklar rahbarlari va xodimlari bilan uchrashuvlar katta ahamiyatga ega. Bularning barchasi o'quvchi-yoshlarni kasbga yo'naltirishga imkon beradi.

Iqtisodiy ta'lim – ijodkor shaxs shakllanishiga ta'sir etuvchi iqtisodiy bilim, ko'nikma malakalarni uzluksiz va izchil o'zlashtirishga yordam beruvchi, shaxsning ehtiyoj-imkoniyatlarini hisobga olgan holda turli uslub, reja va dasturlar, metodikalar yordamida iqtisodiy bilim berish uchun maqsadga yo'naltirilgan pedagogik jarayon. Iqtisodiy tayyorgarlik – shaxsning talab, ehtiyoj va imkoniyatga qarab, tanlangan sohasi yoki kasbi bo'yicha nazariy va amaliy iqtisodiy bilimni egallashi hamda kasbiy-iqtisodiy faoliyatga tayyorlik holati. Iqtisodiy tafakkur - iqtisodiy fikrlash tarzi bo'lib, iqtisodiy bilim, tushunchalar va qonuniyatlarning muayyan tizimda o'quvchi ongida aks etishi, uning iqtisodiy ongi holati. Iqtisodiy tarbiyalanganlik - shaxs barkamolligini belgilovchi axloqiy sifatlar, iqtisodiy faoliyatining ma'naviy, huquqiy va siyosiy yo'nalishlaridagi in'ikosi. Iqtisodiy tarbiyalanganlik darajasi ijtimoiy foydali mehnat natijasi bilan belgilanadi. Biz yuqorida aytilgan mulohazalarga tayangan holda iqtisodiy savodxonlikni quyidagicha ta'riflaymiz: Iqtisodiy savodxonlikni rivojlantirish – shaxsning mustaqil iqtisodiy faoliyat ko'rsatishida zarur bo'ladigan barcha iqtisodiy bilim, ko'nikma va malakalarni egallashi, jamiyatda sodir bo'layotgan iqtisodiy o'zgarishlarni va davlatning iqtisodiy siyosatini anglashi, o'z turmush tarzini yaxshilash hamda shaxsiy ehtiyojlarini qondirishga yordam beruvchi iqtisodiy ta'lim-tarbiyaning qoida va usullari, shakl va metodlarini qo'llab iqtisodiy bilim berish (olish). Iqtisodiy savodxonlik haqida keltirilgan bu fikrlarni tahlil qilish, uning asosiy belgilarini aniqlashga imkon beradi. Bular:

- iqtisodiy savodxonlik o'quvchilarning ijodiy faoliyati bo'lib, bu bo'lajak mutaxassisning kasbiy sifat ko'rsatkichi;

- iqtisodiy savodxonlik o'quvchining moddiy farovonlik yaratish borasidagi tafakkurining shakllanish jarayoni;
- iqtisodiy savodxonlik o'zida nafaqat ilmiy ko'nikmalarni, balki hayotiy voqelikka amaliy zarurat taqozosi bilan yondashuv malakasini hosil qiladi.

Biz ham yuqoridagi fikrlarga tayangan holda o'quvchi iqtisodiy savodxonligi shakllanishining yaxlit miqyosini o'zida ifodalaydigan ko'rsatkichlarni e'tirof etamiz. O'quvchilarda iqtisodiy savodxonlikning shakllangani miqiyoslarini quyidagilarga asosan aniqlash mumkin:

1. O'quvchining iqtisodiy muammolarni iqtisodiy bilimlar asosida hal etishi, iqtisodiy fikrlash tarzining zamonaviyligi, amaliy-iqtisodiy faoliyati.
2. Iqtisodiy muammoga ijodiy yondashish - o'quvchi iqtisodiy savodxonligining asosi va ko'rsatkichi. Yangicha iqtisodiy tafakkur va fikrlashning o'ziga xosligi shundan iboratki, bu borada ong va faoliyat birligi ta'minlanishi kerak. O'quvchi mavjud ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy holatdan kelib chiqqan holda fikrlay olsagina, uning tafakkuri amaliy ahamiyat kasb etadi. Yangicha iqtisodiy fikrlash, eng avvalo, chuqur individual, sub'ektiv xususiyatga ega ekanligi bilan izohlanadi. Iqtisodiy savodxon bo'lgan kasb-hunar kollej bitiruvchisi iqtisodiy jarayonlar haqida mulohaza yuritarkan, unga zarur qonun va kategoriyalarni mexanik ravishda tatbiq etmaydi, balki ularga madaniy qadriyatlar, an'analar va mavjud ziddiyatlar nuqtai-nazaridan yondashadi. Ya'ni o'quvchining madaniy-ijodiy faoliyati ehtiyojlar, an'analar va bugungi kun talablarini omuxta qila olishi orqali namoyon bo'ladi. Endi o'quvchilarda iqtisodiy fikrlash tarzining namoyon bo'lishi va ulardagi iqtisodiy savodxonlik darajasini aniqlashga harakat qilamiz. O'quvchilarda yangicha iqtisodiy fikrlash tarzining shakllanish jarayonini va savodxonlik darajasini quyidagicha ifodalash mumkin. Quyi daraja - kasb-hunar kolleji bitiruvchisining ta'lim doirasida tilga olingan muammolarni tahlil qilishga nazariy bilimlarni qo'llay olmasligi, kasbiy-pedagogik, didaktik va tarbiyaviy maqsad-vazifalarni mustaqil idrok eta bilmasligi, ya'ni iqtisodiy vaziyat taqozo etgan muammolarni tashqi holatlarga tayanib hal etishi.

O'rta daraja – o'quvchining iqtisodiy fanlardan olgan nazariy bilimlarini sintezlay olishi va ulardan amaliyotda foydalanishga intilishi, unda kasbiy-iqtisodiy sifatlarning dastlabki ko'rinishlarining qayd etilishi. O'quvchilar o'quv-tarbiya vazifalarini hal

etishlarida nazariy va amaliy tayyorgarlik paytida o'zlari egallagan bilimlarga tayanishi.

Yuqori daraja - iqtisodiy vaziyatni tahlil qilishga ijodiy, boshqalarga o'xshamagan tarzda, aniq shart-sharoitlarni hisobga olgan holda yondashish, iqtisodiy masala echimining eng maqbul, ilmiy yo'nalishini tanlash, iqtisodiy tushunchalardan tizimli ravishda foydalana bilish. O'rganilayotgan voqelikka muammoli yondashish yangicha iqtisodiy fikrlashning asosiy mezonlaridan biri. Ilmiy adabiyotlar tahlili va pedagogika oliy ta'lim muassasa ish tajribasi va kasb-hunar kollejlari iqtisodiy savodxonlikni rivojlantirish bo'yicha olib borilgan o'quv jarayonlar natijalari shuni ko'rsatadiki, o'qituvchi qator ilmiyamaliy, uslubiy ishlarni amalga oshirishi lozim:

- 1) so'rovnoma, testlar ishlab chiqish va o'tkazish;
- 2) maxsus kurslarni tashkil etish va olib borish;
- 3) kasbiy-iqtisodiy fanlarni o'qitish hamda o'quvchilarning iqtisodiy bilimlarini baholash va boshqalar.

O'quv jarayonida iqtisodiy tahlil, bashoratlash, iqtisodiy o'zgarishlarni oldindan ko'pa bilish, iqtisodiy ijod, yangicha iqtisodiy fikrlash o'ta zarur. Ushbu tushunchalarni chuqur tushunmasdan hamda o'z kasbiy-amaliy faoliyatga jopiy etmasdan tupib, pedagog o'quvchining iqtisodiy savodxonligini shakllantira olmaydi. Mazkur vazifani amalga oshirish uchun iqtisodiy yo'nalishdagi o'quv fani dasturlariga, qo'llanmalariga va darsliklariga o'qitishning savodxonlik bilan bog'liq elementlarini, iqtisodiy savodxonlik muammolarini nazariy tahlil etish asoslarini kiritish zarur. Iqtisodiy savodxonlikni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari pedagogdan ma'lum tayyorgarlik ko'rishni talab etadi. Bizning nazarimizda tayyorgarlik mazmuni quyidagilardan iborat bo'ladi:

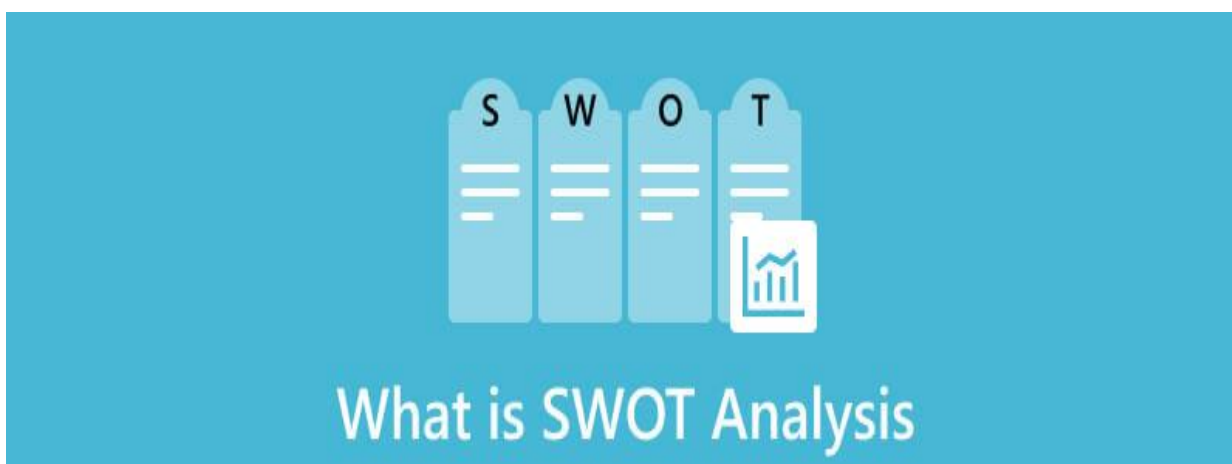
- yangi iqtisodiy tushunchalarni kiritish uchun tushunchalar zahirasi yaratish;
- tahlil natijalari asosida yangi iqtisodiy tushunchalarni kiritish va muammoli vaziyatlar yaratish;
- iqtisodiy savodxonlikni rivojlantirish maqsadida ma'lum bir tamoyilga amal qiluvchi iqtisodiy masalalarni tanlash;
- iqtisodiy savodxonlikni shakllantirish maqsadida aniq iqtisodiy bilimlar mazmunini aniqlash va shu asosda maxsus kurs ishlab chiqish;
- o'quvchilarda iqtisodiy savodxonlikni rivojlantirish jarayonini faollashtirish.

3.2 Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda zamonaviy interfaol metodlardan foydalanish

6-Mavzu. Iqtisodiyot va biznes faninida o'z-o'zini ahglash va shaxsiy yutuqlarini SWOT tahlili

(2 soat amaliy mashg'ulot)

Iqtisodiyot va biznes fanida o'z-o'zini anglash va shaxsiy yutuqlarni SWOT tahlili yordamida shakllantirish. O'z-o'zini anglash va shaxsiy yutuqlarni SWOT tahlili yordamida rivojlantirish. O'quvchilarda SWOT tahlili orqali kuchli va zaif tomonlarini, kelajakdagi imkoniyatlar va xavflarni tahlil qilib, yanada chuqurroq va kompleks fikrlash qobiliyatini rivojlantirish. Shaxsiy maqsadlarni va unga erishish yo'llarini tahlil qilishda ham ishlatish.

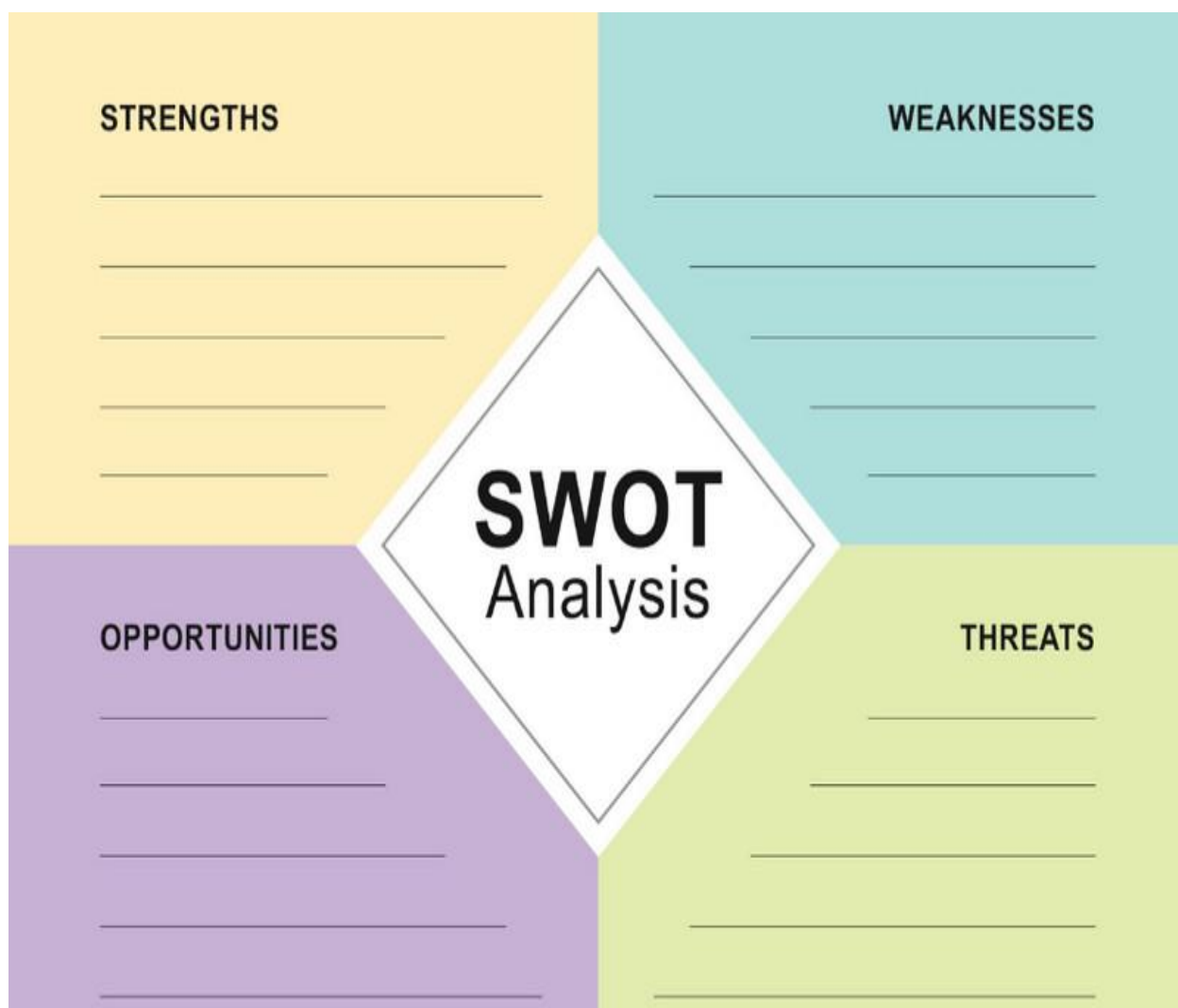
- 1-qism. SWOT tahlili nima
- 2-qism. SWOT tahlilini qanday qilish kerak
- 3-qism. SWOT tahlilining ahamiyati nimada
- 4-qism. SWOT tahlili shablonlari
- 5-qism. SWOT tahliliga misollar
- 6-qism. SWOT tahlili haqida tez-tez so'raladigan savollar

1-qism. SWOT tahlili nima

SWOT tahlili - bu kompaniyaning holatini ko'rish uchun diagramma/ramka. Bu texnikalar yoki strategik rejalashtirishni ishlab chiqishdir. U kompaniyadagi tashqi va

ichki omillarni baholaydi. Bundan tashqari, u kompaniyaning kelajagini tasavvur qilishga yordam beradi. SWOT tahlili kompaniyaning kuchli va zaif tomonlarini real va ma'lumotlarga asoslangan tasvirni yaratishga yordam beradi. Kompaniyadan tashqari, u tashabbuslar, tashkilotlar va boshqa sohalarni ham o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, kompaniya tahlilni to'g'ri saqlashi kerak. Bu noto'g'ri ma'lumotlar va noto'g'ri hisob-kitoblardan qochishdir. SWOT tahlili retsept emas, balki qo'llanma bo'lib xizmat qiladi.

Bundan tashqari, SWOT tahlili - bu ma'lum bir biznesning raqobati, samaradorligi, potentsiali va xavfini ko'rib chiqish strategiyasidir. Bundan tashqari, tashqi va ichki ma'lumotlardan foydalangan holda tahlil biznesga kompaniya muvaffaqiyati strategiyasini ishlab chiqishda yordam beradi. Shuningdek, SWOT tahlili kompaniyaga kompaniya uchun mumkin bo'lgan imkoniyatlar va tahdidlarni ko'rish imkonini beradi.

SWOT tahlilining kuchli tomonlari

SWOT tahlilida "S" harfi kuchdir. Bu kompaniya nimada yaxshi yoki ustun ekanligini tavsiflaydi. Bundan tashqari, siz boshqa raqobatchilardan qanday noyobligi haqida o'ylashingiz kerak. U kuchli brend, texnologiya, mahsulotlar va xizmatlarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, Kuch ichki tashabbuslarni nazarda tutadi. Joylashuvni tekshirish va kuzatish kompaniyaga nima yaxshi va ishlayotganini tushunishga yordam beradi. Kompaniya yoki tashkilotning kuchli tomonlarini ko'rish uchun quyidagi qo'llanma savollariga qarang.

- ◆ Biz eng yaxshi nima qilamiz?
- ◆ Kompaniya boshqa raqobatchilardan nimasi bilan ajralib turadi?
- ◆ Iste'molchi kompaniya haqida nimani yoqtiradi?
- ◆ Qaysi xususiyatlar yoki toifalar raqobatchilardan ustun keldi?

Kuch uchun misol

Jahon darajasidagi kompaniya 90 NPS ball oldi. Bu 70 NPS ball olgan boshqa raqobatchilarga nisbatan yuqoriroq.

SWOT tahlilining zaif tomonlari

SWOT tahlilining zaif tomonlari kam ishlayotgan ichki tashabbuslarga ishora qiladi. Zaiflik kompaniyaning optimal darajada ishlashiga to'sqinlik qilishi mumkin. Bundan tashqari, bu kompaniya yaxshilashga muhtoj bo'lgan sohadir. Bu ular uchun hali ham raqobatbardosh bo'lishdir. Bunga yuqori qarz darajalari, noto'g'ri ta'minot zanjiri, zaif brend, kapital etishmasligi va boshqalar kiradi. Kompaniyaning zaif tomonlarini bilish juda yaxshi. Kompaniya zaif tomonlarini kuchli tomonlarga aylantirish uchun yechimlar yaratadi. Kompaniyaning mumkin bo'lgan zaif tomonlarini aniqlash uchun quyidagi qo'llanma savollariga qarang.

- ◆ Qaysi tashabbuslar samarasiz? Nega?
- ◆ Nimani yaxshilash kerak?
- ◆ Ishlash uchun qanday resurslarni yaxshilash kerak?

◆ Raqobatchilarga nisbatan kompaniyani qanday tartiblash mumkin?

Kamchiliklarga misol

Veb-sayt ko'rinishi past. Buning sababi marketing byudjetining yo'qligi. Bu mobil ilova tranzaksiyasining pasayishiga olib kelishi mumkin.

SWOT tahlilidagi imkoniyatlar

Bu kompaniya uchun qulay omil. Bu ularga boshqalarga nisbatan raqobatdosh ustunlik beradi. Bundan tashqari, bu kompaniyaning kuchli va zaif tomonlari natijasidir. SWOT tahlilida S va W ni bilgandan keyin imkoniyat bo'ladi. Imkoniyatlar - bu kompaniyaning rivojlanishi uchun qila oladigan narsalar. Bundan tashqari, kompaniya imkoniyatlarni qo'ldan boy bermoqchi emas. Bu kompaniya muvaffaqiyatining sabablaridan biri bo'ladi. Bundan tashqari, ko'plab imkoniyatlar mavjud bo'lganligi sababli, quyidagi qo'llanma savollarini ko'rish kerak.

◆ Kamchiliklarni yaxshilash uchun qanday resurslardan foydalanish kerak?

◆ Raqobatchilar nimani taqdim etishlari mumkin?

◆ Oy/yil uchun qanday maqsadlar bor?

◆ Xizmatda bo'sh joy bormi?

Imkoniyat uchun misol

Kompaniyaning ko'rinishini yaxshilash uchun ijtimoiy tarmoqlardan foydalaning. Kompaniya YouTube, Instagram, Facebook va boshqalarda reklama qilishi mumkin.

SWOT tahlilidagi tahdidlar

SWOT tahlilida tahdid kompaniyaga zarar etkazishi mumkin. Bu kompaniya duch kelishi mumkin bo'lgan muammo bo'ladi. Bu zaif tomonlar bilan taqqoslanmaydi. Kompaniya, sanoat yoki tashkilot tahdidlarni nazorat qilmaydi. Tahdidlarga pandemiya, iqlim o'zgarishi, qonunlar va boshqalar misol bo'la oladi. Agar ushbu mumkin bo'lgan tahdidlarda ba'zi o'zgarishlar bo'lsa, kompaniya tuzatishi kerak. Ular tahdidlarga qarshi turish uchun yangi strategiyalar yoki rejalarni amalga oshirishlari kerak. Kompaniyaga tahdidni aniqlashda e'tiborga olishingiz kerak bo'lgan qo'llanma savollariga quyida qarang.

- ◆ Kompaniyadagi qanday o'zgarishlar tashvishga sabab bo'ladi?
- ◆ Raqobatchilar kompaniyadan qayerda ustun bo'lishi mumkin?
- ◆ Ob-havo qanday bo'ladi?
- ◆ Ba'zi qonunlar o'zgarganda nima qilish kerak?

Tahdidlar uchun misol

Sanoatda yangi raqobatchi paydo bo'lsa, bu kompaniya uchun yomon bo'ladi. Kamroq iste'molchilar va mijozlarga ega bo'lishni boshdan kechirish mumkin.

SWOT tahlilini, uning tarkibiy qismlarini va omillarini aniqlagandan so'ng keyingi qismga o'tishimiz mumkin. Ushbu bo'limda biz sizga onlayn SWOT tahlilini yaratishda mamnuniyat bilan yordam beramiz. Diagramma yaratish uchun foydalanish uchun eng so'nggi onlayn vosita [MindOnMap](#). SWOT tahlilining boshqa misollarida ko'rib turganimizdek, u har bir komponent uchun shakllardan iborat bo'lib, uni ko'rishni osonlashtiradi. MindOnMap ham buni qila oladi. Asbob diagramma yaratish jarayoni uchun zarur bo'lgan barcha funktsiyalarni taklif qilishi mumkin. Umumiy parametr ostida siz turli shakllar, o'qlar va matnlardan foydalanishingiz mumkin. Siz interfeysning yuqori qismidagi shrift dizayni, o'lchami va ranglarini o'zgartirishingiz mumkin. Shakl ranglarini o'zgartirish uchun Rangni to'ldirish opsiyasidan foydalanishingiz mumkin. Bundan tashqari, interfeysning o'ng qismida Mavzu parametrlarini topishingiz mumkin. Bu funktsiya diagrammaga ajoyib fon rangini berish imkonini beradi.

SWOT-tahlilda hisobga olinadigan omillar

Potentsial ichki kuchli jihatlar (S):	Potentsial ichki zaif jihatlar (W):
Aniq namoyon bo'lib turgan nufo'zlilik	Ba'zi nufo'zli jihatlarni qo'ldan boy berish
Munosib moliyaviy manbalar	Strategiyani o'zgartirish uchun zarur bo'lgan moliyaviy mablag'larning yo'qligi
Raqobat kurashi san'atining yuksakligi	Bozor mahorati o'rtachadan past
Iste'molchilarni yaxshi tushunish	Iste'molchilar haqidagi axborotning tahlil qilinmasligi
Tan olingan bozor peshqadami	Bozorning zaif ishtirokchisi
Aniq ifodalangan strategiya	Aniq ifodalangan strategiyaning yo'qligi, uni amalga oshirishdagi izchillikning yo'qligi
Ishlab chiqarish ko'lamidan tejash, narxdagi ustunlik	Mahsulot narxining asosiy raqobatchilarga qaraganda yuqoriligi

3.3 Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari

1-Mavzu. Iqtisodiyot va biznes fanini individual yondashuv texnologiyasi asosida o'qitish usullari

Individual ta'lim - o'qituvchining o'quvchiga pedagogik ta'sirini amalga oshiruvchi o'quv mashg'ulotlari shakllaridan biri. O'qituvchining o'quvchi bilan sinf jamoasidan tashqarida olib boriladigan faoliyati tushuniladi. Individual ta'lim ta'lim shakllarining eng qadimiysi bo'lib, u qadimgi davr va o'rta asrlarda keng qo'llangan.

O'zbekiston ta'limi tarixida Individual ta'lim shakli keng qo'llanib kelingan. Uning samarasi, ayniqsa, amaliy san'at, hunarmandchilikda ustoz-shogird ta'limi tarzida namoyon bo'lgan. Mashhur xalq ustalari Toshpo'lat Arslonqulov, Shirin Murodov, Qodirjon Xaydarov, Mahmud Usmonov, Hamro Rahimovlar shu tarzda ta'lim olganlar. Individual ta'limda bola ruhiyatining individual xususiyatlarini, fan sohalari va kasb egallashga bo'lgan tabiiy moyilliklarini to'liq e'tiborga olish imkoniyati ta'minlanadi.

O'zbekiston mustaqilikka erishgach, Individual ta'limga e'tibor sezilarli tarzda ortdi. Ayniqsa maktab va oliy o'quv yurtlariga kirishning test tizimi joriy etilishi Individual ta'limning repetitorlik shakli rivojlanishiga turtki bo'ldi. Iqtisodiyot va biznes fanini individual yondashuv texnologiyasi asosida o'qitish usullari o'quvchilarning individual ehtiyojlari va o'ziga xos qobiliyatlariga moslashtirilgan ta'limni ta'minlashga qaratilgan. Bu usullar qatoriga quyidagilar kiradi: shaxsiy o'quv rejalari, differensial topshiriqlar, interaktiv o'yinlar va simulyatsiyalar, loyihaviy va muammoli o'qitish, hamda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish.

Shaxsiy o'quv rejalari:

Har bir talabaning o'quv natijalari, o'rganish sur'ati va qiziqishlarini hisobga olgan holda o'quv rejasini tuzish.

Rejada turli o'quv materiallari (videodarslar, maqolalar, topshiriqlar) va ularning murakkablik darajalari ko'rsatiladi.

Differensial topshiriqlar:

Talabalarining bilim darajasi va qobiliyatlariga qarab turli darajadagi topshiriqlarni berish. Qiyinroq vazifalarni bajarishga qodir bo'lganlar uchun qo'shimcha murakkab

masalalar, oddiy topshiriqlar bilan qiynalayotganlar uchun esa asosiy tushunchalarni mustahkamlashga qaratilgan vazifalar taklif etiladi.

Interaktiv o'yinlar va simulyatsiyalar

Iqtisodiy jarayonlar va biznes qarorlarini o'yin shaklida o'rganish imkonini beradi. Masalan, virtual bozorlarda savdo qilish, kompaniya boshqarish simulyatsiyalari orqali amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish.

Loyihaviy va muammoli o'qitish

Talabalarga mustaqil yoki guruh bo'lib ishlash uchun turli loyihalar yoki muammoli vazifalar beriladi. Masalan, "Kichik biznesni qanday boshlash kerak?" yoki "Mahalliy bozorda mahsulotni sotish rejasini tuzing" kabi loyihalar asosiy nazariy bilimni amaliy qo'llashga undaydi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish

O'quv jarayonida internet platformalari, onlayn kurslar, o'quv dasturlari va mobil ilovalardan foydalanish. Bu orqali talabalar o'zlariga qulay vaqtda, istalgan joydan, o'z qiziqishlariga ko'ra bilim olish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Boshqa usullar

Talabalarni mustaqil izlanishga undash.

Shaxsiy fikr-mulohazalarini shakllantirishga yordam berish.

Hozirgi zamon iqtisodiy va biznes muammolarini tahlil qilish usullarini o'rgatish.

3.3 Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari

2-Mavzu: Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda differensial ta'limni qo'llash

Amaliy mashg'ulot 2 soat

Differensial ta'lim-o'quvchilar uchun ta'lim jarayonini moslashuvchan va individual ehtiyojlarga moslashgan holda ta'lim berish usulidir. Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda differensial ta'limni qo'llashning bir necha usullari mavjud.

Bu amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish uchun quyidagi qadamlarni bajarish mumkin:

1.O'uvchilar ehtiyojlarini tahlil qilish

O'quvchilarning qobiliyatlarini, qiziqishlarini va ehtiyojlarini aniqlash uchun:

- Diagnostik testlar o'tkazing.
- O'quvchilar bilan individual suhbatlar tashkil qiling.

2. Ta'lim maqsadlarini belgilash

Talabalar ehtiyojlarini inobatga olgan holda o'quv maqsadlarini belgilash:

- Maqsadlarni aniq va o'lchovli qilib belgilang.
- Talabalar uchun qiziqarli va foydali bo'lishini ta'minlash uchun mazmunni moslashtiring.

3. Mos ta'lim metodlarini tanlash

Differensial ta'limni qo'llash uchun bir nechta metodlar:

- **Jamoaviy ish:** Talabalarni kichik guruhlariga bo'lib, guruhda ishlash uchun topshiriqlar bering.
- **Individuallashtirilgan topshiriqlar:** Har bir talabaga o'z ehtiyojlariga mos topshiriqlar bering.

- **O'qituvchi yordami bilan o'rganish:** Talabalar uchun murabbiylik yordami tashkil qiling.

4. Ta'lim materiallarini moslashtirish

Mos materiallardan foydalanish:

- **Interaktiv texnologiyalar:** Multimedia va onlayn resurslarni qo'llang.
- **Vizual vositalar:** Diagrammalar, grafikalar va slaydlar kabi vizual yordamchilarni qo'llang.
- **Matnlarni moslashtirish:** Matnlarni har xil darajadagi murakkablikda tayyorlang.

5. Faoliyatlarni diversifikatsiya qilish

Talabalar uchun qiziqarli va faoliyatni ta'minlash:

- **Loyihalar:** Talabalar o'rtasida iqtisodiy va biznes loyihalar bo'yicha ish olib boring.
- **Muhokamalar:** Talabalar bilan mavzuga doir muhokamalar o'tkazing.
- **Amaliy mashg'ulotlar:** Iqtisodiy jarayonlarni simulyatsiya qilish bo'yicha amaliy mashg'ulotlar o'tkazing.

6. Baholash va qayta aloqa

Differensial ta'lim jarayonining natijalarini baholash va takomillashtirish:

- **Doimiy baholash:** Talabalarni o'qitish jarayonida doimiy ravishda baholab boring.
- **Qayta aloqa:** Talabalar bilan individual va guruhli qayta aloqa o'tkazing.

3.3 Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari

3-Mavzu: Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasini qo'llash metodikasi

(Amaliy mashg'ulot 2 soat)

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasining asosiy tamoyillari. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasining metodikasi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasining afzalliklari. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim orqali o'quvchilarning ehtiyojlari, qobiliyatlari va qiziqishlarini shakllantirish. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim orqali muvaffaqiyatli pedagogik va texnologik yondashuvlarni takomillashtirish.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasi – bu o'quvchilarning individual ehtiyojlari, qiziqishlari va qobiliyatlariga muvofiq ta'lim jarayonini tashkil etish maqsadida qo'llaniladigan pedagogik usuldir. Uning asosiy maqsadi har bir o'quvchining shaxsiy rivojlanishini ta'minlashdir. Bunday texnologiya ko'pincha faol o'qitish uslublari, o'z-o'zini o'rganish va ijodiy yondashuvni qo'llashga asoslanadi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyasini qo'llash uchun asosiy metodik yondashuvlar:

1. **Individualizatsiya:** Har bir o'quvchiga uning o'ziga xos qobiliyati va ehtiyojlariga asoslanib material tanlash.
2. **Differensiyatsiya:** Turli o'quvchilarning bilim darajasi va qiziqishlariga qarab ta'lim strategiyasini moslashtirish.
3. **Ijodkorlikni rag'batlantirish:** O'quvchilarning fikrlash va yangilik yaratish qobiliyatlarini qo'llab-quvvatlash.
4. **Mustaqil ta'lim:** O'quvchilarning o'zlari materialni o'rganish jarayonida mustaqil qaror qabul qilishlarini ta'minlash.
5. **Interaktiv uslublari:** O'quvchilarning guruhda ishlash, muammolarni hal qilish va muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirish.

Tarbiya jamiyat vazifasi bo'lib, u faqat ishlab chiqarish munosabatlarini ta'sirida emas, balki turli tarixiy davrlarda ilgari suriladigan g'oyalar ta'sirida aniq shaklga ega bo'ladi, shuning uchun ham ko'p jihatdan ma'rifatchi va pedagoglar faoliyatining natijasini ifodalaydi. Agar tarbiya alohida mustaqil vazifa sifatida kishilik jamiyati paydo bo'lishi bilan birga tarkib topgan bo'lsa, ta'lim nazariyasi fan sifatida birmuncha keyinroq shakllangan. Tarbiyada nazariy umumlashtirishning ildizini falsafa qa'ridan axtarmoq darkor. Falsafa qadim zamonlardan boshlab davr va hayot mazmuni, borliqning birligi, uning jamiyatdagi o'rni va roli, odamlarning hayotda belgilangan vazifasi nimalardan iborat, degan savolga javob izlash va tayyorlash bilan shug'ullangan. Hozirgi zamon pedagogikasi ikki asosiy elementdan tashkil topgan. Birinchi element pedagogik nazariya bo'lib, pedagogik jarayon qonuniyatlarini tadqiq etish yo'li bilan g'oyalar, ta'riflar, qoidalar, shart-sharoitlar tarzida ifodalanadi. Yaratilgan ilmiy g'oya, qarashlar pedagogikani fan sifatida shakllanishi va taraqqiyotida muhim rol o'ynaydi.

Pedagogik texnologiya pedagogning o'quvchi-talabalarga ta'sir qilishni tashkil etish bo'yicha kasbiy ahamiyatga molik malakalar tizimini aniqlab beradi va pedagogik faoliyatning texnologikligini anglash usullarini taklif etadi.

O'qitish nazariyasining asosiy tamoyillari

O'zbekiston Respublikasida demokratik, insonparvar hamda huquqiy jamiyatni barpo etish sharoitida mazkur fan yuksak ma'naviy va axloqiy talabalarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tarbiyalash tizimini ishlab chiqish, milliy istiqlol g'oyasi asosida ta'lim va tarbiya nazariyasini ijodiy rivojlantirish vazifasini hal etadi. Mazkur jarayonda quyidagi vazifalarni bajarishga e'tibor qaratiladi:

- Ma'naviy va axloqiy talabalarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik jarayonning mohiyatini o'rganish.
- Shaxsni har tomonlama kamol toptirish qonuniyatlarini aniqlash.
- Ijtimoiy taraqqiyot darajasidan kelib chiqqan holda rivojlangan xorijiy mamlakatlar ta'lim tizimi tajribasini o'rganish asosida uzluksiz ta'lim tizimini

takomillashtirish.

- Ta'lim muassasalari hamda ularda faoliyat olib borayotgan pedagoglar faoliyati mazmunini asoslash.
- Ilg'or pedagogik tajribalarni umumlashtirish va amaliyotga joriy etish.
- Pedagoglarni pedagogika nazariyasiga oid bilimlar hamda ta'lim-tarbiya usullari bilan qurollantirish.
- Ta'lim-tarbiya birligi hamda ijtimoiy tarbiya yo'nalishlari o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni ta'minlashning pedagogik shart-sharoitlarini o'rganish.
- O'qitish hamda tarbiyalash jarayonining samarali texnologiyalarini yaratish.
- Oila tarbiyasini muvaffaqiyatli tashkil etish yuzasidan ota-onalar uchun ilmiy-metodik tavsiyalarni ishlab chiqish.

O'qitish nazariyasining asosiy kategoriyalari shaxs kamolotini ta'minlash, ta'lim va tarbiya samaradorligiga erishishga haratilgan jarayonlarning umumiy mohiyatini yoritadi. Eng muhim kategoriyalar sirasiga quyidagilar kiradi: shaxs, tarbiya, ta'lim (o'qitish, o'qish), bilim, ko'nikma, malaka, ma'lumot, rivojlanish.

Shaxs – psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvor va dunyoqarashga ega bo'lgan jamiyat a'zosi.

Tarbiya - muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o'qitish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni.

Ta'lim – o'quvchilarni nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'qitish va dunyoqarashlarini shakllantirishga yo'naltirilgan jarayon.

Bilim – shaxsning ongida tushunchalar, sxemalar, ma'lum obrazlar ko'rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma'lumotlar majmui.

Ko'nikma – shaxsning muayyan faoliyatni tashkil eta olish qobiliyati.

Malaka –muayyan harakat yoki faoliyatni bajarishning avtomatlashtirilgan shakli.

Ma'lumot – ta'lim-tarbiya natijasida o'zlashtirilgan va tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalar hamda tarkib topgan dunyoqarash majmui.

Rivojlanish – shaxsning fiziologik va intellektual o'sishida namoyon bo'ladigan miqdor va sifat o'zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayon.

Bolaga insonparvarlik asosida shaxsiy yondashuv ta'limi tizimida bola shaxsi, uning hali rivojlanmagan qobiliyatlari, «men»ligi ustuvor o'rin tutadi. O'quv jarayonining maqsadi mavjud qobiliyatlarni rivojlantirish, shaxsni ijtimoiy faoliyatga jalb etish, uni erkin rivojlantirishdan iborat.

Shaxsga yo'naltirilgan (rivojlantiruvchi) texnologiyalar asosida quyidagi g'oyalar muhim o'rin tutadi:

1. Shaxsga ta'limning maqsadi sifatida yangicha qarash: bola ta'lim muassasasida – to'la huquqli shaxs, pedagogik jarayonda sub'yekt; shaxsning rivojlanishi – ta'lim tizimining maqsadi; har bir erkin, o'z fikrini mustaqil ifodalovchi, barkamol shaxsni tarbiyalash ta'lim maqsadining asosi kabi g'oyalarni aks ettiradi.

2. Pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish bolalarga nisbatan muhabbatli bo'lish, ularning taqdiri bilan qiziqish; bolaga o'z kuchi va iqtidoriga ishonitirish; pedagogik munosabatlar jarayonida u bilan hamkorlikka erishish, o'qituvchi va o'quvchining huquq jihatidan tengligi; bolaning erkin tanlash huquqi; xato qilish huquqi; o'z shaxsiy nuqtai nazariga ega bo'lish kabi holatlarni ifodalaydi. Aksincha, to'g'ridan-to'g'ri majburlash inkor etiladi.

3. Individual yondoshishning yangi talqini. Uning mazmuni o'quv fanini o'quvchiga emas, balki bolani o'quv faniga yo'naltirishdan iborat. Individual yondashish quyidagilarni o'z ichiga oladi: materialni o'rtacha o'zlashtiruvchi o'quvchilarga mo'ljallashdan chetlanish, shaxsning ijobiy sifatlarini ko'ra bilish, shaxsni psixologik-pedagogik diagnostika qilish.

4. Shaxsning ijobiy «Men-konsepsiyasi»ni shakllantirish. Men-konsepsiyasi – bu shaxsning o‘zi haqidagi tasavvurlari asosida shaxsiy hulqini shakllantiruvchi tizim bo‘lib, ijobiy Men-konsepsiyasi (Men o‘zimga yoqaman, Men har ishga qodirman, Men hamma narsani bilaman) shaxsni muvaffaqiyatlarga rag‘batlantirib, shaxsning ijobiy namoyon bo‘lishiga yordam beradi. Salbiy Men-konsepsiyasi (Men o‘zimga yoqmayman, Men hech narsani bajara olmayman, Men hech kimga kerak emasman) uning turli faoliyat yo‘nalishlarida muvaffaqiyatga erishishiga halaqit beradi, o‘qish natijalarini yomonlashtiradi, shaxsda salbiy sifatlarning shakllanishiga olib keladi. O‘qituvchining vazifasi har bir o‘quvchi timsolida komil shaxsni ko‘rish, uni tushunish, qabul qilish va unga ishonishdan iborat («Hamma bolalar iste’dodli» tarzida).

5. “Nimaga?” va “qanday ta’lim?” masalasini hal etishga yangicha yondashish. Uning mohiyati ta’lim mazmunini shaxs rivojlanishining vositasi sifatida tushunishdan iborat.

6. Zamonaviy ta’lim muassasalarida tarbiyalash konsepsiyasi. Hamkorlik pedagogikasi quyidagi muhim g‘oyalarni aks ettiradi: bilimlar maktabini tarbiya maktabiga aylantirish, o‘quvchi shaxsini yaxlit tarbiya tizimining markaziga qo‘yish, tarbiyaning insonparvarlik xususiyatiga egaligi, umuminsoniy va milliy qadriyatlarning shakllanishi, bolaning ijodiy qobiliyati hamda uning individualligini rivojlantirish, individual va jamoaviy tarbiyani uyg‘unlikda olib borish.

Iqtidorli o‘qituvchilar pedagogik faoliyatida shakllangan ko‘nikma, malakalar yig‘indisini O‘zbekiston Respublikasini “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" ni amalga oshirishda ko‘p ijodkor, izlanuvchi pedagoglar o‘zlarining tajriba maktablarini yaratdilar. Nazariya va tajriba o‘zaro birlashib pedagogikaning taraqqiyotini tayinlovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Har qanday fan o‘z oldidagi vazifalarni muvaffaqiyatli hal etishda muayyan ustuvor g‘oyalarga tayanadi. Ana shu g‘oyalar yig‘indisi fanning metodologiyasi, ilmiy-g‘oyaviy asoslari hisoblanadi. O‘qitish jarayoni uchun metodologiya - falsafiy,

ijtimoiy xulosalar, umumlashmalar xizmat qiladi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”, Prezidentimiz I.A.Karimov asarlarida ilgari surilgan ta’lim-tarbiya to‘g‘risidagi g‘oyalar, xulosalar, pedagogikamiz uchun g‘oyaviy asos - dasturulamal bo‘lib xizmat qilmoqda.

Shaxs shakllanishi va rivojlanishi to'g'risida tushuncha.

Inson, odam, shaxs ko'plab fanlarning o'rganish ob'yekti hisoblanadi. Shaxs deganda muayyan jamiyatning a'zosi tushuniladi. Ijtimoiy munosabatlarga kirishuvchi, ongi yuksak taraqqiy etgan, ijtimoiy taraqqiyotda ishtirok etuvchi odamgina shaxs deyiladi. Shaxsning eng asosiy belgisi - uning ongli faoliyat egasi ekanligidir. Ma'lumki, kishi ongi faqat jamiyatda, boshqalar bilan o'zaro munosabatda til yordamida ijtimoiy tajribani o'zlashtirishda shakllanadi. Binobarin shaxs ham faqat jamiyatdagina shaxsga aylanishi mumkin.

Odamning ijtimoiy mavjudot sifatida shaxs nomini olishi uchun unga ijtimoiy-iqtisodiy hayot va tarbiya kerak. Shu boisdan pedagogika fani bolaning shaxs sifatida rivojlanishi, uning har tomonlama kamolga etish qonuniyatlarini, unga ta'sir etuvchi ob'yektiv va sub'yektiv omillarni, rivojlanish jarayoniga aloqador davrlarni aniqlashi kerak. Odamning mukammal inson bo'lib etishuvida o'zining maqsad asosidagi xatti-harakati, iroda sifatlarining kamol topishi natijasida ayrim nuqsonlarini bartaraf etishi, qiyinchiliklarni engib chiqishim umkinligini bilishimiz zarur. Demak, inson hayot faoliyati davomida o'zgarib, shakllanib, rivojlanib boradi. Bolalik, o'smirlik va o'spirinlik davrida rivojlanish nihoyatda kuchli bo'ladi.

Shaxsning kamol topishida va uning xulqida ijtimoiy va biologik omillarning ta'sir kuchi hamisha ham bir xil bo'lavermaydi. Chunki uning xulqiga, munosabatlariga, aloqalariga, yoshi, bilimi, odatlari, tajribasi va vaziyat ham ta'sir etadi. Masalan, bir xildagi ta'sirlarga turli bola turlicha munosabatda bo'ladi, bu ayni paytda, bolaning ehtiyoji qandayligiga ham bog'liqdir. Shaxs ijtimoiy tajribani faol

ravishda tahlil qiladi, o'zlashtiradi, o'zi uchun o'zgartiradi-bu jarayon davomida o'zi xam shaxs sifatida shakllanadi. Shaxs shakllanib borgan sayin tashqi ta'sirlar, shu jumladan ijtimoiy ta'sirlar ham uning ichki dunyosi, psixologiyasiga qarab turli odamlarga turlicha ta'sir qiladilar. Masalan, bir xil baho turli o'quvchilarga turlicha ta'sir qiladi.

Odam atrofni, ob'yektiv borliqni ko'proq bilgani sari onglik darajasi o'sadi, fikrlash doirasi kengayadi, yangi bilim va ko'nikmalarni egallaydi, yangi qiziqish va ehtiyojlar vujudga keladi. Demak, shaxsning kamolga etishi jamiyat rivojiga chambarchas bog'liqdir.

Shaxs rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar.

Didaktika shaxsning kamolotga yetishini murakkab va ziddiyatli jarayon deb biladi. Shaxsning shaklanishi, kamolga yetishida nasl-irsiyat (biologik), ijtimoiy muhit ham maqsadga muvofiq amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiya va nihoyat o'zining mustaqil faoliyati ham muhim ahamiyatga ega.

Shaxs qaysi jamiyatda yashasa o'sha jamiyat hayotidagi qonun-qoidalarga asosan kamol topadi. Shu jamiyatning moddiy va ma'naviy boyligidan bahramand bo'ladi. Moddiy va ma'naviy boyliklarni yaratishda ishtirok etadi. Agar shu jamiyatning moddiy va ma'naviy boyligi yuksak bo'lsa, u shaxsga shu qadar katta ta'sir ko'rsatadi va aksincha. Ikkinchi tomondan esa, shaxs faoliyati davomida mehnat orqali o'z moddiy va ma'naviy boyligini yaratish jarayonida ongini, hayotini, turmush sharoitini ham yaxshilab boradi.

Shaxs hayot davomida murakkab rivojlanish jarayonini boshdan kechiradi, natijada u shaxsga aylanadi. Shu sababli shaxsni ma'lum ijtimoiy tuzumning mahsuli deb tushunishimiz lozim. Shaxs rivojlanish jarayoni bir tekisda bormaydi, rivojlanishga ta'sir etuvchi omillarning ta'siri turlicha bo'ladi, ya'ni kishi ijobiy va salbiy ta'sirlar natijasida kamolga etadi. Albatta ijtimoiy omillar inson shaxsining har tomonlama shakllanishiga samarali ta'sir ko'rsatadi. Xususan, pedagog- tarbiyachilar bolaning muayyan rivojlanish davridagi xususiyatlari, xarakteri va fe'l-atvorini belgilovchi omillarning hammasi birgalikda ta'sir ko'rsatishini bilishi lozim.

Inson kamolotida irsiyat va muhitning ta'siri.

Shaxsning, ayniqsa bolaning rivojlanishi va shakllanishi biologik omil (irsiyat) ga bog'liqdir. Irsiyat deganda, bolaga ota-ona va umuman yaqin ajdodlardan, ya'ni nasldan-naslga o'tadigan biologik xususiyat va o'xshashliklar tushuniladi. Odam shaxsining va xulqining rivojlanishida biologik omillarning ta'sirini yuksak baholab, shaxsni naslga bog'lab o'rganuvchi oqimlardan biri bixeviorizm bo'lib, u XX asrning boshlarida psixologiya fanida keng tarqaldi. Bunga amerikalik pedagog va ruhshunos E. Torndayk asos soldi. Uning fikricha, shaxsning barcha xususiyatlari, jumladan ong va aqliy qobiliyat ham nasldan-naslga o'tadi, guyo odamning ko'zi, tishlari va barmoqlari kabi aqliy qobiliyat ham tabiatan berilgandir.

G'arb pedagog olimlaridan yana biri, nemis ruhshunosi V.Ptern inson 17-18 yoshida mavjud jamiyatning a'zosi bo'ladi deb hisoblaydi.

Ayrim pedagog va ruhshunoslar orasida bolaga boshqacha qarash ham mavjud. Ularning fikricha, insonning kamoloti ikki omilga-irsiyat va ijtimoiy muhitga bog'liqdir. Irsiyat o'zgarmaydi, ijtimoiy muhit ham hamma davrlar uchun o'zgarmasdir. Irsiyat bor va biologik omillarni inkor etolmaymiz. Lekin irsiyatni mutlaqo o'zgarmas deb ham tushunmaslik kerak. Demak, bola shaxsining rivojlanishiga irsiyatning ta'siri deganda ota-onaga, avlod-ajdodlarga

o'xshashlikni ifodalovchi biologik belgilar va fiziologik xususiyatlarning takrorlanishini tushunmoq kerak.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach ta'lim muassasalarida ham qobiliyatli, iqtidorli o'quvchilar bilan faol ish olib borishga, ulardagi mudroq iqtidorni uyg'otish yo'llarini topishga jiddiy etibor berilib, zaruriy chora - tadbirlar amalga oshirilmoqda. Yuqoridagi misollarda bularning natijalarini yaqqol ko'rib turibmiz.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda qobiliyatli bolalarni topish va ularning qobiliyatlarini rivojlantirishga davlat siyosati darajasida ahamiyat berib kelinayotgan bo'lib, ana shu maqsadda tashkil etilgan ta'lim muassasalari (umumiy o'rta va maktabdan tashqari ta'lim muassasalari, shuningdek, ularning qoshida tashkil etilgan to'garaklar) faoliyatlari nuqtai nazaridan quyidagi yo'nalishlarda faoliyat olib bormoqdalar: musiqa; sport; raqs; tasviriy san'at; xalq amaliy san'ati; texnik ijodkorlik; fan va badiiy tafakkur.

O'quvchi yoshlarning hissiy qobiliyat va ijodiy qobiliyatga ega bo'lishlari esa ta'lim-tarbiya jarayonining faol sub'ektlari – o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlarning mo'tadil kechishini ta'minlaydi va yuzaga kelish ehtimoli bo'lgan ziddiyatlarning oldini olish, ularni bartaraf etishga yordam beradi. Har bir o'quvchining individual xususiyatini inobatga olish va unga muvofiq yondashish, shuningdek, o'quvchilarning xatti-harakatlarini to'g'ri tushunish, aytayotgan so'zlariga ishonch bildirishda bo'lajak pedagoglarning hissiy qobiliyatga ega bo'lishlari muhim ahamiyatga ega.

3.4 Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda o'quvchilarda moliyaviy savodxonlikni shakllantirish

1-Mavzu. O'quvchilarda iqtisodiyotga oid tushunchalarni shakllantirishda Interfaol metodlardan foydalanish

Bugungi tezkor zamonda ta'lim samaradorligini oshirishning eng maqbul yo'li – mashg'ulatlarni interfaol usullar yordamida tashkil etish eng dolzarb masalalarining biri bo'lmoqda. Interfaollik eng avvalo, ijtimoiy subyektlarning suhbat (dialog), o'zaro hamkorlikka asoslangan harakat, faolliyatini olib borishlarini ifodalaydi. Ta'lim jarayonida Interfaol metodlardan foydalanish o'quvchilarning qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqillik, o'z-o'zini nazorat qila olish, boshqarish, samorali suhbat olib borish, tengdoshlari bilan ishlash, fikrlarini tinglash va tushunish, mustaqil va tanqidiy fikrlarni yuzaga chiqarish, fikrlarini ravon va erkin bayon eta olish kabi ko'nikmalarni yuzaga chiqaradi. Eng muhimi, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida o'zaro hamkorlikka asoslangan harakatlarni tashkil etish, yo'naltirish, boshqarish, nazorat va tahlil qilish kabi imkoniyatlarni beradi.

Dars jarayonida interfaol metodlardan foydalanish quyidagi afzalliklarni beradi:

Bilim sifatining oshishi: o'quvchi faolligi ortadi, bilimni mustahkamlab oladi. Ijodiy yondashuv rivojlanadi: o'quvchi mustaqil fikrlashga o'rganadi, innovatsion g'oyalar ilgari suradi.

Samarali muloqot yuzaga keladi: o'qituvchi-o'quvchi hamkorligi kuchayadi, o'zaro hurmat va eshitish madaniyati shakllanadi.

Baholashda adolat va shaffoflik: o'quvchilar bir-birini baholaydi, bu esa o'zaro rag'batlantirishga olib keladi.

Muammoli vaziyatlar orqali o'rganish: o'quvchi hayotiy muammolarga yechim topishga harakat qiladi. Misol uchun, Iqtisodiy bilim asoslari o'quvchilariga "Klaster" metodini qo'llagan holda yangi mavzuni o'rgatish o'quvchilar e'tiborini jamlashda va mavzuni tushunishda juda samarali bo'lgan. Ular darsda faol ishtirok etgan, savollarga javob bergan, mustaqil xulosa chiqargan.

Interfaol metodlar nafaqat bilim berish, balki o'quvchilar shaxsini har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiladi. O'quvchilar orasidagi ijtimoiy muloqotni mustahkamlash, o'z fikrini erkin ifoda etish, o'zini va boshqalarni tushunish, guruhda ishlash kabi ko'nikmalar interfaol darslarda shakllanadi. Bu jihatlar hozirgi

ta'limda eng muhim qadriyatlar hisoblanadi. Shuningdek, interfaol metodlar psixologik jihatdan ijobiy muhit yaratadi. Dars mobaynida o'quvchi o'zini erkin tutadi, uyalmaydi, qo'rqmaydi, aksincha, fikrini bildirishga harakat qiladi. Bu esa bilim olish jarayoniga salbiy omillarni kamaytiradi. Interfaol metodlarning muvaffaqiyati o'qituvchining kasbiy mahoratiga, metodik tayyorgarligiga bog'liq. O'qituvchi: Darsni rejalashtirishda har bir metodning maqsadga muvofiqligini aniqlashi; Guruh ishlari uchun sharoit yaratishi; Har bir o'quvchining ishtirokini ta'minlashi; Baholash mezonlarini aniqlab olishi lozim. Masalan, o'rta sinflarda "Bahs- munozara" metodidan foydalanish uchun o'qituvchi mavzuga doir turli nuqtai nazarlarni aniqlashi, guruhlarini tayyorlashi, qoidalarni tushuntirishi, baholash mezonlarini ishlab chiqishi kerak.

Interfaol metodlarni quyidagicha ajratishimiz mumkin:

Boshqarilgan muhokamalar.

O'quvchilar o'rtasida ijtimoiy munosabatlar o'rnatilib, turli masalalarda fikr almashish

imkoniyati yaratiladi.

Beyinstorming. Yangi g'oyalar va fikrlarni o'rgatishda samarali usul bo'lib, O'quvchilar jamoaviy ravishda yechimlar izlaydi. Rol o'ynash. O'quvchilar turli rollarda ishtirok etib, haqiqiy hayotdagi muammolarni yechishda amaliy ko'nikmalarni o'rganadilar.

Loyihalar asosida o'qitish.

Asosan, O'quvchilar mustaqil ravishda biron loyiha ishlab chiqishadi va jamoaviy tarzda ish olib boradi.

Simulyatsiyalar va o'yinlar.

Bu usul orqali o'qitish, o'quvchilarga amaliy tajriba orttirishga yordam beradi.

Interfaol metodlarning tarbiya fanida qo'llanishi va afzalliklari ta'lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanishda eng avvalo o'qituvchining metodlardan oqilona foydalana olishi juda ahamiyatlidir.

Fanlar nazarida qaraydigan bo'lsak, har bir fanga mos ravishda tuzilgan Interfaol metodlar bor. Shu jumladan, Iqtisodiy bilim asoslari fanini o'qitish jarayonida O'quvchilarga nafaqat bilim, balki iqtisodiy va moliyaviy qobiliyatlarini ham rivojlantirish muhim hisoblanadi.

Quyida bir necha interfaol usullar, ularning mahiyati, qo'llanish shartlari, didaktik imkoniyatlari mahiyati, qo'llanish shartlari, didaktik imkoniyatlarni ko'rsatilib, bu metodlardan Iqtisodiy bilim asoslari fanida qo'llansa o'tilgan mavzu O'quvchi-oquvchilar uchun tushunarli bo'lib, o'qituvchi o'z maqsadiga yeta oladi. Shu metod va usullar haqida so'z yuritsak:

“Video topishmoq” usuli. Biz hozirgi paytda har taraflama rivojlanayotgan jamiyatda yashayapmiz. Qaysi sohani olib qaramaylik axborot vositalarisiz ularni tasavvur qila olmaymiz. Shu jumladan pedagogik faoliyatda ham turli axborot vositalari yordamida ta'lim jarayonini tashkil etilishiga alohida e'tibor qaratilmoqda. “Video topshirish” usuli ham hozirgi ta'lim sohasiga yaratilgan usullardan bo'lib, quyidagi harakatlar orqali amalga oshiriladi:

-O'quvchilarga o'rganilayotgan mavzu mohiyatini tasviriy yoritishga yordam beruvchi izohlarsiz bir necha videolavha namoyish e'tiladi:

-O'quvchilar har bir lavhada qanday jarayon aks ettirilganligini izohlaydilar;

-Jarayonning mohiyatini tahlil etadilar;

Trener-o'qituvchi tomonidan berilgan savollarga javob beradilar, video topishmoqning javobini topish orqali o'quvchilar o'rganiladigan yangi mavzu haqida tasavvurlarga ega bo'ladi.

“Muomali vaziyat” usuli. Bu metod nomining o'zi o'quvchini qiziqtirib o'ziga e'tiborni jalb etadi. Asosan bu usulda fanga oid muammoli vaziyat so'z etiladi va o'z yechimini topadilar. Bu metodning o'z bosqichlari bo'lib, ular quyidagicha:

1. Pedagog mavzu bo'yicha muammoli vaziyatni tanlaydi, maqsad va vazifalarni aniqlaydi.
2. Pedagog o'quvchilarga topshiriqning maqsad, vazifalari, shartlari bilan tanishtirib ularni kichik guruxlarga ajratadi.
3. Guruhlar berilgan muoammoli vaziyatni o'rganadilar. Kelib chiqish sabablarini aniqlaydilar va har bir guruh o'z taqdimotini bayon etib, bir xil fikrlar jamlanadi.
4. Metod oxirida guruhlar pedagog bilan birgalikda muommoli vaziyatni yechish yo'llarning eng maqbul variantlarini tanlab oladi. O'quvchilar o'z variantlari va fikrlarini taklif etadi.

Ta'lim sohasida so'ngi paytlari eng qiziqarli va o'zining samarali natijasi bilan malum bo'lgan usullardan yana biri bu "Qororlar shajarasi" usulidir. Bu usul orqali o'quvchilarning bilimlar natijasini aniqlash, ularning fikrlarini jamlash va baholash imkonini beradi. Ta'lim jarayonida mazkur usulning qo'llanilishi muayyan muammo yuzasidan oqilona qaror qabul qilishda o'quvchilar tomonidan bildirilayotgan har bir variant ularning maqbul hamda nomaqbul jihatlarini batafsil tahlil etish imkaniyatini yaratadi.

Interfaol metodlarning o'qituvchiga va o'quvchiga bolgan tasiri: Interfaol metodlar o'qituvchilardan ko'proq tayorgarlik va ijodkorlik talab qiladi. O'qituvchi interfaol metod va usullarni qo'llash orqali, darsning samaradorligini oshiradi va o'quvchilarni yanada izlanishga yo'naltiradi. Shuningdek, o'qituvchi va o'qutuvchilik qobiliyatlarini yanada va o'quvchilar bilan muloqotda oztozlik malakasini oshiradi. Iqtisodiy bilim asoslari fanida interfaol metodlar ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilib o'tishga yordam beradi. Bu metodlar o'quvchilar o'rasida ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarini shakllantirishda, mustaqil fikrlashni rivojlantirishda katta rol o'ynaydi. O'qituvchilar esa interfaol metodlarni qollash orqali o'z pedagogik malakalarini oshiradi. Shuning uchun, interfaol

metodlarning tarbiya fanida qollanilishi O'quvchilar va o'qituvchilar uchun ham samarali va foydalidir.

3.4 Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda o'quvchilarda moliyaviy savodxonlikni shakllantirish

2-Mavzu. Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda o'quvchilarda moliyaviy savodxonlikni shakllantirish

Amaliy mashg'ulot 2 soat

Mashg'ulot mavzusi: "Shaxsiy byudjetni rejalashtirish va boshqarish"

Mashg'ulot maqsadi:

1. O'quvchilarda moliyaviy savodxonlikning asosiy tamoyillarini shakllantirish.
2. Shaxsiy daromad va xarajatlarni rejalashtirish ko'nikmalarini rivojlantirish.
3. Moliyaviy qarorlarni tanqidiy tahlil qilishni o'rgatish.

Kerakli materiallar:

- Qog'oz, ruchka yoki elektron hisob-kitob vositalari.
- Shaxsiy budjet namunasi (bosma yoki elektron formatda).
- Vazifa kartalari (daromad va xarajat misollari bilan).

Mashg'ulot bosqichlari:

1. Kirish (10 daqiqa):

- Tushuntirish: Moliyaviy savodxonlik nima ekanligini muhokama qiling. Moliyaviy maqsadlarni rejalashtirish va byudjetni boshqarishning ahamiyatini aytib o‘ting.

- Savollar: O‘quvchilardan quyidagilarni so‘rang:

- “Byudjet” deganda nimani tushunasiz?

- O‘z daromad va xarajatlaringizni qanday boshqarasiz?

2. Asosiy qism: Moliyaviy rejalashtirish bo‘yicha amaliyot (30 daqiqa):

Vazifa 1:

- O‘quvchilarga quyidagi vaziyatni taqdim eting:

- "Sizning oylik daromadingiz 1,000,000 so‘mni tashkil qiladi. Quyidagi ehtiyojlar bo‘yicha xarajatlarni rejalashtiring: ovqatlanish, transport, uy-joy ijarasi, ta’lim va boshqa shaxsiy xarajatlar."

- Har bir talabaga qog‘oz va qalam bering yoki jadval orqali ishlashni taklif qiling.

Vazifa 2:

- O‘quvchilarga "favqulodda vaziyat" kartalarini tarqating (masalan, tibbiy xarajatlar yoki kutilmagan daromad). Ular o‘z budjetlarini ushbu yangi sharoitga moslashtirishi kerak.

Vazifa 3:

- O‘quvchilarni guruhlariga ajratib, ularga moliyaviy maqsadlar belgilash topshirig‘ini bering (masalan, 3 oyda 300,000 so‘m jamg‘arish). Guruhlar o‘z rejasini ishlab chiqadi va natijalarni taqdim qiladi.

3. Tahlil va muhokama (15 daqiqa):

- Har bir guruh o‘z budjet rejasini taqdim qiladi va nimani o‘rganishganini baham ko‘radi.

-Savol-javob orqali daromad va xarajatlarning muvozanatini qanday saqlashni tahlil qiling.

4. Xulosa va tavsiyalar (10 daqiqa):

- Moliyaviy savodxonlikning hayotdagi ahamiyati va uzoq muddatli moliyaviy maqsadlar rejalashtirish bo'yicha asosiy tavsiyalarni umumlashtiring.
- O'quvchilarga jamg'arish odatini rivojlantirishni maslahat bering.

Natijalar:

- O'quvchilar byudjet rejalashtirish va moliyaviy qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.
- Moliyaviy mas'uliyat haqida tushuncha hosil qiladi.
- Guruhli ish orqali jamoaviy muhokama va hamkorlik ko'nikmalarini o'zlashtiradi.

3.4 Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda o'quvchilarda moliyaviy savodxonlikni shakllantirish

3-Mavzu. O'quvchilarda tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishda "Idrok xaritasi", "Insert" usullaridan foydalanish

(Amaliy mashg'ulot 2 soat)

"Idrok xaritasi" (Mind Map): Bu tushuncha vizual tashkil etish usulini anglatadi. Bu usulda asosiy mavzu markazga joylashtirilib, unga bog'liq bo'lgan fikrlar yoki tushunchalar chiziqlar yordamida aloqador qilib ko'rsatiladi. Lug'aviy ma'noda "idrok xaritasi" idrokni tashkil qilish uchun "xarita" usulidan foydalanishni bildiradi. Bu usul o'quvchilarning ijodiy va tizimli fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

"Insert" usuli: Ingliz tilidagi **"Insert"** so'zi "joylashtirish" yoki "kiritish" degan ma'noni anglatadi. Ushbu usulda o'quvchilar matn bilan ishlash davomida o'z fikrlarini yoki belgilarini "kiritib" boradilar. Masalan, belgilarning ma'nolari:

- "+" – Yangi ma'lumot.
- "!" – Qiziqarli yoki muhim ma'lumot.
- "?" – Tushunarsiz joy yoki savol.
- "-" – Allaqachon ma'lum bo'lgan ma'lumot.

Maqsadlar:

1. **Ta'limiy:** O'quvchilarga tadbirkorlik haqida umumiy tushuncha berish va ushbu sohada asosiy tushunchalarni o'rgatish.
2. **Tarbiyaviy:** Javobgarlik, liderlik va ijodkorlik ko'nikmalarini shakllantirish.
3. **Rivojlantiruvchi:** "Idrok xaritasi" va "Insert" usullari yordamida o'quvchilarning tahlil qilish, fikrlash va reja tuzish qobiliyatlarini rivojlantirish.

Darsning bosqichlari:

1. Tashkiliy qism (5 daqiqa)

- O'quvchilar bilan salomlashish.
- Ularning kayfiyatini ko'tarish uchun qisqa motivatsion savollar berish:
 - “Siz nimaga qiziqasiz?”
 - “Nima uchun tadbirkorlik muhim deb o'ylaysiz?”
- Darsning mavzusi va maqsadlarini tushuntirish.

2. Yangi bilimlarni shakllantirish (15 daqiqa)

"Idrok xaritasi" usuli yordamida:

- O'quvchilardan "Tadbirkorlik" so'zini eshitganda nimani tasavvur qilishlarini so'rash.
- Javoblarni doskada 'mind map' shaklida tuzish.
- Misollar keltirish: muvaffaqiyatli tadbirkorlar, startaplar va ularning qiziqarli hikoyalari.

3. Matn bilan ishlash va tahlil (5 daqiqa)

"Insert" usuli yordamida:

- O'quvchilarga tadbirkorlikka oid qisqa matn tarqatish.
- Matnni o'qish davomida quyidagi belgilarni qo'llashni tushuntirish:
 - "+" - Yangi ma'lumot.
 - "!" - Qiziqarli va muhim ma'lumot.
 - "?" - Tushunarsiz yoki savol tug'dirgan joylar.
 - "—" - Allaqachon ma'lum bo'lgan narsalar.
- Matnni tahlil qilish va muhokama qilish.

4. Amaliy mashg'ulot (10 daqiqa)

- O'quvchilar kichik guruhlariga bo'linadi.

- Har bir guruh tadbirkorlik bo'yicha o'z loyihasini yaratadi (masalan, yangi mahsulot g'oyasi yoki xizmat ko'rsatish).
- Loyihani doskada taqdim etadilar.

5. Yakuni qism (10 daqiqa)

- Darsning asosiy fikrlarini umumlashtirish.
- O'quvchilarga savol: "Bugungi darsdan qanday foyda oldingiz?"
- Uyga vazifa: Tadbir tashkil qilishga oid g'oya yozib kelish.

Mavzu: "Tadbirkorlikning asosiy tushunchalari"

Darsni tashkillashtirish:

1. Tayyorlov bosqichi:

- **Zarur materiallar:** taqdimot slaydlari, markerlar, doska, flipchartlar, o'quvchilar uchun chop etilgan tarqatma materiallar.
- **Joy tayyorlash:** o'quvchilarni kichik guruhlariga bo'lish uchun xona ichidagi joylashuvni moslashtirish. Har bir guruhga qulay muhit yaratish.

2. Boshlanishi (5 daqiqa):

- O'qituvchi o'quvchilar bilan salomlashadi va darsning boshlanishi uchun motivatsion savol beradi: *"Agar siz o'z biznesingizni boshlagan bo'lsangiz, nimani tanlagan bo'lardingiz?"*
- O'quvchilar qisqa javob beradi va o'qituvchi ularni rag'batlantiradi.

3. Asosiy qism (15 daqiqa): A) Tushuntirish (10 daqiqa):

- Tadbirkorlikning asosiy elementlari taqdimot orqali tushuntiriladi:
 - "Tadbirkor nima?"
 - Asosiy fazilatlar: kreativlik, strategik fikrlash, xavfni boshqarish.
 - Mahsulot yoki xizmat g'oyasining dolzarbligi.
- Misollar: Dunyodagi mashhur tadbirkorlar (masalan, Ilon Mask yoki Sara Bleykli) va ularning g'oyalari.

B) Interaktiv usul (15 daqiqa):

- **"Insert" usuli** bilan matn o'qish: O'quvchilarga qisqa matn tarqatiladi. Belgilarni qo'llash orqali matnni tahlil qilish topshiriladi.
- Guruh faoliyati: Har bir guruh yangi mahsulot yoki xizmat g'oyasini yaratadi va uni qisqacha taqdim etadi.

4. Yakuni (10 daqiqa):

- Loyihalarni muhokama qilish va ularning kuchli tomonlari bo'yicha fikr bildirish.
- Dars natijalarini xulosa qilish: *"Bugun qanday yangi narsalarni o'rgandingiz?"*
- Uyga vazifa: "Sizningcha, shahar yoki mahallangizda nimaga talab bor?" degan savolga javob yozib kelish.

3.4 Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda o'quvchilarda moliyaviy savodxonlikni shakllantirish

4-Mavzu. O'z-o'zini anglash va ishga joylashish ko'nikmalarini rivojlantirish

«Individ» va «Shaxs» tushunchalarining bir-biriga mos kelmasligi va ayni o'xshash ham emasligi faktidan shu narsa ayon bo'ladiki, shaxs tushunchasi birgalikdagi faoliyatning xar bir ishtirokchisi uchun ushbu faoliyatning mazmuni, qadryatlari va moxiyati orqali namoyon bo'ladigan shaxslararo barkaror boglanishlar tizimidagina anglanilishi mumkin.

Tashqaridan shunchaki qaraganda bu sub'ekt –sub'ekt munosabatda ko'rinadi, chuquroq yondoshadigan bo'lsak, bevosita sub'ekt aloqasi shunchaki o'zida mavjud bo'lishidan ko'ra ko'prok allaqanday ob'ektlar (moddiy eki xayoliy) ob'ektlar

vositasida namoyon bo'lishi aniqlanadi. Bu individning munosabati faoliyat ob'ekti (sub'ekt –ob'ekt –sub'ekt) orqali namoyon bo'ladi demakdir. Muayyan sotsial birlik uchun etakchi faoliyatga ko'prok darajada «jalb qilingan» individual fazilatlarga shaxsning xususan o'ziga xos fazilatlari sifatida yuzaga chiqadi. Misol uchun epchillik va kat'iylik o'spirinning individualligi belgilari bo'lgani xolda, jumladan u sportda tuman birinchiligida da'vogar jamoaga ko'shilmaguncha yoki uzoq joylarga turistik sayoxat paytida u tezoqar va muzdek daryodan kechib o'tishni ta'minlash vazifasini o'z zimmasiga olmagunga qadar uning shaxsini ta'riflaydigan belgi sifatida yuzaga chiqmay keldi. Aynan shu sababli ham pedagog uchun axamiyatli bulgan o'quvchiga individual yondashishini amalga oshirish vazifasini amalga oshirib ko'rsatish kerak. Bu esa o'quvchining differentsial-psixologik xususiyatlari (xotirasi, dikkati, temperamenti, u yoki bu qobiliyatlarining rivojlanganligi va x.k.) ni xisobga olishni, ya'ni o'quvchining o'z tengdoshlaridan nimasi bilan fark kilishi va shu munosabati bilan tarbiyaviy ishni qanday tashkil etish kerakligini aniqlashni taqozo qiladi. Tarbiya muhit kabi inson kamolotiga ta'sir etuvchi tashqi omillardan hisoblanadi. Tarbiyaning xususiyati shundaki, u aniq maqsadni ko'zlab, insonda ijobiy fazilatlarni tarkib toptirish yo'lida tarbiyachi rahbarligida muntazam amalga oshirib boriladi. Ammo tarbiya ta'sirining kuchi va uning natijasi irsiyat va muhit kabi omillarning hamkorligi bilan belgilanadi. Inson kamoloti irsiyat yo'li bilan orttirilgan va tabiiy layoqatlar bilan belgilanib qolmay, balki butun hayoti davrida uni qurshab olgan voqelik ta'sirida orttirgan xususiyat va sifatlar bilan ham belgilanadi. Shubhasiz tarbiya odamning ko'zi, sochi, terisining rangiga, uning badani to'zilishiga ta'sir eta olmaydi, lekin jismoniy taraqqiyotga ta'sir etishi mumkin. Chunki maxsus tashkil etilgan jismoniymashqlar orqali bolaning salomatligi mustahkamlanadi va chiniqtiriladi.

Insonning tabiiy qobiliyati faqat tarbiya orqali, uni ma'lum bir faoliyat turiga jalb qilish orqali rivojlanishi mumkin. Ma'lumki, bola layoqatini rivojlantirish, uni qobiliyatga aylantirish va hayotga mos holda o'stirish uchun mehnatsevarlik va ishchanlik kerak. Mehnatsevarlik va muttasil o'tirib ishlash kabi fazilatlar faqat

tarbiya natijasida orttiriladigan fazilatlardir. Garchand inson kamolotiga ta'sir etadigan omillar bir qancha bo'lsa ham, lekin maxsus tarbiya muassasalarida tarbiyachi rahbarligida amalga oshiriladigan tarbiya jarayoni etakchi hisoblanadi. Birinchidan, tarbiya ta'sirida turli fazilatlar o'zlashtiriladi va bilim, ma'lumot egallanadi, mehnat va texnik faoliyat bilan bog'liq ko'nikmalar, malakalar ham maxsus uyushtirilgan tarbiya orqali hosil qilinadi. Masalan, ko'rlar, gunglar ham o'qitilib, sog'lom kishilar qatori hayotga tayyorlanadi. Uchinchidan, tarbiya yordamida muhitning salbiy ta'sirini ham yo'qotish yoki bartaraf qilish mumkin. To'rtinchidan, tarbiya doimo kelajakka qaratilgan maqsadni belgilaydi. Shu tufayli, u shaxsning kamolga etishini tyozlashtiruvchi rol' o'ynaydi. Inson kamol topishida maktabning ahamiyati katta. Bolalar maktabga qadam qo'yar ekan, ularo'quv mehnati bilan band bo'ladilar. Bolalar maktabda fan asoslarini egallash bilan birga, ularda sekin-asta ilmiy dunyoqarash shakllanib boradi. O'qituvchi-tarbiyachilarning rahbarligida insonga xos bo'lgan yuksak fazilatlarni egallaydilar. Tarbiyaviy ishlarni reja asosida tashkil etish, bolani tarbiyalashda oilaga har vaqt yordam ko'rsatadi. Shaxs o'ziga o'zi baxo berishni qay tarzda amalga oshiradi? Kishi o'zi xaqida ba'zi narsalarni allaqachon bilgani xolda boshqa kishiga razm solib boradi, o'zini u bilan solishtirib ko'radi, u hamuning shaxsiy fazilatlariga, xatti-xarakatlariga, faolligiga nisbatan befarq bo'la olmaydi, ana shularning xammasi shaxning o'ziga o'zi baxo berishiga kiradi va uning psixologik xolatini belgilaydi. Boshqacha aytganda, shaxsda xamisha referent gurux (real yoki xayoliy) bo'lib, u bilan xisoblashgan xolda ish ko'radi, undan o'ziga qadriyatli muljallar oladi. Uziga xaddan ziyod past baxo berish norasolik deb atalmish xislatlar kompleksining, o'ziga kat'iyan ishonchsizlikning, o'zini o'zi koyishning va qo'rquvning kuchayishidan darak berishi mumkin. Gurux va jamoalarda odamlarning bir-birlariga ta'siri turli vositalarda amalga oshiriladi. Eng muximi –muloqotdir.

Nutq va imo-ishora orqali bir-birlarini ma'qullashlari yoki qarshilik ko'rsatishlari, kuchlarni birlashtirish yoki e'tiroz bildirish mumkin. Uchta ko'rsatkich –o'ziga o'zi baxo berish, kutilgan baxo, guruxning shaxs tomonidan

baxolanishi –shaxsning tuzilishiga kiradi va kishi buni xoxlaydimi-yukmi, bundan qat'iy–nazar, u o'zining guruxdagi kayfiyatini, o'zi erishgan natijalarning muvaffaqiyatli yoki muvaffaqiyatsiz ekanligini. O'ziga va tevarakatrofdagilarga nisbatan nuqtai–nazarlarini belgilaydigan sub'ek-tiv vositalarni xisobga olishga ob'ektiv ravishda majburdir. Shaxsning intilishlari darajasini faqat ularning ta'sirchanligi jixatidan emas, balki ularning mazmuni yuzasidan, jamoaning maqsadlari va vazifalari bilan aloqadorligi yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar kishi xulq–atvori motivlarini yaxshiroq anglab etish va shaxsda eng yaxshi fazilatlarni shakllantirishga qaratilgan ta'sir o'tkazish imkoniyatini beradi. Bir xil xollarda pedagog uchun shaxsning intilishlari darajasini oshirish vazifasi juda muxim bo'lib chiqadi; agar o'quvchi o'ziga va o'z imkoniyatlariga unchalik yuqori baxo bermaydigan bo'lsa, bu muayyan darajada ziyon qurilishiga, muvaffaqiyatga erishishga ishonchning tamomila yuqolishiga olib boradi. Ketma-ket muvaffaqiyatsizliklar xafsalasi pir bo'lishiga xam olib kelishimumkin.

Ishga joylashish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun o'z-o'zini baholash, rezyume tayyorlash va intervyu jarayonini o'rganish kabi qadamlar muhimdir. Bu jarayonlar kasbiy yo'nalishni aniqlash, samarali rezyume yozish hamda ish beruvchilar bilan muloqotda muvaffaqiyatli bo'lishga yordam beradi.

Ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha qadamlar

- **O'z-o'zini baholash:** O'zingizning kuchli va zaif tomonlaringizni, qiziqishlaringizni va qobiliyatlaringizni tahlil qiling. Bu qaysi sohada ishlashni xohlayotganingizni aniqlashga yordam beradi.
- **Rezyume tayyorlash:** O'z tajribangiz, ta'limingiz va malakangizni aks ettiruvchi professional rezyume tayyorlang. Rezyume aniq, qisqa va xatolardan xoli bo'lishi kerak.
- **Intervyu jarayonini o'rganish:** Odatdagi intervyu savollariga tayyorlaning va intervyu davomida qanday harakat qilishni mashq qiling. Ish beruvchiga ta'sirchan taassurot qoldirish uchun o'zingizni qanday taqdim etishni o'rganing.

- **Kuzatuv va tarmoqlash:** Ishga joylashish sohasidagi yangiliklar va imkoniyatlarni kuzatib boring. Ish beruvchilar va soha vakillari bilan muloqot o'rnatish (tarmoqlash) orqali ish topish ehtimolini oshiring.

3.5. Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish

1-Mavzu. Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish

Iqtisodiyot va biznes fanida raqamli texnologiya materiallardan foydalanish metodlari o'quvchilarga Iqtisodiyot va biznes fani mavzularini yaxshiroq tushunish va eslab qolish imkonini beradi. Ilyustrativ materiallar (rasmlar, xaritalar, fotosuratlar, diagrammalar, video va audio materiallar va boshqalar) o'quvchilarga Iqtisodiyot va biznes fanida hodisalar, shaxslar, joylar va vaqtlar haqida ko'proq ma'lumot olishda yordam beradi. Iqtisodiyot va biznes fani o'qituvchilari bu materiallarni o'quv jarayonini jonlantirish va o'quvchilarga Iqtisodiyot va biznesni vizual tarzda taqdim etish uchun turli metodlarda qo'llashadi.

Iqtisodiyot va biznes fanida raqamli texnologiya materiallardan foydalanish metodlari:

1. Vizual materiallarni tahlil qilish (analiz)

- **Tahlil qilish usuli** raqamli texnologiya materiallarni diqqat bilan ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi. O'quvchilar Iqtisodiyot va biznes fanidan turli rasmlar, fotosuratlar yoki hujjatlar, hisobotlar orqali voqealar yoki holatlarni tahlil qilishga undalanadi.

- Masalan, biror tashkilot hisobotini ko'rsatib, o'quvchilarga uning ahamiyatini va iqtisodiyot va biznes fani kontekstini izohlashni so'rash mumkin.
- **Misol:** "Hisobotni ko'rib uni qanday tuzish, hisob kitobi, qay maqsadda tuzilganligi haqida mulohaza yuritadi."

2. Kontekstualizatsiya (Iqtisodiyot va biznes fani kontekstni o'rnatish)

- **Kontekstualizatsiya** raqamli texnologiya materiallarni iqtisodiyot va biznes fanida hisobot va jarayonlar bilan bog'lashni ta'minlaydi. O'quvchilar rasmlar yoki hisobot yordamida ma'lum bir davrning hisoboti, moliyaviy ahvoli yoki balans ahvolini yaxshiroq tushunishlari mumkin.

3. Interaktiv o'quv materiallari (video va audio)

- **Video va audio materiallar** yordamida Iqtisodiyot va biznes fanida Hisobot tuzishni jonli tarzda namoyish qilish mumkin.
- ## 4. Xaritalar va diagrammalar bilan ishlash

4. Arxiv materiallari va hujjatlarni tahlil qilish

- Iqtisodiyot va biznes faniga oid **arxiv materiallari** (ya'ni, eski hisobotlar, balanslar, biznes rejalar va boshqalar) orqali Iqtisod fanini tanishtirish mumkin. Bu usul Iqtisodiyot va biznes manbalarni chuqurroq o'rganish imkonini beradi.

5. Tugallanmagan materiallarni qo'llash (kritik yondashuv)

- **Tugallanmagan yoki ko'rsatkichli materiallar** orqali o'quvchilarga Iqtisodiyot va biznesni faqat bir nuqtai nazardan emas, balki bir nechta variantlar orqali o'rganish imkonini beradi. Bu metod o'quvchilarga Iqtisodiyot va biznesni tanqidiy va muhokama qiluvchi yondashuv bilan o'rganishga yordam beradi.

- **Misol:** Iqtisodiyot va biznes haqida turli xil manbalardan ma'lumotlarni taqqoslash va o'quvchilarga ularning qanday qarama-qarshi fikrlarni ifodalashini muhokama qilish.

6. Kreativ faoliyat (yaratish va rekonstruksiya qilish)

- Iqtisodiyot va biznesga oid voqealarni **rekonstruksiya qilish** va tasvirlash, o'quvchilarga ixtiyoriy ravishda o'sha korxonani yangidan yaratish imkonini beradi. O'quvchilar Iqtisodiy tizimlarni yaratishda o'zlarini sinab ko'rishlari mumkin.
 - **Misol:** O'quvchilarga o'z biznes rejalarini yaratishni

7. Birinchi shaxsning ko'z bilan (perspektiva va replikatsiya)

- Iqtisodiyot va biznesdagi hodisalarni o'quvchilarga birinchi shaxsning nuqtai nazaridan ko'rsatish, raqamli texnologiya materiallar orqali voqeani yanada aniqroq tushunishga yordam beradi. Bu metod o'quvchilarga iqtisodiyot va biznesdagi shaxslarni yoki hodisalarni "qo'l bilan" his qilish imkonini beradi.

8. O'quvchilarni mustaqil izlanishga undash

- Iqtisodiyot va biznes fani raqamli texnologiya materiallarni o'quvchilarga mustaqil tarzda o'rganish va izlanish uchun berish, ularga o'z fikrlarini shakllantirishda yordam beradi.
 - **Misol:** O'quvchilarga iqtisodiyot va biznesga oid fotosuratlar yoki rasmlarni ko'rsatib, ular asosida iqtisodiyot va biznesga oid hodisalar haqidagi turli xil savollarga javob berishlarini so'rash.

Xulosa

Iqtisodiyot va biznes fanida raqamli texnologiya materiallar o'quvchilarga voqealar, shaxslar va hisobotlarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Iqtisodiyot va biznes ma'lumotlarni vizual tarzda taqdim etish, o'quvchilarning qiziqishini oshiradi, ular

uchun murakkab Iqtisodiyot va biznes jarayonlarni soddalashtiradi va unutilmas ta'lim tajribasini yaratadi.

Dars o'tayotganda tasvirlarni samarali integratsiyalash — bu o'qituvchining dars davomida tasvirlarni (rasmlar, xaritalar, diagrammalar, fotosuratlar va boshqa vizual materiallar) darsning mazmuniga mos ravishda to'g'ri va maqsadli tarzda qo'llashi, tasvirlar orqali o'quvchilarga o'rganayotgan mavzuni yaxshiroq tushuntirish va o'quvchilarni darsga yanada faol jalb qilish jarayonidir.

Bu jarayonda tasvirlar faqat darsni boyituvchi vosita sifatida ishlatilmaydi, balki darsning **ajralmas va samarali** qismiga aylantiriladi. Tasvirlarni qo'llash orqali o'quvchilar voqealarni, tushunchalarni yoki iqtisodiyot va biznes jarayonlarni aniqroq tasavvur qilishlari, mantiqiy tahlil qilishlari, va tushunganlarini mustahkamlashlari mumkin.

Tasvirlarni samarali integratsiyalashning asosiy xususiyatlari:

1. **Maqsadga muvofiq tanlov:** Tasvirlar o'quvchilarga o'rgatmoqchi bo'lgan mavzu yoki voqeaga bevosita bog'liq bo'lishi kerak. Bu tasvirlarning darsning maqsadi bilan muvofiqligi ta'minlanadi. Tasvirlarning asosiy vazifasi — mavzuni tushuntirishga yordam berish, o'quvchilarning bilimini kengaytirishdir.
2. **Kontekstualizatsiya:** Tasvirlar o'quvchilarga kerakli kontekstda tushuntirilishi kerak. Bu tasvirni to'g'ri tushunish uchun zarur. Tasvirni faqat ko'rsatish kifoya qilmaydi, balki u haqida qisqacha izoh berib, Iqtisodiyot va biznes hisobotlarini yoritish lozim.
3. **Interaktivlik:** O'quvchilarga hisobotni ko'rsatganingizdan so'ng, ulardan hisobotni tahlil qilish yoki muhokama qilishni so'rash. Bu o'quvchilarning darsga yanada faol ishtirok etishini ta'minlaydi.
4. **Tahlil qilish va sintez:** Hisobotlar o'quvchilarga tahlil qilish va fikrlarini bildirishga imkon yaratadi. O'quvchilar tasvirga qarab hisobotni yaxshiroq

tushunishi, Iqtisodiyot va biznes jarayonni aniqlashi va mustahkamlashi mumkin.

5. **Multimodal yondashuv:** Hisobotlar faqat vizual materiallar sifatida ishlatilmasdan, boshqa o'qitish metodlari (video, audio, matnli materiallar) bilan birgalikda qo'llanilishi lozim. Bu o'quvchilarning turli o'rganish usullariga (vizual, eshitish, matnli) mos keladi.

- **Misol:** Iqtisodiyot va biznes hisobotlarni tushuntirishda video, audio va hisobotlarni birgalikda ishlatish o'quvchilarning yanada kengroq ma'lumot olishlarini ta'minlaydi.

6. **Fikr almashish va muhokama:** O'quvchilar tasvirni ko'rib, uning mazmuni haqida fikr bildirishlari uchun muhokama qilish zarur. Bu o'quvchilarning tanqidiy fikr yuritishiga va iqtisodiyot va biznes jarayonlarni chuqurroq tushunishiga yordam beradi.

3.5. Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish

2-Mavzu. Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda turli onlayn platforma va ilovalardan foydalanish

(2 soat nazariy mashg'uloti)

Raqamli ta'lim (Digital education) deyilganda o'qitish va o'rganishni sifatli, samarali, mazmunli, oson va qiziqarli qilish maqsadida raqamli texnologiyalardan foydalanish tushuniladi.

Ta'limni raqamlashtirish deganda ta'lim jarayonlarini boshqarish, sifat va samaradorligini oshirish, ta'lim beruvchi va oluvchilar uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratish, ta'lim natijalarni yaxshilash, ma'lumotlarni tahlil qilish, ta'lim xizmatlaridan masofadan turib foydalanish uchun raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish tushuniladi.

Ta'limni raqamlashtirishning asosiy maqsadlari:

1. Ta'lim ishtirokchilari uchun bir xil imkoniyat yaratish. Geografik joylashuvi yoki ijtimoiy-iqtisodiy holatidan qat'iy nazar, barcha ta'lim oluvchilar uchun ta'lim olish va uning xizmatlaridan teng foydalanish imkoniyatini ta'minlash.

2. Ta'lim sifati va samaradorligini oshirish. Moslashuvchan, interfaol va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, shu jumladan, ta'lim oluvchilarning qiziqish doirasi va o'zlashtirish natijalaridan kelib chiqib, ta'lim resurslarini taqdim etish.

3. Iqtisodiy samaradorlikni oshirish. Ta'lim resurslaridan foydalanishni optimallashtirish va an'anaviy ta'lim usullari bilan bog'liq xarajatlarni qisqartirish.

4. Xalqaro hamkorlikni rivojlantirish. Butun dunyo bo'ylab, ta'lim oluvchilar, beruvchilar va ta'lim tashkilotlari o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish.

5. Uzluksiz ta'lim. Hayot davomida o'rganish (Lifelong Learning) tamoyili asosida uzluksiz ravishda bilimlarni egallash va ko'nikmalarni rivojlantirib borish.

6. Ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish. Ta'lim siyosati va statistikasini yuritish, o'quv dasturlarini ishlab chiqish, ta'lim resurslarini yangilash yoki o'zgartirishlar kiritish, shu jumladan, o'qitishning yangi uslublarini joriy etish uchun ma'lumotlar tahlilidan foydalanishdan iborat.

Ta'limni raqamlashtirishning asosiy maqsadi iqtisodiy samaradorlikka erishish orqali ta'lim mazmuni, sifati va samaradorligini oshirish ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Ta'limni raqamlashtirishning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Ya'ni: Infratuzilmani rivojlantirish. Ta'limni raqamlashtirish uchun zarur texnologik infratuzilmani, jumladan, yuqori tezlikdagi internet, raqamli qurilmalar (kompyuter, interfaol doska, proyektor va boshqalar) va ta'limni boshqarish tizimlarini (ta'lim platformalarini) yaratish hamda ularni doimiy texnik qo'llab-quvvatlash.

2. Raqamli ta'lim resurslarini ishlab chiqish. Bunda turli xil o'rganish uslublari va afzalliklariga mos keladigan raqamli darsliklar, elektron kitoblar, ta'lim o'yinlari, interfaol multimedia kontenti hamda raqamli resurslarni yaratish. Bu an'anaviy o'quv materiallarini raqamli shaklga o'tkazish yoki raqamli platformalar uchun maxsus ishlab chiqilgan yangi kontentni yaratishni o'z ichiga oladi.

3. Pedagog kadrlarni malakasini oshirish va qo'llab-quvvatlash.

O'qituvchilarning raqamli savodxonligini rivojlantirish, onlayn o'qitishning pedagogik metodlari va texnologiyalarini qo'llash, shu jumladan, dars jarayonida zamonaviy pedagogik dasturiy vositalardan foydalanish bo'yicha trening, o'quv-seminar va malaka oshirish kurslarini tashkil etish.

4. Ta'limni boshqarish tizimini joriy etish. Fan mazmunini yetkazib berish, ta'lim oluvchilar va beruvchilar o'rtasidagi muloqotni osonlashtirish, topshiriqlar, shu jumladan, baholashlarni boshqarish, ta'lim oluvchilarning qiziqish doirasi va o'zlashtirish natijalaridan kelib chiqib kontentni tavsiya etish, ularni kasbga yo'naltirish maqsadida Moodle, Canvas yoki Blackboard kabi ta'limni boshqarish tizimlaridan foydalanish.

5. Onlayn kurslarni ishlab chiqish. Ta'lim oluvchilar uchun moslashuvchan o'rganish imkoniyatlarini, jumladan, asinxron kontentni yetkazib berish, multimedia materiallari, interfaol faoliyat va baholashlarni taqdim etadigan onlayn kurslarni loyihalash hamda ishlab chiqish, shu bilan birga ta'lim oluvchilarni onlayn ta'lim muhitiga jalb qilish choralari ko'rish.

6. Virtual sinflar va vebinarlar. Ta'lim beruvchi va oluvchi o'rtasida real vaqt rejimida o'zaro hamkorlik qilishi, guruh bo'lib ishlashi va jonli savol-javoblar o'tkazish maqsadida virtual sinflar, vebinarlar va onlayn ma'ruzalar tashkil etish. Bunda Zoom, Microsoft Teams yoki Google Meet kabi video konferensiya vositalaridan foydalanish.

7. Raqamli baholash vositalari. So'rovnomalar, testlar, imtihonlar va topshiriqlarni onlayn boshqarish uchun raqamli baholash vositalari hamda platformalaridan foydalanish. Bu doimiy fikr-mulohazalar uchun formativ baholash hamda ta'lim oluvchilarning ta'lim natijalarini baholash uchun umumlashtiruvchi baholashlarni ham o'z ichiga oladi.

8. Ma'lumotlar tahlili. Ta'lim oluvchilarning o'zlari ustida ishlashi, faolligi va ta'lim natijalari bilan bog'liq ma'lumotlarni tahlil qilish vositalaridan foydalanish. Ushbu ma'lumotlar tahlili takomillashtirish lozim bo'lgan

yoʻnalishlarni aniqlash, shaxsiy taʼlim olish trayektoriyasini belgilash va taʼlimga oid qarorlarni qabul qilishda yordam beradi.

9 Raqamli fuqarolik va maʼlumotlar xavfsizligi. Taʼlim oluvchilarga texnologiyadan togʻri va xavfsiz foydalanish etikasini shakllantirish, raqamli aloqa koʻnikmalari, maxfiylikni himoya qilish, kiberxavfsizlikdan xabardorlikni oʻrgatish orqali raqamli fuqarolik hamda maʼlumotlar xavfsizligi boʻyicha zarur bilim va koʻnikmalarni shakllantirish.

10 Inklyuziv taʼlimni qoʻllab-quvvatlash. Raqamli taʼlim resurslari va platformalari alohida taʼlim ehtiyojlari boʻlgan bolalar uchun ochiq, qulay hamda maxsus imkoniyatlarni taqdim etadigan boʻlishini taʼminlash. Bu inklyuziv taʼlim boʻyicha standartlarga mos keladigan kontentni yaratish, muqobil formatlarni taqdim etish va kerak boʻlganda yordamchi texnologiyalardan foydalanishni oʻz ichiga oladi.

Umuman olganda, taʼlim jarayonlarini raqamlashtirishdan asosiy maqsad taʼlimda sifat va samaradorlikni oshirish orqali mamlakatning rivojlanishi hamda iqtisodiy samaradorliklarga erishishdan iboratdir

Raqamli taʼlimning asosiy vositalari.

Zamonaviy dunyoda raqamli texnologiyalar kundalik hayotimizning ajralmas qismiga aylanib ulgurishi natijada taʼlim jarayonlarini raqamli boshqarish, raqamli taʼlim resurslarini yaratish, oʻquv jarayonlarida pedagogik texnologiyalardan foydalanish, masofaviy va onlayn taʼlimni tashkil etish, oʻqitishning innovatsion va interfaol shakllarini yaratish, virtual sinflar, taʼlim oʻyinlari hamda shu kabi raqamli taʼlim vositalarining soni va imkoniyatlarini ortib borishiga sabab boʻlmoqda.

Quyida raqamli taʼlimning asosiy vositalari keltirib oʻtilgan:

Taʼlimni boshqarish tizimlari (Learning Management System - LMS)- taʼlim jarayonini rejalashtirish, amalga oshirish, shuningdek, taʼlim kurslari, oʻquv dasturlari, materiallar, baholash, davomat hamda maʼmuriy jarayonlarni boshqarish, hujjatlashtirish, kuzatish, hisobot berish, avtomatlashtirish va yetkazib berishda

foydalaniladigan dasturiy ta'minotlar. Ularga Moodle, Canvas, Blackboard, Google Classroom, Schoology va boshqa platformalarni misol qilishimiz mumkin.

Kontent yaratish va almashish platformalari-ushbu platformalar foydalanuvchilarga hujjatlar, taqdimotlar, interfaol va animatsion resurslar, elektron jadvallar va multimedia fayllari kabi raqamli ta'lim resurslarini yaratish, tahrirlash, ular ustida hamkorlikda ishlash va almashish imkonini taqdim etadi.

Onlayn ta'lim platformalari- ta'lim oluvchilarga joylashuv joyi va vaqtdan qat'iy nazar jahonning eng yaxshi (TOP) ta'lim tashkilotlari hamda kompaniyalari tomonidan taqdim etilgan kurslarni o'zlashtirish imkonini yaratib beruvchi ommaviy ochiq onlayn kurslarni (Massive open online course - MOOC) taklif etadigan platformalar tushuniladi. Ularga Coursera, Udemy, edX, FutureLearn, Swayam, LinkedIn Learning va shu kabi boshqa platformalarni misol qilishimiz mumkin.

Videokonferensaloqa va virtual sinflar-videokonferensaloqa va virtual sinf vositalari foydalanuvchilarga real vaqtda internet jahon axborot tarmog'iga ulanish orqali jonli video uchrashuvlar, vebinarlar, ma'ruzalar va muhokamalar o'tkazish imkonini beradi. Ularga misol sifatida Zoom, Microsoft Teams, Google Meet, Cisco Webex va BigBlueButton kabi dasturiy vositalarni keltirishimiz mumkin.

Interfaol doska-interfaol doska vositalari raqamli doska yuzalarini taqdim etadi, bunda foydalanuvchilar stilus (maxsus ruchka) yoki sensorli kiritish yordamida raqamli kontentni chizish, yozish, izohlash va tahrir qilishlari hamda resurslarni bir-birlari bilan ulashishlari mumkin bo'ladi. Ularga FigJam, Explain Everything, Miro, Ziteboard, AWW App va shu kabi platformalarni misol qilishimiz mumkin.

Baholash va viktorina platformalari-bunday platformalar ta'lim oluvchilarni onlayn bilimni baholash maqsadida ta'lim beruvchilarga viktorinalar, testlar va so'rovlarni yaratish hamda natijalarni tahlil qilish imkonini beradi. Ularga misol sifatida Kahoot!, Quizizz, Socrative, Formative, Edpuzzle va shu kabi boshqa dasturiy vositalarni keltirishimiz mumkin.

Hamkorlik va aloqa vositalari-hamkorlik va aloqa vositalari ta'lim oluvchilar, beruvchilar va boshqa ta'lim ishtirokchilari o'rtasida muloqot, hamkorlik va loyihalarni boshqarishni osonlashtiradi. Ularga Slack, Microsoft Teams, G Suite, Trello, Basecamp, shu jumladan, ijtimoiy tarmoqlarni ham misol tariqasida keltirishimiz mumkin.

Til o'rganish uchun ilova va platformalar-bunday ilova va platformalar yangi xorijiy tillarni o'rganish yoki til ko'nikmalarini mustahkamlash uchun interfaol vositalar hamda resurslarni taklif qiladi. Misol sifatida Duolingo, Babbel, Rosetta Stone, Memrise, FluentU larni keltirishimiz mumkin.

Kodlash va dasturlash platformalari-dasturlash tillarini o'rganayotgan foydalanuvchilarga interfaol mashqlarni bajarish, resurslarni o'zlashtirish, kod yozishdagi kamchiliklarni to'g'rilash va tavsiyalar berish kabi imkoniyatlarni taqdim etadi. Ularga Codecademy, FreeCodeCamp, Scratch, GitHub Classroom, Repl. it va shu kabi boshqa platformalarni misol sifatida ko'rsatishimiz mumkin.

Virtual va to'ldirilgan reallik (VR va AR)-bunday vositalar virtual muhitda o'qitish va o'rganish uchun fanga doir turli xil tajriba, sinov hamda simulyatsiyalarni taklif qiladi. Shuningdek, ta'lim oluvchilarga raqamli kontent va ma'lumotlarni real muhitga qo'shib, interfaol va immersiv elementlar orqali o'rganish tajribasini yaxshilaydi. Ularga misol sifatida Google Expeditions, Nearpod VR, zSpace, ClassVR, AltspaceVR, Merge Cube, Elements 4D by DAQRI, Quiver, Aurasma (HP Reveal), Metaverse shu jumladan, virtual laboratoriyalarni ham misol qilishimiz mumkin.

Moslashuvchan ta'lim platformalari-bunday platformalar asosan sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda ta'lim oluvchining individual qobiliyatlari, qiziqishlari va o'zlashtirish natijalari asosida ularning shaxsiy ta'lim olish trayektoriyasini aniqlaydi hamda o'zlashtirishi lozim bo'lgan ta'lim resurslarini taqdim etadi. Ularga Whatfix, EdApp, 360Learning, Adaptemy, Knewton va Khan Academy kabi platformalarni misol qilishimiz mumkin.

Raqamli darslik va elektron kitob platformalari-bunday platformalar darsliklar, o'quv materiallar va adabiyotlarning elektron shakllarini kompyuter, planshet hamda smartfonlar orqali oson va qulay o'qish imkonini taqdim etadi. Ularga misol tariqasida VitalSource, Kindle, Apple Books, Google Play Books, Chegg va shu kabi boshqa platformalarni keltirishimiz mumkin.

Geymifikatsiya yoki o'yinga asoslangan ta'lim vositalari-ta'lim oluvchilarni fanga qiziqtirish va ta'lim natijalarini yaxshilash uchun o'yin elementlari, algoritmlari hamda tamoyillarini ta'lim faoliyatiga integratsiya qilish tushuniladi. Bunday ta'lim o'yinlarini yaratuvchi vositalarga LearningApps, Wordwall, Classcraft, Gimkit, Legends of Learning va Kahoot! kabi platformalarni keltirishimiz mumkin.

Virtual yordamchilar-o'zlashtirish natijalarini yaxshilash, savollarga javob berish, raqamli kontentlar yaratish, o'qitishning yangi metodlarini, shu jumladan, dasturlash va xorijiy tillarni o'rganish hamda shu kabi ta'limda ko'plab imkoniyatlarni taqdim etayotgan sun'iy intellektga asoslangan virtual yordamchilar ham raqamli ta'limda keng qo'llanilmoqda. Ularga ChatGPT, Copilot (Microsoft Bing), Gemini, Socratic, Pifagor AI va shu kabi boshqa vositalarni misol qilishimiz mumkin.

Raqamli ta'lim vositalariga nafaqat dasturiy ta'minotlar, balki qurilmalar (apparatlar) ham kiradi. Ya'ni, kompyuter, planshet, smartfon, interfaol (sensorli) doska, proyektor, VR, AR, MR jihozlari, 3D printer, robototexnika va shu kabi ta'limni raqamlashtirishda foydalaniladigan qurilmalar ham raqamli ta'lim vositalari hisoblanadi.

Yuqorida keltirib o'tilgan raqamli ta'limning asosiy vositalari soni kundan-kunga ortib, ta'limni mazmunli, qiziqarli hamda interfaol shaklda tashkil etish, shu jumladan, ta'lim sifat va samaradorligini oshirish imkonini bermoqda.

2. Ilg'or xorijiy tajribalar.

Ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha ilg'or xorijiy davlatlar tajribasiga e'tibor qaratadigan bo'lsak albatta Singapur, Finlyandiya, AQSH, Xitoy, Yaponiya, Janubiy Koreya, BAA, Turkiya va shu kabi davlatlarni misol sifatida keltirib o'tishimiz lozim. Shuningdek xalqaro reytinglarda raqamli hukumatni rivojlantirish hamda elektron davlat xizmatlaridan foydalanish uchun keng imkoniyatlarni tatbiq etish bo'yicha BMTga a'zo 193 ta davlatlar orasida 2024-yil yakuni hisobotlariga ko'ra Daniya yetakchilik qilmoqda¹.

Bu o'z navbatida ta'lim xizmatlaridan (masalan, bog'cha yoki maktabga kirish, ko'chirish, shahodatnoma yoki ma'lumotnomalarni elektron yuklab olish, oliy ta'limga o'qishga topshirish, o'qishni ko'chirish, diplom olish va shu kabi ta'lim jarayonidagi barcha xizmatlardan internet orqali istalgan joyda va vaqtda foydalanish) masofadan turib foydalanishni anglatadi

Darhaqiqat, Xitoyda aqlli ta'limni joriy etish bo'yicha bir qancha ishlar amalga oshirilib kelinmoqda. Ularga misol tariqasida "Xitoyda aqlli ta'lim" platformasi ishga tushirilgan². Unga ko'ra barcha ta'lim bosqichlari uchun ta'lim xizmatlari, imtihon jarayonlari, xalqaro ta'lim kurslari, raqamli ta'lim resurslari, darsliklar, ta'lim o'yinlari, multimedia vositalari, virtual laboratoriyalar va shu kabi interfaol resurslarni yagona kirish nuqtasidan turib foydalanish imkoniyati mavjud. Bu esa ta'lim statistikasini yuritish hamda resurslarni samaradorligini baholash orqali doimiy ta'lim oluvchilarning ehtiyojlaridan kelib chiqib yangi interfaol ta'lim resurslarini ishlab chiqishni ilmiy asoslash imkonini taqdim etadi.

Shu bilan birga, Turkiya davlatining "Imkoniyatlarni oshirish va texnologiyani takomillashtirish harakati (Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi – **FATİH**)" loyihasi doirasida "**Smart Class**" konsepsiyasini amalga oshirib, unda ta'lim muassasalarini:

Qurilmalar va dasturiy ta'minot bilan ta'minlash;

Raqamli ta'lim kontentini taqdim etish va uni boshqarish;

O'quv dasturlariga raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish;

Ta'lim beruvchilarni raqamli savodxonligini oshirish kabi ishlar amalga oshirilib kelinmoqda.

Shu bilan birga, Turkiya milliy ta'lim vazirligining ta'lim axborot tarmog'i (Education Information Network – **EBA**) yaratilgan bo'lib, bugungi kunda ushbu ta'lim tarmog'ida 150 mingdan ortiq elektron va audio kitoblar, turli xil virtual laboratoriyalar, multimedia vositalari, ta'limga oid o'yinlar hamda boshqa raqamli ta'lim resurslari joylashtirilgan. Shu bilan birga, **MagicBox™** shaxsga yo'naltirilgan ta'lim platformasi ham ta'lim tizimida foydalaniladigan eng ommabop platformalardan biri hisoblanadi.

Shu o'rinda ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan keng foydalanish, ta'lim sifati va samaradorligini, jumladan, interfaollikni ta'minlash maqsadida Janubiy Koreyada **“SMART”** loyihasi, Birlashgan Arab Amirliklarida “Aqlli ta'lim (Smart Learning)” loyihasi, Singapur davlatining Ta'limda AKT bo'yicha bosh rejasi (**ICT-in-Education Masterplan**), Rossiyada “Raqamli ta'lim muhiti” federal loyihasi, Misrda “Aqlli maktab” kabi loyihalar amalga oshirilganini ko'rishimiz mumkin. Shuningdek, Singapur davlatining **Marshall Cavendish**, BAAning **Alif education** hamda Qozog'istonning **TopIQ** kabi raqamli ta'lim platformalari ta'lim oluvchilarga raqamli ta'lim resurslaridan istalgan joyda va vaqtda foydalanish hamda dars jarayonlarini interfaol qilishga ko'maklashib kelmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tizimida o'quv hamda boshqaruv jarayonini raqamlashtirish hamda o'qituvchilar, o'quvchilar va ularning ota-onalariga qulaylik yaratish maqsadida quyidagi axborot tizimlari ishga tushirilgan.

Maktabgacha va maktab ta'limi tizimida boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirish:

erp.maktab.uz-yagona boshqaruv axborot tizimi;

ijro.xtv.uz -elektron hujjat almashuv tizimi;

ish.uzedu.uz-bo'sh ish o'rinlariga nomzodlarni onlayn tanlash tizimi;

zamonaviy.maktab.uz-zamonaviy maktablarni baholash onlayn platformasi;

O'quv jarayonini raqamlashtirish, o'qituvchilarga yengillik yaratish:

emaktab.uz (kundalik.com) -elektron kundalik tizimi;

onlinedu.uz-uzluksiz kasbiy ta'lim elektron platformasi;

ntr.avloniy.uz-o'qituvchilarning milliy kadrlar zaxirasi maxsus elektron portali;

prof.maktab.uz -kasb-hunarga yo'naltirish platformasi;

pka.uzedu.uz-pedagog kadrlarga lavozim va malaka toifalarini berish davriyligi ma'lumotlar bazasi;

Ota-onalar va o'quvchilarga elektron xizmatlarni taqdim etish:

e-shahodatnoma.uz -elektron shahodatnoma platformasi;

my.maktab.uz -o'quvchilarni umumta'lim maktablariga onlayn qabul qilish va boshqa maktabga o'tkazish tizimi;

maktab.uz -masofaviy ta'lim onlayn platformasi;

olympiad.uzedu.uz- fan olimpiadalari onlayn platformasi;

artshop.uzedu.uz - maktab o'quv qurollarini onlayn xarid platformasi

Bugungi kunga kelib umumiy o'rta ta'lim tizimiga 15 dan ortiq elektron platformalar tatbiq etilgan bo'lib, ular boshqaruv va ta'lim sifatini oshirishga o'z hissasini qo'shib kelmoqda.

Shuningdek, mamlakatimizda oliy ta'lim tizimini ham raqamli transformatsiya qilish bo'yicha sezilarli ishlar amalga oshirilmoqda. Ularga misol tariqasida **“Oliy ta'lim jarayonlarini boshqarish – HEMIS”** axborot tizimini ishlab chiqilganligi talabalar va professor-o'qituvchilar, jumladan, barcha oliy ta'lim ishtirokchilari uchun qulaylik yaratmoqda

HEMIS axborot tizimi bugungi kunga kelib 12 ta vazirlik, idora va tashkilotlarga integratsiya orqali ma'lumotlarni taqdim etadi hamda 7 ta hukumat portallari va davlat idoralarining axborot tizimlaridan ma'lumotlarni olish (integratsiya) orqali foydalanuvchilarga qulaylik yaratmoqda. Ushbu platformada sun'iy intellekt vositalaridan ham foydalanish amaliyoti |

yo'lga qo'yilib, u yordamchi orqali ma'lumotlarni tahlil qilish va individual tavsiyalar berish imkoniyati yaratilgan. Shu bilan birga, sun'iy intellekt yordamida o'zbek tilidagi matnlarni nutqqa (ovozga) aylantirish hamda talabalarga rus, o'zbek va ingliz tilidagi matnlarni tarjima qilish imkonini ham taqdim etmoqda.

Zamonaviy pedagogik dasturiy vositalar va ularning turlari. Virtual laboratoriya va simulyatsiyalar.

Pedagogik dasturiy vositalar ta'lim beruvchilarga dars va darsdan tashqari jarayonlarda raqamli texnologiyalardan foydalangan holda interfaol ta'lim resurslarini yaratish hamda ulardan ta'lim oluvchilar tomonidan biron bir fan yoki kasbni qiziqarli va samarali o'rganish uchun qo'llaniladigan dasturiy ilovalar hisoblanadi. Bunday vositalarning asosiy maqsadi innovatsiyalar davrida an'anaviy, masofaviy va onlayn ta'limda kontentni ta'lim oluvchilarga zamonaviy metodlar orqali yetkazib berishga ko'maklashishdir.

Pedagogik dasturiy vositalar deb raqamli texnologiyalar, jumladan, kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda o'quv jarayonini qisman yoki to'liq avtomatlashtirish uchun mo'ljallangan didaktik vositalarga aytiladi. Bunday vositalar ta'lim jarayonini qo'llab-quvvatlash va optimallashtirish maqsadida turli xil dasturiy ta'minotlarni o'z ichiga oladi. Ular o'qituvchilarga ta'lim berish jarayonini qiziqarli, mazmunli va interfaol qilish bilan bir qatorda o'quvchilarni ta'lim olishiga va kontentni oson tushunishiga yordam beradi.

Pedagogik dasturiy vositalar asosan quyidagi turlarga bo'linadi:

O'rgatuvchi dasturlar.

Muayyan bilim, ko'nikmalar yoki fanlarni o'rganish uchun mo'ljallangan maxsus dasturiy vositalar. Ularga misol tariqasida xorijiy tillar (Duolingo), matematika (Mathway, GeoGebra), dasturlash tillari (W3Schools) va boshqa o'rgatuvchi dasturlarni keltirishimiz mumkin.

Bilimni onlayn baholash.

Turli xil interfaol mashq, topshiriq va testlarni yaratish, ularni o'tkazish va natijalarni tahlil qiluvchi dasturiy vositalar. Masalan, Quizizz, Kahoot!, Plickers, Google Forms va boshqa shu kabi bilimlarni onlayn baholovchi platformalar.

Ta'limni boshqarish tizimlari (LMS).

Ta'lim jarayonini tashkil etish, boshqarish, monitoring qilish, statistik va tahliliy ma'lumotlarni tayyorlash, raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish, elek tron

jurnalni yuritish va shu kabi ko‘plab jarayonlarni avtomatlashtirish imkonini beruvchi dasturiy vositalar. Ularga Moodle, Canvas, Blackboard Learn, Google Classroom va boshqa LMS larni misol tariqasida keltirishimiz mumkin. Bugungi kunda 1 000 dan ortiq turli xil ta’limni boshqarish tizimlari mavjud

Ommaviy ochiq onlayn kurslar (MOOC).

Bu ta’lim oluvchilarga dunyoning istalgan joyidan turgan holda eng yaxshi xalqaro tashkilotlar, universitetlar, tadqiqot institutlari va ekspertlarning kurslarini onlayn shaklda o‘zlashtirish imkonini beruvchi pedagogik dasturiy vositaning turi hisoblanadi. Ularga Coursera, edX, Udacity, Edumy, LinkedIn Learning, FutureLearn va Khan Academy larni misol tariqasida keltirishimiz mumkin.

Masofaviy va onlayn o‘qitish vositalari.

Ta’lim oluvchilarga istalgan joydan turib masofaviy yoki onlayn shaklda ta’lim olish imkonini beruvchi davturiy ta’minotlar. Masalan, Zoom, Microsoft Teams, Google Meet, Webex Meetings va Jitsi.

Mualliflik vositalari (Authoring tools).

Turli xil raqamli ta’lim resurslari va onlayn o‘quv kurslarini yaratish uchun mo‘ljallangan maxsus dasturiy vositalar. Ularga misol tariqasida iSpring Suite, Articulate 360, Adobe Captivate va boshqa shu kabi vositalarni keltirishimiz mumkin.

So‘ngi yillarda immersiv texnologiyalarning rivojlanishi natijasida virtual ta’limga bo‘lgan ehtiyoj sezilarli darajada ortib bormoqda. Bunday texnologiyalar ayniqsa tabiiy va aniq fanlarga doir laboratoriya hamda amaliy mashg‘ulotlarni virtual shaklda tajriba-sinovdan o‘tkazish uchun eng samarali yechimlardan biri hisoblanadi. Shuningdek, jarayonlarni simulyatsiya qilish orqali ta’lim oluvchilarda amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish, qurilma va vositalardan virtual muhitda foydalanish, eng asosiysi barcha ta’lim oluvchilarni istalgan joyda mustaqil o‘rganishi uchun qulaylik yaratadi.

Immersiv texnologiyalar deganda real dunyoda amalga oshirilayotgan biron bir ish yoki jarayonlarni virtual muhitda tajriba-sinovdan o‘tkazish yoki uni real

vaziyatlar bilan integratsiya qilish imkonini beruvchi texnologiyalarga nisbatan aytiladi.

Ta'limda immersiv texnologiyalarning roli

Immersiv texnologiyalar – bu real dunyoda amalga oshirilayotgan ish yoki jarayonlarni virtual muhitda tajriba-sinovdan o'tkazishni osonlashtiruvchi, uni real vaziyatlar bilan integratsiya qilish imkonini beruvchi texnologiyalarga nisbatan aytiladi.

2. PhET Interfaol simulyatsiyalari

Platforma fizika, kimyo, biologiya, matematika va boshqa fanlarga oid virtual laboratoriyalar hamda interfaol simulyatsiyalarni taqdim etadi.

3. The Physics Aviary platformasi

Ushbu platforma fizikaga oid turli xil topshiriqlarni bajarishga yordam beruvchi simulyatsiyalar, mashqlar va boshqa interfaol resurslarni o'z ichiga olgan.

4. oPhysics: Interactive Physics Simulations platformasi

oPhysics ta'lim oluvchilarga fizikani amaliyotda sinab ko'rish uchun mo'ljallangan bo'lib, u turli fizik hodisalarni simulyatsiya qilish va fanni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

5. Khan academy platformasi

Dunyo bo'ylab millionlab ta'lim oluvchilarga bepul raqamli ta'lim resurslari va multimedia vositalarini taqdim etuvchi notijorat onlayn ta'lim platformasi hisoblanadi.

6. ChemCollective platformasi

Ta'lim ishtirokchilariga kimyo fanini virtual laboratoriyalar, topshiriqlar, boshqotirmalar va boshqa interfaol ta'lim resurslari orqali bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi.

Vascak platformasi

Fizikaga oid animatsiya hamda simulyatsiyalarni taqdim etuvchi platforma bo'lib, ta'lim ishtirokchilari uchun fizik tushunchalarni vizual tarzda taqdim etadi.

8. GeoGebra platformasi

Ta'lim oluvchilar matematika fanini interfaol mashqlar orqali yanada qiziqarli va vizual shaklda o'rganishlari uchun keng imkoniyat taqdim etuvchi platforma hisoblanadi.

9. Microsoft Math Solver platformasi

Platforma matematik masala va topshiriqlarni onlayn yechish, jumladan, interfaol ta'lim resurslari hamda o'yinlar yordamida mavzularni osonroq o'rganish imkonini beradi.

3. Sun'iy intellekt tushunchasi.

Sun'iy intellekt ta'limda ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish, statistik ma'lumotlar tayyorlash, dars jarayonlarini monitoring qilish, xavfsizlikni ta'minlash va shaxsga yo'naltirilgan ta'limni rivojlantirish orqali ta'lim oluvchilarni kasbga yo'naltirish kabi murakkab jarayonlarni osonlashtirishga imkon bermoqda. Bunday texnologiyalar ta'lim beruvchilarga fanga doir ilg'or xorij tajribasini tezkor tahlil qilish, o'qitishning yangi metodlarini o'rganish, raqamli ta'lim resurslarini yaratish, formativ baholash uchun turli xil topshiriq va viktorinalar tayyorlash imkoniyatlarini virtual yordamchi sifatida taqdim etmoqda. Shu bilan birga, ta'lim oluvchilarga fan mavzularini yanada yaxshiroq tushunish, imtihonlarga tayyorlanish, xorijiy tillarni o'rganish, istalgan vaqtda savollarga javob olish va boshqa ko'plab qulayliklar yaratib bermoqda.

Ta'lim jarayonida sun'iy intellekt imkoniyatlari

Sun'iy intellekt ta'lim jarayonining sifat va samaradorligini tahlil qilish orqali ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish imkoniyatini taqdim etadi.

2. ChatGPT (Open AI)

AQSHning OpenAI ilmiy tadqiqotlar tashkiloti tomonidan ishga tushirilgan sun'iy intellekt asosida ma'lumotlarni tahlil qilib turli xil savollarga javob beruvchi virtual yordamchi.

3. Copilot (Microsoft)

GPT modeli asosida ishlovchi ChatGPT ga o'xshash virtual yordamchi bo'lib, afzalligi taqdim etilgan ma'lumotlarga havolalar keltirib o'tadi.

4. Gemini (Google)

Sun'iy intellekt asosida savollarga javob berishi, rasm chizishi, fanga oid masalalarni yechishi mumkin bo'lgan virtual yordamchi.

5. Classpoint AI

Microsoft PowerPoint slaydlaridan turli xil test savollarini yaratish hamda interfaol elementlar bilan taqdimotlarni boyitishga yordamlashadigan vosita hisoblanadi.

6. Slidesgo

Google Slides va Microsoft PowerPoint uchun sun'iy intellektdan foydalangan holda taqdimotlar va interfaol resurslarni yaratib beruvchi platformadir.

7. Magic School

Ta'lim jarayoni bilan bog'liq jarayonlarni, ya'ni, darslarni rejalashtirish, shaxsga yo'naltirilgan ta'limni joriy etish, o'zlashtirish natijalarini tahlil qilishda sun'iy intellekt vositasidan foydalanish imkonini beruvchi platforma.

8. Magickpen

Sun'iy intellekt asosida ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish natijalaridan kelib chiqib raqamli ta'lim resurslarini yaratishni taklif etuvchi vosita hisoblanadi.

9. Krea AI

Ushbu platforma sun'iy intellekt yordamida ta'lim oluvchilarning ijodiy fikrlash doirasini kengaytirish maqsadida turli xil rasmlarni chizib berishni taklif etadi.

10. Sun'iy intellektga asoslangan xorijiy tilni o'rgatuvchi ilovalar

Sun'iy intellektni ta'lim jarayoniga tatbiq etilgan eng samarali loyihalarida biri bu xorijiy tillarni tez va oson o'rganish uchun ko'plab imkoniyatlarni taqdim etishidir.

11. Ta'limdagi boshqa sun'iy intellekt vositalari

Ta'limda sun'iy intellekt darsga qatnashishni avtomatik tahlil qilish, bulling (zo'ravonlik) jarayonlaridan xabardor qilish, ilmiy maqola va risolalar tayyorlash,

plagiatga tekshirish, ta'lim samaradorligini baholash va shu kabi yo'nalishlarda qo'llanilib kelinmoqda.

3.5. Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish

3-Mavzu. Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda Virtual ekskursiyalardan foydalanish

Bugungi zamon ta'lim tarbiya jarayonida faol ishtirok etilish bevosita dars sifat samaradorligini ko'tarish asosida yuqori natijalarga erishishga zamin bulmoqda. Mashg'ulot turlari o'quvchilarni mustaqil tadqiqotchilik faoliyatiga jalb etib, ularda ijodiy fikr, kreativ tafakkur va qobiliyatni rivojlantiradi. Bularning barchasi "O'zbekiston tarixiy-madaniy yodgorliklarini kreativ o'rganish" mavzusidagi sinfdan tashqari mashg'ulotlar mualliflik dasturining o'quv faoliyati samaradorligini ta'minlashiga, o'quvchilarda kreativlik qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoev o'quvchi yoshlarni zamon talablariga muvofiq yangicha ishlash va fikrlashga izlanish, tashabbuskorlik va tadbirkorlikka chaqirmoqda. Shu sababli ta'lim tizimi va mazmunini takomillashtirish, uni real hayotga yaqinlashtirish, shuningdek, yoshlarda intellektual-ijodiy rivojlanish; ijtimoiy-kommunikativ qobiliyatni o'stirish lozimdir. O'tgan vaqt mobaynida ta'lim amaliyotida ushbu vaziflarni hal etishda birmuncha yutuqlarga ham erishildi. Xususan, maktablarda tarixiy-madaniy merosni o'rganish bo'yicha sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarni ijodiy faoliyatga yo'naltirish muammosi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Buyuk mutafakkirlar: al-Xorazmiy, imom Buxoriy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Xo'ja Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy, Ogahiy va boshqa buyuk ajdodlarimiz, shuningdek, Mahmudo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat kabi ma'rifatparvarlar pedagogik merosi madaniy-ma'rifiy tarbiyaning asosini tashkil qiladi bu zamonaviy

etuk shaxsni shakllantirishning ishonchli yo'nalishidir. Shu bilan birga o'quvchilarning ma'naviy intellektual-ijodiy rivojlanishida xalq pedagogikasidan foydalanish faollashdi. Mustaqil hamdo'stlik davlatlari olimlaridan L.Vygotskiy, A.Leontev, D.Elkonin, O.Vasilchenko, E.Melkumova, V.Mireskaya, M.Suxomlinova, E.Emmanuel kabilarining ilmiy ishlarida shaxs ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning nazariy asoslari o'rganilgan. E.P.Torrance, N. Rogers, J.Purnell, P.Roberts, A.M.Galligan, Sh.Tatsuno kabi xorijiy olimlarning ishlarida shaxsning individual qobiliyatlari, ijodiy salohiyatini namoyon etish masalalari ochib berilgan. Ijodkor shaxsni tarbiyalashning umumpedagogik jihatlari respublikamiz olimlari O.Musurmonova, Sh.Sharipov, Sh.Mardonov, S.Nishonova, D.Ro'zieva, B.Xodjaev, D.Sharipova, M.Quronov, A.Nurmanov, S.Annamuratova va boshqalar tomonidan tadqiq etilgan. O'quvchi shaxsining kreativ qobiliyatlarini shakllantirishning psixologik va akmeologik xususiyatlari E.G'oziev, M.Davletshin, D.Muxamedova, S.Safaev kabi olimlar tomonidan o'rganilgan.

Mavzuni tadqiq qilish jarayonida pedagogik kuzatuv, qiyosiy tahlil, pedagogic monitoring, so'rovnoma, test, suhbat, matematikstatistik kabi tadqiqot va tahlil usullaridan foydalanildi. Natija va mulohazalar. Yuqori sinf o'quvchilarida kreativlik qobiliyatini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirishning muhim sharti sifatida "O'zbekiston tarixiy-madaniy yodgorliklari: kreativ o'rganish" mavzusidagi sinfdan tashqari mashg'ulotlar mualliflik dasturi jarayonning tuzilmaviymazmundor asosi hisoblanadi. Fikrimizcha, O'zbekistonning tarixiy-madaniy merosi – qadimiy me'moriy yodgorliklarni o'rganish jarayonida intellektual-ijodiy topshiriqlarni qo'llash, innovatsion metodlar asosida o'quvchida tarixiy-madaniy bilimlarni oshirish, ularni o'z emotsional-estetik va me'moriy-badiiy taassurotlarini intellektual-ijodiy ifodalashga yo'naltirish mashg'ulotlar samarasini belgilab beradi.

Umuman olganda, sinfdan tashqari mashg'ulotlarning aniq texnologiyasiga quyidagi talablar qo'yiladi:

o'quvchilarning emotsional-hissiy kayfiyatiga e'tibor berish; bunda ularning kreativlik qobiliyatlari va imkoniyatlaridan, ayniqsa, intellektual-ijodiy qobiliyatlaridan foydalanish;

tarixiy-madaniy bilimlarni o'rganish davomida o'quvchilarni faol intellektualijodiy jarayonga jalb qilish orqali ularning mos intellektual-ijodiy mahsulot ustida ishlash jarayonida o'z kreativligini rivojlantirish va o'z-o'zini takomillashtirishiga erishish; faol o'quvchilarni alohida rag'batlantirish.

Demak, tadqiqotda amalga oshiriladigan pedagogik tizim quyidagilarga yo'naltiriladi: yuqori sinf o'quvchilariga tafakkur yurtishning an'naviy sxemalaridan chetga chiqqan holda fikr yuritishga imkon yaratish, ularning qadimiy me'morchilik san'atiga oid muammoni idrok qilish, anglash orqali qo'yilgan masala va vazifalarni tez, dadil va haqqoniy tarzda hal qilishlariga erishish;

O'zbekistonning tarixiy-madaniy merosi bilan bog'liq turli o'quv va o'qishdan tashqari vaziyatlarda o'quvchilarning intellektual-ijodiy qobiliyatini faollashtirish; o'quvchiga o'zining etarli darajada chuqur bilim va o'ziga xos fikrlashga egaligini namoyish qilish imkonini berish;

o'quvchilarda kreativlikni "his etish" va ulardan faol foydalanish: muammo va masalani chuqur his qilish, tafakkur tezligi, aniqligi, o'zgaruvchanligi va dadilligi, tafakkur qobiliyatining o'ziga xosligi, tafakkurning ijodiyligi, texnologikligi, ijodiy faoliyat konstruktivligini rivojlantirish kabilar.

Amaliyot sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarda tarixiy-madaniy idrok qilish, topshirilgan va erkin tanlov asosida mustaqil bajariladigan intellektualijodiy ishlar orqali egallangan bilim, tushuncha, taassurot va tasavvurlarning ortib borishini tasdiqlaydi. Demak, ushbu mashg'ulotlar mazmuni yuqori sinf o'quvchilari shaxsida kreativlik qobiliyatini rivojlantirishda ijtimoiy-pedagogik ahamiyatga ega. Intellektual-ijodiy faoliyat haqiqatan ham o'quvchida kreativlik qobiliyatini rivojlantirishning muayyan natijasi sifatida amalga oshadi. Bunda innovatsion didaktik shart-sharoitlar muhim o'rin tutadi. Ma'lumki, innovatsiya inglizcha "o'zgarish, yangilik kiritish" ma'nosini anglatadi. U mutlaq yangi echim va g'oyalar kiritish yo'li bilan ta'limni samarali tashkil etish yoki boshqarishga qaratiladi.

Tadqiqot jarayonida innovatsion didaktik shart-sharoitlarni imkon qadar ta'minlashda ta'limning innovatsion metodlaridan keng foydalanildi. Shuningdek, zamon talablariga mutanosib innovatsion, noan'anaviy, an'anaviy metodlar hamda mualliflik texnologiyalaridan tashkil topgan qator didaktik metodlardan tizimli foydalanish mumkin. Metodlardan tizimli foydalanishda quyidagilar ko'zda tutiladi: o'rganilayotgan tarixiy-madaniy materialning mazmuni mashg'ulotlarning tuzilmaviy-mazmundor asosi hamda ularning o'zaro mutanosibligi; ilgarilovchi, murakkab yondashuvdan foydalanishning mumkinligi[4]. Innovatsion, noan'anaviy, an'anaviy metodlar hamda mualliflik texnologiyalarini qo'llashda ularning muayyan o'quv predmeti va didaktik tizim tarkibiga taalluqli ekanligi, o'quvchilar yosh xususiyatiga mosligi, ularning kreativlik qobiliyatlarini optimallashtira olishi, egallagan ijodiy ko'nikma va malakalarini takomillashtira olishi; kreativlik qobiliyatini rivojlantirishga ko'maklashishi, mashg'ulotlar mavzusi, maqsadi va mazmuniga mosligi va mutanosibligi hisobga olinadi. Intellektual-ijodiy jarayonda reproduktiv, mahsuldor qobiliyatlarni safarbar qiladigan o'quvchilarning muammoliqidiruv faoliyatini faollashtiradigan hamkorlik pedagogikasiga bevosita aloqador ta'lim metodlardan foydalanildi. Shuningdek, pedagogik tashkil qilish, boshqarish, pedagogik talab, to'g'rilash, nazorat va o'z-o'zini nazorat, rag'batlantirish va taqdirlash, o'zo'zini tarbiyalash, o'z-o'zini rivojlantirish kabi tarbiya metodlari ham keng qo'llanildi. O'zbekiston tarixiy-madaniy yodgorliklarini o'rganishga qaratilgan intellektual- ijodiy faoliyat jarayonida o'quvchilarga me'moriy yodgorliklarga kreativ munosabat qandayligini anglatishga yo'naltirilgan didaktik o'yinlar alohida o'rin tutadi. Bunday didaktik o'yin turlariga quyidagilarni kiritish mumkin: improvizatsiya, xayol, ijodiy tasavvur (xayolan o'tmishdan zamonaviylikka yoki aksincha zamonaviylikdan o'tmishga tomon sayr etish); qadimiy rivoyat, afsona yoki bo'lib o'tgan voqea syujetlarini izlab topish va ularni jonlantirib tasavvur etish (masalan, yodgorliklarning qurilishi jarayonlarini); O'zbekiston tarixiy-madaniy yodgorliklari bilan bevosita bog'liq bo'lgan, mazmunida ma'lum harakatlar uchraydigan hikoyalar yozish va ular asosida muloqotli, rolli, vaziyatli; musobaqa-o'yinlar tashkil etish kabilar[5]. Shuningdek,

o'quvchilarning tushunchalar va lug'atlar ustida mustaqil ishlashiga alohida ahamiyat beriladi. Nazariy-amaliy mashg'ulot jarayonida Samarqand qadimiy me'morchilik san'atini kreativ o'rganish praktikumi, ijodiy topshiriqlar va o'quvchilarning intellektual-ijodiy va izografik ishlari (berilgan va ixtiyoriy) tashkil etiladi. O'quvchilarning ingliz tiliga ijodiy tarjima bo'yicha ishlarida qadimiy Samarqand yodgorliklari oldida chet ellik sayyohlari bilan uchrashuvlar o'tkazishda foydalanish mumkin bo'lgan so'zlar, iqtiboslar, fikrlar, iboralar, jumlar, minimatnlar o'rganiladi. O'quvchilar o'z intellektualijodiy mahsulotini ijtimoiylashtirishga tayyorlanadi. Sinfdan tashqari mashg'ulotlarda yuqori sinf o'quvchilarida kreativlik qobiliyatini rivojlantirish jarayonida ijodiy yondashuv negizida mahsulot yaratilar va u talab etilgan kommunikativ darajada rasmiylashtirilib, ijtimoiylashtirilar ekan, bunday intellektual-ijodiy mahsulotning o'ziga ham qator talablar qo'yiladi. Bular: mahsulotning yangiligi va o'ziga xosligi; g'oyaning dadilligi va mustaqilligi; yodgorlikning "his etilishi"; uning tarixiy-madaniy jihatdan anglab olinishi; yodgorlikning badiiy-me'moriy va estetik jihatdan o'rganilishi. Sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'rganiladigan predmetning ma'naviy-axloqiy, estetik va badiiy qiymatini pedagogik nuqtai nazardan to'g'ri baholash uchun qadimiy me'moriy san'at yodgorliklarini tanlashga talablar ham ishlab chiqilishi zarur, shunga ko'ra, biz tomonimizdan qator talablar ishlab chiqildi. Bunda ularning milliy tarixiy-madaniy meros, umuminsoniy tarixiy-madaniy qadriyat, butun jahon merosi sifatida YuNESKO muhofazasida turgan yodgorlik hisoblanishi, me'moriy-obrazli ifodaliligi (silueti, shakli), unda tarixiylik va zamonaviylikning uyg'un bo'lishi, yodgorlikning tarixiy-siyosiy, ma'naviy-axloqiy ahamiyati, barcha rakurslarda (foto, televidenie, kompyuter va boshqa vositalar yordamida), balanddan kuzatish imkoniyati, o'ziga jalb qilishi – voqea, hodisa, qiziqarli dalil va misollar, qiziqarli axborot, afsona hamda unutilmas me'moriy-badiiy obraz talqiniga ega bo'lishi, estetik xususiyat va emotsional ta'sir kuchiga egaligi kabilar hisobga olindi.

O'quvchilarida kreativlik qobiliyatini rivojlantirishda modulli, dasturlashtirish, klaster, insayt, "breynstormingli", "girlyanda", "virtual ekskursiya" metodi kabilar

ham muhim o'rin tutadi. Bu xil metodlar qo'llanilganida ekslyuziv yangilik, tugallanmaganlik, ijodiy davom qildirish, relaksatsiya, to'satdan o'zaro interv`yu olish, kutilmagan so'rov kabi psixologik-pedagogik ta'sirdan oqilona foydalaniladi. O'zbekiston qadimiy me'morchilik yodgorliklariga (foto-kino-tele – komp'yuter vositasida) "Virtual ekskursiya" uyushtirishda quyidagi o'quv-biluv bosqichlari ketma-ketligiga rioya qilinadi.

Virtual metod asosida o'quv materialini bayon qilish jarayonida quyidagilarga e'tibor qaratiladi:

me'moriy yodgorlikning funktsiyaviy vazifasining nimalardan iborat ekanligi; inshootning maqsadi inshoot qurilgan davrning tarixi va madaniyati; yodgorlik tarixi haqida ma'lumot berish; yodgorlikning umumiy me'moriy, badiiy qiyofasini tavsiflash; o'quvchilarning ushbu qadimiy me'morchilik san'atini emotsional-hissiy (ixtiyoriy) badiiy-tahliliy, algoritmlashgan, estetik (yo'nalgan) idrok qilishi; o'quvchilarni yodgorlik milliy boylik, jahon merosi ekanligi to'g'risida mulohaza yuritishga yo'naltirish.

Yuqori sinfda o'quvchisining o'z intellektual-ijodiy mahsuloti ijtimoiylashuvini mustaqil baholay bilishi, unda kreativlik qobiliyati rivojlanganini belgilovchi parametrlar kreativ rivojlanishni baholashning motivatsion, nazariy-tushunchaviy, axborot-bilishga oid, nazariy-amaliy, intellektual-ijodiy, o'z-o'zini o'stirish, ijtimoiylashtirish va o'z-o'ziga baho berish kabi mezonlar bilan hamohangdir. Bunda axborotlarni topish, jamlash, ajratish, badiiy tahliliy va ifodalovchi intellektual-ijodiy faoliyat ustuvorlik qiladi.

O'qitishning maxsus printsiplariga rioya etish hamda ta'lim jarayoniga oqilona rahbarlik qilish orqali o'qituvchi mashg'ulotning yuqori samaradorligini ta'minlaydi.

O'quvchilarning guruhli va jamoviy faoliyatini tashkil etishda ularga jamoa yutug'i va kamchiligiga umumiy daxldorlik tuyg'usini singdirish bilan ularni sotsiumga erkin kirib keta olishi, ya'ni ijtimoiylashuvini yo'lga qo'yadi.

Yuqori sinf o'quvchilarining kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish bilan aloqador

boʻlgan asosiy nazariy va amaliy psixologik-pedagogik yoʻnalishlar tadqiq qilingan muammoni hal etishning asosiy shart-sharoitlari belgila beradi. Jumladan, oʻquvchi shaxsiga oid psixologik yosh xususiyatlari – qobiliyat, qiziqish, ehtiyoj va moyillik; intellektualijodiy, kreativ faoliyat; sinfdan tashqari mashgʻulotlarda yuqori sinf oʻquvchisi kreativlik qobiliyatlarining rivojlanish sxemasi, modeli, tizimi, tuzilmaviy-mazmunli negizi;

tarixiy-madaniy materialni intellektual-ijodiy-emotsional-hissiy idrok qilish algoritmlari (yoʻl-yoʻriqlar, moʻljallar); qadimiy meʼmorchilik asarlarini idrok qilish–tahlil qilish, Oʻzbekiston tarixiy-madaniy yodgorliklariga nisbatan qadriyatli munosabat; intellektualijodiy ishlarda tarixiy-madaniy bilimlar, taassurot va his-tuygʻularni aks ettirish kabilar.

3.6. Iqtisodiyot va biznes fanini oʻqitishda oʻquvchilarni masalalar yechishga oʻrgatish metodikasi

1-Mavzu. . Iqtisodiyot va biznes fanini oʻqitishda masala va mashqlardan foydalanish

Iqtisodiy fanlarning xususiyatlaridan kelib chiqib, ularni oʻrganishda markaziy oʻrinni masala, mashq yechish egallaydi. Sababi:

- 1) masala, mashq yechishni mukammal bilish, olgan bilimni amaliyotda qoʻllash imkonini beradi.
- 2) masala, mashq yechish orqali oʻquvchilarning bilim olishdagi faolligi ortadi.
- 3) masala mashq mantiqiy fikrlashga oʻrgatadi.

Shuning uchun ham masalaga faqat topshiriqni hisob kitob asosida bajarish, javobini aniqlash emas, balki fikr yuritish obyekti sifatida qaratilishi bejiz emas. Masala yordamida fanni oʻrganganda aniq raqamlar, dalillar, hujjatlar asosida tahlil qilish imkoniyati keng. Undan tashqari modellashtiruvchi oʻyin, kichik guruhlariga boʻlish, konkurs oʻtkazish va boshqa metodlar asosida dars oʻtishda ham masala, mashqlardan keng foydalanishning imkoniyati katta. Iqtisodiy fanlardagi mashqlar

o'quvchilarni mushohada qilish, xulosa chiqarishga o'rgatish bilan birga kam vaqt sarflanishi, ayrim masalalarda ikkilanib turgan o'quvchilarni to'g'ri javob topishga o'rgatadi. Masala, mashq yechish jarayonida o'quvchilarning qabul qilingan qonunlar, me'yoriy hujjatlar va yo'riqnomalarni qay darajada bilishlarini ham aniqlash mumkin. Ulardan munozara, debatlar metodini qo'llashda ham keng foydalansa bo'ladi. Masala, mashqlar o'quvchilar bilimini sinashda ham eng qulay metod. Masala, mashqlardan fanni o'rganish uchun tarqatma material tayyorlashda keng foydalanish mumkin. Ulardan darsda foydalanish turli interaktiv metodlarni qo'llab dars o'tishni tashkil etishda foydalanish imkoniyati nihoyatda

katta.

Masala, mashqlardan foydalanib darsni tanlov o'tkazish shaklida tashkil etish mumkin. Bunda teng kuchli masala mashqlar tayyorlanib, kichik guruhlariga, juftlik yoki individual tarzda yechishga qarab darsda qo'yilgan maqsad amalga oshiriladi. Masala, mashqlarning murakkabligi jihatidan tabaqalashtirgan holda tuzilib, o'quvchilarning salohiyatiga ko'ra beriladi. Natijada murakkab masalani yecholmay hafsalasi soviydigan o'quvchilarni ham darsga, o'rganilayotgan mavzuga diqqatini qaratish mumkin. Xullas masala, mashqlar, bir tomondan sinalgan, qadimiy dars o'tish uslubi bo'lsa, ikkinchi tomondan, imkoniyatlari nihoyatda ko'pligi tufayli eskirmaydigan, doimo zamonaviy, uchinchidan, universal, barcha iqtisodiy fanlarni o'rganishda qo'llash mumkin bo'lgan metoddir. Iqtisodiy fanlarni o'rganishda bu metod, shubhasiz, nihoyatda katta ustunliklarga ega, ya'ni:

- Masalalardan foydalanish amaliyot yo'nalishiga ega bo'lgani uchun mavzuni o'rganish va o'quvchilar bilimini nazorat qilishning samarali usuli hisoblanadi. Ayniqsa, o'quvchilarning bilimini nazorat qilishda imkoniyati katta.
- Masala mavzusi uchun har qanday vaziyatni tanlash mumkin. Masalalar o'quvchilar bilimini butun dastur bo'yicha nazorat qilish, shu bilan birga, asosiy yoki qiyin kategoriyalar yoki mavzularni tushunishga qaratilgan bo'lishi mumkin.

- Masalalarning muntazam yechib turilishi hamda uni muhokama qilish o'quvchilarning olgan bilimini uzluksiz nazorat qilish, tushunmagan kategoriyalarni tushunib olish imkoniyatini beradi.

O'quvchilarning puxta bilim olishlari, iqtisodiy fanlarni chuqur o'rganishlarining eng samarali metodlardan biri masala va mashqlardan foydalanish qanday ahamiyatga ega ekanligini 6 ko'rib chiqdik. O'qituvchi masala va mashqlarni o'quv jarayonida turli shakllarda ishlatishi mumkin. O'qituvchi dars berishga tayyorlanar ekan, mavzuni o'qishda qo'llaydigan metodlarini, jumladan, masala, mashqlarni chuqur o'ylab, ulardan qanday tarzda foydalanishni ko'z o'ngiga keltirishi zarur. Masala va mashqlar iqtisodiy kategoriya, qonunlarni sifat xarakteristikasi bilan birga miqdor aloqalarini ham o'zida mujassamlashtirishi bilan muhim rol o'ynaydi. Masala va mashqlar hisob kitob qilishni taqozo qiladi. Bu esa o'quvchilarning aniq miqdorlar, raqamlar yordamida qonun va kategoriyalarni tushunishini osonlashtiradi. Chunki, iqtisodiyotni nazariy jihatdan o'rganishda, ko'pincha, ilmiy abstraksiyadan foydalaniladi. Ko'pchilik o'quvchilar ilmiy abstraksiya metodini tezda tushunishmaydi. Masala va mashqlardan nazariy darslarda foydalanishga ikki nuqtai nazardan yondashish mumkin:

A) umumta'lim maktablari, akademik litsey, kasb-hunar kollejlaridagi iqtisodiyotni nazariy jihatdan o'rganadigan fanlar: —Iqtisodiy bilim asoslaril; —Iqtisodiyot asoslaril, oliy o'quv yurtlarida o'rganiladigan —Iqtisodiyot nazariyasil, —Mikro va makroiqtisodiyotl fanlarini o'rganishda masala, mashqlardan foydalanish.

B) Barcha iqtisodiy fanlardan nazariy dars o'tishda masala, mashqlardan foydalanish. Barcha masala, mashqlar uchun quyidagi qoidalar umumiy hisoblanadi:

1. Nazariy darslarda masala, mashqlardan foydalanish me'yorini bilish zarur. Masala, mashqlardan keragidan ortiq foydalanilsa, nazariy masalalarni yoritishga vaqt etmay qoladi.

2. Ma'ruza darsi uchun qisqa vaqtda yechiladigan masala tuzgan yoki tanlagan ma'qul.

3. Ma'ruzada qo'yilgan masala, mashqni oxirigacha yechish shart emas. Ba'zan masala mashqni ma'ruza jarayonida boshlab, mustaqil ravishda davom ettirishni o'quvchilarga topshirish mumkin.

Ma'ruza jarayonida o'qituvchi masala, mashqni doskada yoki og'zaki shaklda yechishi mumkin. Ularni oldindan ko'rgazmali qurol yoki tarqatma material sifatida tayyorlanadi. Masalan, firma faoliyati va uni baholashni o'rganishda foydaning qanday taqsimlanishini ko'rsatuvchi masalani yechish mumkin: Firmaning o'z mahsulotlarini sotishdan olgan tushumi 4,5 million so'm. Mahsulotni tayyorlash uchun sarflangan umumiy xarajatlar 4 million so'mni tashkil etadi. Olingan foydaning 18 foizi soliqqa, qolgan yarmi dividendga to'lanadigan bo'ldi. Foydaning qolgan qismini 50 foizi ishlab chiqarishni kengaytirish uchun sarflanadigan bo'ldi. Foyda normasini, soliq va dividend miqdorini, investitsiyaga ajratilgan mablag' miqdorini hisoblang. Bu masalani yechish, o'quvchilarga foyda, dividend va boshqa tushunchalarni puxta o'zlashtirishlariga yordam beradi. Dars jarayonida birinchi navbatda foyda miqdorini aniqlash zarur, $4,5 \text{ mln. so'm} - 4 \text{ mln. so'm} = 0,5 \text{ mln so'm}$, so'ngra: foyda normasi Hisoblarni bajarish jarayonida foyda normasini o'qituvchi tushuntirib beradi. Qolgan hisoblarni o'quvchilarning o'zlari bajarib, boshqa tushunchalarni mazmuni eslatib o'tiladi. Bu yerda o'quvchilar diqqatini bilvosita (egri) soliqlarga ham qaratib o'tish zarur. Qaysi mavzuda, qanday tarzda masaladan foydanishni o'qituvchi hal qiladi.

4. Dars jarayonida qo'llaniladigan masala, mashqlar doimo real ma'lumotlar asosida bo'lishi shart emas. Unda shartli raqamlardan foydalanish mumkin. Masalan, doimiy va o'zgaruvchan xarajatlarning farqini ko'rsatish uchun quyidagicha masala tuzish mumkin:

Tikuvchilik kichik korxonasida oy davomida 200 dona erkaklar ko'ylagi tikildi. Tikish uchun quyidagi xarajatlar qilindi. Xom ashyo xarajatlari 300 000 so'm. Energiya xarajatlari 40 000 so'm. Asbob uskunaning amortizatsiya to'lovlari 100 000 so'm. Transport yollash uchun xarajatlar 30 000 so'm. Ish haqi va ijtimoiy sug'urta xarajatlari 150 000 so'm. Ijaraga olingan xona uchun to'lanadigan haq 20

000 so'm. Umumiy, ko'ylak tikish uchun o'rtacha, doimiy va o'zgaruvchan xarajatlar ulushini hisoblang. Bunda umumiy xarajatlar doimiy va o'zgaruvchan xarajatlarning yig'indisiga teng. Masalamiz bo'yicha doimiy xarajatlar amortizatsiya to'lovlari va ijara haqidan iborat bo'lib, $100\,000 + 20\,000 = 120\,000$ so'm; Qolgan xarajatlar esa o'zgaruvchan xarajatlar bo'lib, $300\,000 + 40\,000 + 30\,000 + 150\,000 = 520\,000$ so'mga teng; Umumiy xarajatlar esa $120\,000 + 520\,000 = 640\,000$ so'm; O'rtacha xarajatlar = umumiy xarajatlar/ tikilgan ko'ylak soni = $640\,000/200 = 3\,200$ so'm Doimiy xarajatlar umumiy xarajatlarning $120\,000 : 640\,000 = 0,1875$ yoki 18,75% ga teng; O'zgaruvchan xarajatlar esa $100 - 18,75 = 81,25\%$ ga teng. Bu masala o'quvchilarning umumiy, o'rtacha, doimiy, o'zgaruvchan xarajatlarning mazmunini o'zlashtirishlariga yordam beradi. 4. Ma'ruzada berilgan masala oddiy bo'lishi, ma'ruzani murakkablashtirmasligi, nazariy qonun qoidalarini puxta o'zlashtirishlarini hisoblar, raqamlar orqali mustahkamlashga xizmat qilishi kerak.

5. O'rganilayotgan mavzu, nazariy qonun qoidalar keng ko'lamda real faktlar, dalillarni talab qilsa, bunda rasmiy ma'lumotlar asosida tuzilgan jadval yordamida bajariladigan masala, mashqlar qo'l keladi.

O'qituvchi savolni tushuntirish jarayonida statistik ma'lumotlarni tahlil qilib, o'quvchilarni nazariy fikrlashga o'rgatadi. Amaliy tavsiyalar beradi. Masalan, iqtisodiy o'sishni o'rganishda quyidagi jadvaldan foydalanish mumkin. Manba: Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida tuzilgan. Jadval ma'lumotlari asosida O'zbekistonda YaIM 1996 yilga qadar 1991 yilga nisbatan o'sish sur'ati pasayib borgani, faqat 1996 yilga kelib tushkunlik to'xtatilib, iqtisodiy o'sish boshlanishini ko'rsatib, keyingi 1997 yildan boshlab barqaror iqtisodiy o'sishga erishilganini ko'rsatish mumkin. Bunda o'quvchilarga qo'shimcha topshiriq berish mumkin. Masalan, o'qituvchi jadval ma'lumotlari bo'yicha yangi topshiriq, aytaylik, 2003-2005 yil ma'lumotlari bilan to'ldirish, avvalgi yilga nisbatan o'sish sur'atini hisoblashni topshirib, undagi ma'lumotlar asosida xulosa chiqarishni taklif

qilinadi va o'quvchilar bilan birgalikda jadvalning qo'shimcha ustunini to'ldirish mumkin. U holda jadval quyidagi ko'rinishda bo'ladi.

O'qituvchi bunda quyidagicha masala tanlashi mumkin. Kun davomida bir kilogrammi 400 so'mdan 200 kg qulupnay sotildi. Ertasiga ko'proq foyda olish maqsadida qulupnayning narxi 600 so'm qilib belgilandi. Natijada atigi 100 kg sotildi xolos. Buning ustiga, kechga tomon qulupnay ko'payib ketdi. Qulupnayni sotilmay qolib ketishidan qo'rqib, 250 so'm narx qo'yildi. Natijada 380 kg qulupnay sotilib, yana 5 kg. dan olmoqchi bo'lgan 4 ta xaridorga yetmay qoldi. Qulupnayga talabni jadval, grafik tarzida tasvirlang va uni narx bilan bog'lanishini tushuntiring. Narx bo'yicha talab miqdorini belgilangan nuqtalarini birlashtirib, chizib chiqsak, talab egri chizig'i hosil bo'ladi. Bu egri chiziq talab qonuni amal qilishini ko'rsatadi. Narx ko'tarilgan sari talab ortadi. Tovar qancha qimmat bo'lsa, shuncha kam miqdorda xarid qilinadi. Bu sabab oqibatli, funksional bog'lanish talab qonunini ifodalaydi. Matematik nuqtai nazardan qarasak, tovar va xizmatlarga bo'lgan talab ularning narxi bilan teskari proporsional bog'lanishda bo'ladi. Talab qonunini o'rganganda ilmiy abstraksiya, matematik modellashtirish metodlaridan foydalandik. Ilmiy abstraksiya metodi yordamida talabga narxdan boshqa omillar ta'sir etmaydi, deb oldik. Matematik metoddan foydalanib, talab va narxni bog'lanishini jadval ko'rinishida, grafik tarzidagi talab egri chizig'ini chizib, modelda ifodaladik. Masalani yechib, nazariy jihatdan qo'yilgan savollar muhokama qilib bo'lingach, o'qituvchi sinfga murojaat qilib: «ana shu jadval raqamlari, ya'ni kishilarning narxi tushgan tovarni xarid qilishini ko'paytirish imkoni nima deb ataladi?» deb murojaat qilishi mumkin. O'quvchilar «daromad effekti» deb ataladi deyishi mumkin. Agar to'g'ri javob bo'lmasa, o'qituvchi, o'quvchilarni ana shu fikrga yo'naltirishi kerak. Bundan tashqari, o'rin bosish effekti mavjudligi, u odamlarni narxi qimmat tovar o'rniga nisbatan arzonroq, boshqa tovar sotib olishida ifodalishini, masalan, murabbo qilish uchun qulupnayning o'rniga olcha olinishini ko'rsatish mumkin. O'qituvchi sinfga: «mana shu qonunda ifodalangan vaziyatni inkor qiluvchi holat bo'lishi mumkinmi?» deb savol tashlab, bunday hol yuz berishi mumkinligi, iqtisodiyotda bunday vaziyat

Giffen effekti deyilishi, bunday tovarlar Giffen tovarlari deb atalishi haqida javob olishga harakat qilishi zarur. Masalan, tovarlarning sifati yaxshi, qancha narxi ortishiga qaramay, talab ortadi, kambag'al oilalar, aytaylik, kartoshkaning narxi ortishiga qaramay, go'shtga nisbatan arzon bo'lgani uchun uni ko'proq sotib olishi mumkin. Bunday masala, mashqlar o'quvchilarni nazariy materialni yuzaki, iqtisodiy kategoriyalarning aloqasini o'zaro bog'lanishiga ahamiyat bermay o'rganishlarining oldini oladi. Ko'pincha uning ma'nosi, ijtimoiy mazmuniga e'tibor bermay o'rganishadi. Masalani yechish esa ularni darsliklardan mexanik tarzda konspekt qilishning foydasi yo'qligiga ishonch hosil qilishlariga olib keladi. Chunki masalani yechish u yoki bu iqtisodiy kategoriya, qonunlarni quruq yodlash kamlik qilishini ko'rsatadi. Miqdoriy bog'lanish, bir-birini taqozo qilishi, ular asosida xulosa chiqarish uchun bilish, tushunish, tahlil qilish, taqqoslash, o'z bilimidan foydalana bilishni zarur qilib qo'yadi. Shuning uchun ham imkoni bo'lganda, nazariy qoidalar, muammolarni o'rganishda masala, mashqlardan foydalanish o'quvchilarni mazkur mavzuni puxta o'zlashtirishlariga yordam beradi va ularning faolligini oshiradi. Sinfda masala yechishni turlicha usulda amalga oshirishi mumkin. Birinchi yo'li. Masala, mashq barcha, o'quvchilar tomonidan individual tarzda yechiladi. O'qituvchi masala, mashqni yechish uchun murakkabligi darajasi, tahlil qilish, baho berish, xulosa chiqarishini hisobga olgan holda ma'lum vaqt beradi. O'z vaqtida to'g'ri yechilishi va berilgan topshiriq bo'yicha masalani izohlashiga qarab, ball berishini e'lon qiladi. Kim yechib bo'lsa, qo'lini ko'tarib yechib bo'lganini bildiradi. O'qituvchi uning javobiga qarab, ball qo'yadi. Ikkinchi yo'li. Masala kichik guruhlariga bo'lib beriladi. Kichik guruh uni mukohama qilib, yechadi va guruhdan bir kishi kichik guruh nomidan javob beradi. Uchinchi yo'li. Bir o'quvchi doskaga chiqib, yechadi. Qolganlar o'zi yechishi hamda doskada masalaning yechilishini kuzatib, noto'g'ri bo'lsa, tezda o'z fikrini bildirishi lozimligi uqtiriladi. Agar doskada masala yechayotgan o'quvchi adashsa, uni to'xtatib, boshqa o'quvchini masalani yechish bo'yicha fikrini tinglab, to'g'ri yechishni ko'rsatib berishi taklif etiladi. O'quvchilarning faoliyatiga ko'ra ball

beriladi. To'rtinchi yo'l. Masala, mashq yechishni uyga vazifa qilib berish mumkin. Amaliy mashg'ulotda uning javobi muhokama qilinib, xulosa chiqariladi.

1-masala. Firmaning o'z mahsulotlarini sotishdan olgan tushumi 4,5 million so'm. Mahsulotni tayyorlash uchun sarflangan umumiy xarajatlar 4 million so'mni tashkil etadi. Olingan foydaning 18 foizi soliqqa, qolgan yarmi dividendga to'lanadigan bo'ldi. Foydaning qolgan qismini 50 foizi ishlab chiqarishni kengaytirish uchun sarflanadigan bo'ldi. Foyda normasini, soliq va dividend miqdorini, investitsiyaga ajratilgan mablag' miqdorini hisoblang.

2-masala. Tikuvchilik kichik korxonasida oy davomida 200 dona erkaklar ko'ylagi tikildi. Tikish uchun quyidagi xarajatlar qilindi. Xom ashyo xarajatlari 300 000 so'm. Energiya xarajatlari 40 000 so'm. Asbob uskunaning amortizatsiya to'lovlari 100 000 so'm. Transport yollash uchun xarajatlar 30 000 so'm. Ish haqi va ijtimoiy sug'urta xarajatlari 150 000 so'm. Ijaraga olingan xona uchun to'lanadigan haq 20 000 so'm. Umumiy, ko'ylak tikish uchun o'rtacha, doimiy va o'zgaruvchan xarajatlar ulushini hisoblang.

3-masala. Firma bu pulni yarim yildan so'ng necha so'm qilib qaytarish kerak? Berilgan: $P = 1\,000\,000$ so'm $r = 30\% / 100 = 0,3$ $t = 0,5$ yil I-? J-? Bu yerda P = asosiy qarz miqdori (principal amount); I = foiz miqdori (interest amount); r = yillik foiz stavkasi o'nlik bilan (Rate of Interest per year in decimal); $r = R/100$ t = qabul qilingan vaqt davrlari (Time Periods involved);

4-Masala. —Dl firma 3 800 000 so'mlik tovarga ega va uni sotishdan 1 400 000 so'm foyda oladi. Firma shu tovar bilan bir yilda 5 marta oborot qilsa, firmaning yillik foydasi nimaga teng ?

5-masala. Agar bir yil davomida sotilgan tovar va xizmatlarning umumiy miqdori 120 mln so'mni tashkil qilib, bir yilda pul aylanish tezligi

3.6. Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda o'quvchilarni masalalar yechishga o'rgatish metodikasi

2-Mavzu. Talab va taklif mavzusiga doir masalalarni yechishda grafiklardan foydalanish

40. Korxona har yili mahsulotdan 40 so'mdan foyda oladi. Oylik mahsulot ishlab chiqarish hajmi 1 112 tani tashkil etadi. Bankdan olingan 270 ming so'mlik qisqa muddatli bank kreditining oylik stavkasi 11% ni tashkil etadi. Asosiy faoliyatdan tashqari tushadigan foyda 23 500 so'mni tashkil etsa, maksimal foyda va qoldiq foydani hisoblang.

Yechilishi:

1. $1\,112 \cdot 40 = 44\,480$ so'm
2. $270\,000 \cdot 11 : 100 = 29\,700$ so'm
3. $23\,500 + 44\,480 = 67\,980$ so'm maksimal foyda
4. $67\,980 - 29\,700 = 38\,280$ so'm qoldiq foyda.

41. 2018-yilda istemol mollari baholarining o'rtacha indeksi 114,7% ga teng bo'lgan. 2019-yilda baholarning o'rtacha indeksi 120,3% ni tashkil etgan bo'lsa, 2019-yil uchun inflyatsiya darajasini hisoblang.

Yechilishi:

$$\pi = \frac{P - P_{-1}}{P_{-1}} \cdot 100\%$$

Bu yerda, π – inflyatsiya darajasi;

P – joriy yilning narxlar indeksi;

P_{-1} – o'tgan yilning narxlar indeksi.

$$\pi = \frac{120,3 - 114,7}{114,7} \cdot 100\% = 5,2\%$$

42. A.Qurbonov 11% ustama bilan ma'lum summani bankka qo'ydi va 47 250 so'm ustama oldi. U bankka qancha miqdorda pul qo'ydi?

Bank foizi darajasini aniqlash formulasi $F_D = \frac{QF}{QM} \cdot 100\%$

F_D - foiz darajasi;

QF - foiz darajasi, so'm;

QM - qarz miqdori.

Yechilishi:

$$F_D = \frac{QF}{QM} \cdot 100\% \qquad 11\% = \frac{47250}{x} \cdot 100\%$$

3.7. Tanlov modul

1- mavzu. Iqtisodiyot va biznes fanini o'qitishda Yashil iqtisodiyot va ekologik barqarorlik mavzusini tushuntirish metodikasi

Hozirda ko'pchilik dunyo mamlakatlari mamlakat barqaror rivojlanishining taraqqiyot kafolati ya'ni **"yashil"** iqtisodiyot yo'lidan bormoqda. XXI asr dunyoning ko'plab olimlari tomonidan iqlim o'zgarishi kabi ekologik muammolar, aholining doimiy o'sishi - ijtimoiy muammolar, ishsizlikning o'sishi, iqtisodiy muammolar muntazam ravishda iqtisodiyotning turli sohalarida yuzaga kelayotgan inqirozlar tufayli **"yashil"** iqtisodiyotga o'tish zarurati yuzaga kelmoqda. Dunyo iqlimning keskin o'zgarishi, anomal tabiat hodisalari insoniyatni yangi ekologik tahdidlar jamiyat va atrof-muhitga beqaror va oldindan aytib bo'lmaydigan xavotir olib keladi. Barcha davlatlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan dunyo manfaatlarini ifodalovchi barqaror rivojlanishga erishish uchun qabul qilingan chora-tadbirlar va konsepsiyada **"yashil"** iqtisodiyotga o'tish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda. Bu esa barqaror o'sishga erishishning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi. **"Yashil"** iqtisodiyot tushunchasi ilk marotaba 1989-yilda qo'llanilganligiga qaramasdan uning mohiyati hozirga qadar turlicha talqin etiladi. Dastlab, fiziokratlar ta'limotida **"yashil"** iqtisodiyotni shakllantirish uchun yagona boylik tabiatdir, degan fikrni da'vo qilgan. Bu ta'limotning asosiy mafkurasi qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishda daromadning xarajatlardan ortiqqligini ifodalab beradi. Ayrim manbalarda **"Yashil"** iqtisodiyot mamlakat tabiatini yaxshilashga ko'maklashuvchi iqtisodiyotning yangi tarmoqlari sifatida tadqiq qilinsa, ba'zi tadqiqotlarda **"Yashil"** iqtisodiyot tabiatga yordam beruvchi va foyda keltiruvchi yangi texnologiyalar, ekotizimlar sifatida o'rganiladi, uchinchi guruh tadqiqotlarda esa **"Yashil"** iqtisodiyot - bu ekologik toza mahsulotlar yaratishga yo'naltirilgan rivojlanishning yangi bosqichiga o'tish, uning asosini sof yoki **"Yashil"** texnologiyalar tashkil etadi, deyiladi. **"Yashil"** iqtisodiyot tushunchasining keng tarqalgan, nisbatan to'liq ta'rifi BMTning Atrof-muhitni muhofaza qilish dasturi (UNEP) tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, **"Yashil"** iqtisodiyot, bu odamlar farovonligi va ijtimoiy tengligining yaxshilanishi, ekologik risklar va ekologik taqchillikni sezilarli darajada kamaytirish"ga olib keluvchi iqtisodiyotdir. Mazkur tushunchaning mohiyatini yoritib berishda

umumqabul qilingan yondashuvning mavjud emasligi “Yashil” iqtisodiyot konsepsiyasi hali shakllanish bosqichida ekanligidan dalolat beradi. Ushbu konsepsiya iqtisodiyot tarmoqlari, “Yashil” iqtisodiyot nazariyasi, tamoyillari yoki “Yashil” iqtisodiyot siyosatiga nisbatan ham qo'llanilishi mumkin.

“Yashil” iqtisodiyot ko‘p jihatdan ekologik iqtisod bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ekologik iqtisodiyotda tabiiy resurslarni o‘lchovga yaroqli, iqtisodiy qiymatga ega resurs sifatida hisoblaydi. Ammo ushbu g‘oyalarni qo'llash haqida gap ketganda, “yashil” iqtisodiyot tarafdorlari ko'proq siyosiy jihatdan e'tibor qaratadi. “Yashil” iqtisodiyotning bir necha xil ta'riflari mavjud. 2012-yilda Xalqaro savdo palatasi (XSP) “Yashil” iqtisodiyot uchun qo'llanmasida: “Yashil” iqtisodiyot, bu "iqtisodiy o'sish va atrof-muhitga mas'uliyat bilan birgalikda taraqqiyot va ijtimoiy taraqqiyotni qo'llab-quvvatlagan holda o'zaro mustahkamlangan birgalikda ishlaydigan" iqtisodiyotdir, deb ta'rif berganlar. “Yashil” iqtisodiyotning asosiy mohiyatiga kirib borish usullaridan biri mahsulot yoki biznesning barqarorlik darajasini ko'rsatuvchi iste'molchilarga qaratilgan yo'nalishdir. “Yashil” iqtisodiyot, bu ekologik xavflarni kamaytirishga qaratilgan va atrof-muhitga zarar yetkazmaydigan, barqaror rivojlanishni maqsad qilgan iqtisodiyotdir. U ekologik iqtisodiyot bilan chambarchas bog‘liq iqtisodiyot. "Yashil" iqtisodiyot - iqtisodiyot fanining tabiiy muhitga bog‘liq tarkibiy qismining yo'nalishi bo‘lib, unda o‘zi mavjud bo‘lgan tabiiy resurslardan samarali foydalanish orqali jam'iyat farovonligini saqlashga qaratilgan iqtisodiyot.

“Yashil” iqtisodiyot iqtisodiyot fanlarining bir yo'nalishi sifatida o'tgan asrning oxirida paydo bo'ldi. Mazkur iqtisodiyot tabiiy muhitning tarkibiy qismi bo‘lib, uning bir yo'nalishi hisoblanadi. Yashil iqtisodiyot tushunchasi iqtisodiy fanlar va falsafaning ko‘plab boshqa sohalaridagi g‘oyalarni o‘z ichiga oladigan tabiat va jamiyat bilan bog‘liq ekologik iqtisodiyot, atrof-muhit iqtisodiyoti, resurslarga asoslangan iqtisodiyot, aholining rivojlanishi, feminizm iqtisodiyoti kabi yashil siyosat bilan bog‘liq iqtisodiyotni o‘z ichiga oladi. “Yashil” iqtisodiyot fani nazariy jihatdan xo'jalik yuritish tizimini “yashillashtirish”ning umumiy strategiyasini

ishlab chiqish va ustuvor yo'nalishlarini belgilab berish bilan shug'ullanadi. Fanni o'qitishdan maqsad - talabalarga "yashil" iqtisodiyotga oid nazariy va amaliy bilimlarni berish, ularda "yashil" iqtisodiyotga o'tish zaruriyati, rivojlanish omillari va ustuvor yo'nalishlarini tahlil etish bo'yicha yo'nalish profiliga mos bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat. Fanning vazifasi - nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar, "yashil" iqtisodiyotga uslubiy yondashuv hamda ilmiy dunyoqarashini shakllantirish, qonunlar va kategoriyalar mazmun-mohiyatini bilish, ularga nisbatan shaxsiy munosabatini shakllantirish orqali insonning hayotdagi o'rnini va ahamiyatini ochib berish.

XX asr oxiri va so'nggi paytlarda yuz bergan turli xil inqirozlar butun dunyoda, O'zbekistonda ham yuzaga kelgan iqtisodiy rivojlanish modelining beqarorligini ko'rsatmoqda. Bu esa ijtimoiy va ekologik muammolarni hal qilish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda. Insoniyat iqtisodiyotni rivojlantirishning yangi usullarini izlashga intilmoqda. 80-yillarning o'rtalarida - 90-yillarning boshlarida BMT tuzilmalari doirasida jamiyat va iqtisodiyotni rivojlantirishning yangi konseptual yondashuvlari yuzaga keldi, xususan, yangi modellarni muvaffaq qilishga katta ta'sir ko'rsatgan ikkita yangi nazariya paydo bo'ldi: barqaror rivojlanish (sustainable development) va inson salohiyatini rivojlantirish (human development). Iqtisodiy nazariyaning ijtimoiy va ekologik muammolariga yetarlicha e'tibor bermasligi iqtisodiy rivojlanishning an'anaviy turi saqlanib qolishi sabablaridan biri bo'ldi. "Barqaror rivojlanish" konsepsiyasi jamiyat barqarorligini ta'minlash va inson yashash tarzini sifat jihatdan yaxshilash uchun ijtimoiy ehtiyojlar, iqtisodiyot va atrof-muhit imkoniyatlari o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashni ko'zda tutadi. Butun dunyo hamjamiyati va BMT Bosh assambleyasi tomonidan 2015-yilning 25-sentyabrida "Barqaror rivojlanish" bo'yicha 2030- yilgacha bo'lgan kun tartibi : dunyo transformatsiyasi" deb nomlangan rezolyutsiya Yer yuzi aholisi ravnaqi uchun dasturi bo'lgan harakat rejasi hisoblanib, uni barcha davlatlar o'zaro hamkorlikda amalga oshirishi ta'kidlandi. Buni amalga oshirish uchun dastlab, "barqaror rivojlanishning tushunchasining nazariy-metodologik masalalarini chuqur o'rganish zarur bo'ladi. "Barqaror rivojlanish" tushunchasini kengroq tadqiq qilish

uni mintaqaviy, ijtimoiy-iqtisodiy, ekologik tizimlarda joriy etishning oqilona mexanizmlarini ishlab chiqishga yo‘l ochadi. Ma’lumki, “barqarorlik”, “barqaror rivojlanish” tushunchalarining nazariy asoslari texnika fanlarida (A. Lyapunov, 1892), so‘ngra ekologiya, tabiatshunoslik fanlari doirasida (A. Tensli, Yu. Odum, F. Ouen) shakllangan. “Barqaror rivojlanish” to‘g‘risidagi dastlabki paradigma 1915-yilda Kanada Atrof- muhit muhofazasi komissiyasi Tomonidan berilgan: “Har qaysi avlod tabiiy kapitalning ma’lum bir qismidan, ya’ni foizlaridan foydalanish huquqiga ega, shuning uchun tabiiy kapitalning asosiy qismi zarar yetkazilmagan holda keyingi avlodgan yetkazilishi shart”. Bunga ko‘ra insoniyat tabiat boyliklarining foizlari hisobiga hayot kechirishi zarur bo‘ladi. Iqtisodiy fanlar tizimida “barqaror rivojlanish” konsepsiyasiga oid tadqiqotlarga 1962-yilda BMT Bosh assambleyasining “Iqtisodiy rivojlanish va tabiat muhofazasi” rezolyutsiyasi va Rim klubining 1972-yildagi “Predel rosta” (D.N. Medouz, D. L. Medouz, Yurgen Randers, Villiyam Berens) nomli m a’ruzasida tom ma’noda sabab bo‘lganligi manbalarda qayd etilgan. Aynan shu yili Stokgolm shahrida atrof- muhit muhofazasi bo‘yicha birinchi konferensiya bo‘lib o‘tgan edi. Ushbu anjumanda jahon iqtisodiyotida tabiiy resurslarning ayovsiz o‘zlashtirilishi va sanoatlashuvning jadal o‘sishi natijasida atrof-muhit halokatli holatga kelganligi va jahon taraqqiyotining yangi “barqaror rivojlanish” konsepsiyasini ishlab chiqish zarurligi qayd etilgan. Natijada, ko‘pgina mamlakatlarda atrof-muhitni muhofaza qilishga oid qonunlar qabul qilina boshlandi. “Barqaror rivojlanish” ekologiyaga oid tushuncha, degan ilmiy gipotezalar aynan shu davrda shakllangan bo‘lib, bunday tor ma’nodagi tushuncha hamon saqlanib qolmoqda. Vaholanki, “barqaror rivojlanish” tushunchasi ijtimoiy-iqtisodiy va mintaqaviy tizimlarni rivojlantirishda atrof-muhitga zarar yetkazmagan holda, kelajak avlod ehtiyojlarini hisobga olgan hamda doimiy, bir tekis va muvozanatli iqtisodiy o‘sishni ta’minlashni aks ettiradi. “Barqaror rivojlanish” konsepsiyasi jam iyat barqarorligini ta’minlash va inson yashash tarzini sifat jihatdan yaxshilash uchun ijtimoiy ehtiyojlar, iqtisodiyot va atrof- muhit imkoniyatlari o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashni ko‘zda tutadi”. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, iqtisodiy fanlar tizimining bugungi kundagi bosh masalasi

“barqaror rivojlanish” g‘oyalarini o‘ziga singdiradi va shu asosda xo‘jalik yuritish mexanizmlarini joriy etishning nazariy yo‘nalishlarini ishlab chiqishdir.

“Barqaror rivojlanish” g‘oyalarining ijtimoiy-iqtisodiy fanlarda dolzarblashuviga insoniyat va uning kelajak avlodlariga ta’sir ko‘rsatayotgan bir qator ekologik, ijtimoiy, iqtisodiy muammolar turtki bo‘lganini qayd etish joiz. Jumladan:

-atrof-muhit degradatsiyasi (o‘rmonlarning qisqarishi, chollar va botqoqliklarning kengayishi, mahsulotlarning kimyoviylashuvi, hayvonot va o‘simlik olami turlarining yo‘qolib ketishi, turli kasalliklarning avj olishi, insonning umr ko‘rish davrining qisqarib borishi, kislotali yomg‘irlar, azon qatlamining yemirilishi, global iqlim o‘zgarishlari);

-tabiiy resurslardan foydalanishda samarali bo‘lmagan, tabiatga zarar yetkazuvchi texnologiyalarning qo‘llanilishi;

-rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar o‘rtasida iqtisodiy tafovutning kengayib borishi;

-dunyo bo‘ylab qashshoqlik miqyosining kengayishi, boylar va kambag‘allar o‘rtasida tabaqalanishning ortib borishi;

-suv va oziq-ovqat yetishmovchiligi muammolarining avj olishi;

-dunyoda sodir bo‘layotgan turli nizolar.

Qayd etilgan muammolar global yekologik va ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarda quyidagi beqarorlikni keltirib chiqarmoqda:

1.Ekologik tizimda atrof- muhitga antropogen ta’sirlar eng chekka halokatli nuqtaga yetib keldi. Iqtisodiy o‘sinh aholi soni ortib borishi resurslarni o‘zlashtirishning ortib borishi atrof-muhitning buzilishi inson genomi inqirozi ketma-ketligidagi o‘zaro aloqador ta’sirlar natijasida biosferada buzilishi kuzatilmoqda.

2.Ijtimoiy tizimda antropotsentrizm falsafasining ustuvorligi saqlanib turibdi, atrof-muhitni himoya qilish g‘oyalari to‘liq shakllangan va singdirilgan deb bo‘lmaydi,

guruhlar manfaati umuminsoniyat manfaatlaridan ustuvor bo'lmoqda, rivojlanish darajasi past bo'lgan mamlakatlarda aholi o'sishi davom etishi yashash sharoitlari o'rtasidagi farqni kengaytirmoqda, qashshoqlik va turli kasalliklarning ko'payib borishi kuzatilmoqda.

3. Iqtisodiy tizimda boylik orttirish g'oyalari ustuvorlik qilmoqda, iqtisodiy o'sish hamon ekstensiv shaklda qolmoqda, atrofmuhitga ta'sirlarning eng chekka me'yorlarini aks ettiruvchi iqtisodiy kriteriyalar ishlab chiqilmagan.

Yuqorida qayd etilgan "Barqaror rivojlanish" g'oyalarining shakllanish bosqichlaridagi ilgari siljishlar 1983-yilda BMTning Atrof-muhit va rivojlanish bo'yicha xalqaro komissiyasining tuzilishi bilan rivojlana bordi. Aynan shu davrda "barqaror rivojlanish"ning mezonlari ishlab chiqildi va nazariy-uslubiy asoslari boyitila boshladi. Masalan, 1987-yilda Norvegiya Bosh vaziri Gru Xarlem Brundland boshchiligida Xalqaro komissiyasining "Our Common Future" nomli hisoboti e'lon qilindi. Bu ma'ruzada "barqaror rivojlanish" kelajakka intilishning maqbul modeli ekanligi nazariy jihatdan asoslab berilgan. Xalqaro komissiyaning asosiy nazariy konsepsiyasi "tabiiy muhitjamiyat-insoniyat" shaklidagi "barqaror rivojlanish" tamoyiliga asoslangani qayd etildi. Shuningdek, "barqaror rivojlanish" jarayonining ommaviylashuviga komissiya tomonidan berilgan ta'rifda inson ehtiyojlarining qondirilishi vazifasining amalga oshirilishi munozarali bo'lib qolmoqda. Ya'ni mazkur komissiya "Barqaror rivojlanish" shunday rivojlanish shakliki, unga ko'ra inson ehtiyojlarini qondirish jarayonida keyingi avlod ehtiyojlarining qondirilish imkoniyatlari yo'qolishi xavfi kelib chiqmasligi kerak", deya ta'riflaydi. Aslida, inson ehtiyojlari cheksizligi, unga erk bermaslik kerakligi va uni ongli ravishda minimal darajada qondirish g'oyalari uzoq davrlardan beri ilmiy va diniy adabiyotlarda bayon etilgan. Biroq bu g'oyalarning ishlab chiqarish jarayoniga qanday ta'sir ko'rsatishi, bozor iqtisodiy tizimi m'alum bir m'anoda ehtiyojlamini qondirishga qaratilgan iqtisodiy tizim va bu tizim faoliyat mexanizmiga yuqoridagi paradigma qanday ta'sir ko'rsatishi va uning oqibatlari qanday bo'lishiga oid savollar munozarali bo'lib qolmoqda.

D.S.Mill o'zining "Principals of Political Economy" nomli asarida iqtisodiyot va Yer sayyorasi imkoniyatlarining o'zaro birbiriga moslashuvi masalasiga oid g'oyalarni ilgari surgan. U fanga inson va kapitalning "statsionar holati" tushunchasini kiritgan. Bunga ko'ra, inson m a'naviy va diniy barkamollikka erishishi uchun Yer sayyorasi imkoniyatlarini cheklab qo'ymaslik g'oyalari ilgari surilgan. Tadqiqotchi G.Deyli barqaror jamiyatda energiya va xomashyolar iste'moli quyidagi uchta shart asosida amalga oshirilishini aytib o'tgan:

1. Qayta tiklanuvchi resurslar iste'moli tezligi darajasi ularning tiklanish tezligi darajasidan oshib ketmasligi shart;
2. Qayta tiklanmaydigan resurslar iste'moli tezligi darajasi ularning o'mini bosuvchi muqobilini tadqiq etish tezligi darajasidan o'tib ketmasligi zarur;
3. Turli chiqindilarni tashlash intensivligi darajasi tabiat tomonidan ularning yutilishi darajasidan oshib ketmasligi kerak.

Tadqiqotchi D.X.Medouz fikrliga ko'ra, barqaror jamiyat moddiy va miqdoriy o'sish bilan emas, rivojlanishning sifat jihatlari bilan tavsiflanadi. Muallif o'z asarida iqtisodiy o'sish va iqtisodiy rivojlanish o'rtasidagi farq mavjudligini ilmiy jihatdan asoslab beradi. Unga ko'ra, rivojlanish o'z holatini yaxshilash, ilm-fan yutuqlari yordamida imkoniyatlarini kengaytirish. Miqdoriy o'sish va sifatli rivojlanish turli qonuniyatlarga bo'ysunadi. Joriy iqtisodiy tizim Yer sayyorasining bir boMagi va bu tizim yer qonuniyatlariga moslashmog'i zarur, deya fikr bildirdi. Shuningdek, tadqiqotchining fikricha, iqtisodiy o'sishga oid qaror qabul qilishga o'sish zaruriyati, kimlar yutuqqa erishishi va uning davomiyligi, ijobiy, salbiy oqibatlariga oid savollarini o'rtada muhokama qilish zarur. Hattoki, qayta tiklanmaydigan resurslardan foydalanishni to'xtatish kerakligini va uning o'miga Yer sayyorasi in'om qilayotgan tabiat ne'matlaridan oqilona foydalanish hamda kelajak avlodga resurs turlarini ko'proq saqlab qolish zarurligini aytib o'tgan. Demak, "barqaror rivojlanish" - jamiyat hayotini tashkil etishning yangi modeli. Butun dunyo hamjamiyatining Yoxannesburg shahrida 2002-yilda bo'lib o'tgan

“Barqaror rivojlanish” sammitidagi kelishuviga ko‘ra, 2005-yildan boshlab dunyo mamlakatlari “barqaror rivojlanish” bosqichiga o‘ta boshlaydi. Har bir mamlakat sammitda kelishilgan reja asosida barqaror rivojlanishga erishish uchun aniq normativ va qonunlar yuzasidan o‘zaro hamjihat harakatlarni va institutsional bazani shakllantirish hamda mustahkamlashga oid tadbirlarni amalga oshirish majburiyatini olgan. Shuningdek, dunyoning 193 davlati 2015-yilda BMT doirasida “Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development” (Barqaror rivojlanish 2030 kun tartibi: Dunyo transformatsiyasi) deb nomlangan kelishuvga erishishdi. Ushbu hujjat barqaror rivojlanishga erishishning 17 ta maqsadi va undan kelib chiqib, 169 ta vazifasi belgilangan. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 2015- yilning sentyabrida “Barqaror rivojlanish” bo‘yicha o‘tkazilgan sammitida qabul qilingan 70-son rezolyutsiyasiga muvofiq, shuningdek, 2030-yilgacha bo‘lgan davrda BMT Global kun tartibining “Barqaror rivojlanish” maqsadlarini izchil amalga oshirish bo‘yicha tizimli ishlarni tashkil etish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi 2018-yil 20-oktyabrdagi 841-son “2030-yilgacha bo‘lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qaroriga asosan 2030-yilgacha bo‘lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalar belgilandi.

1-maqsad. Barcha joylarda aholining kam ta’minlanganlik darajasini pasaytirish.

2-maqsad. Oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash, ovqatlanish ratsionini yaxshilash hamda qishloq xo‘jaligining barqaror rivojlanishiga ko‘maklashish.

3-maqsad. Sog‘lom turmush tarzini ta’minlash va barcha yoshdagi kishilarning farovonligiga ko‘maklashish

4-maqsad. Umumqamrovli va adolatli sifatli ta’limni ta’minlash hamda barchaga butun umri davomida ta’lim olish imkoniyatini rag‘batlantirish.

5-maqsad. Gender tenglikni ta’minlash va barcha xotin-qizlarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish.

6-maqсад. Barcha uchun suv resurslari va sanitariyaning mavjudligi hamda ulardan oqilona foydalanishni ta'minlash.

7-maqсад. Arzon, ishonchli, barqaror va zamonaviy energiya manbalaridan barcha uchun umumfoydalanish imkoniyatini ta'minlash.

Dunyo mamlakatlari 2016-yilning 1-yanvaridan boshlab ulami amalga oshirishi uchun milliy uslubiyot va dasturlar ishlab chiqilishi ko'zda tutilgan. "Barqaror rivojlanish" konsepsiyasi jam'iyat barqarorligini ta'minlash va inson yashash tarzini sifat jihatdan yaxshilash uchun ijtimoiy ehtiyojlar, iqtisodiyot va atrof-muhit imkoniyatlari o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashni ko'zda tutadi. "Barqaror rivojlanish" g'oyalarining dolzarblashuviga insoniyat va uning kelajak avlodlariga tahdid qiluvchi ekologik, ijtimoiy, iqtisodiy muammolar turtki bo'lganini qayd etish joiz. Jumladan: tabiiy resurslardan foydalanishda tabiatga zarar yetkazuvchi texnologiyalarning qo'llanilishi; Yer sayyorasida o'rmon maydonlarining qisqarib borayotganligi; dunyo mamlakatlarida iqlimning keskin o'zgarib borishi; dunyo mamlakatlarining rivojlanish darajasida iqtisodiy tafovutning kengayib borishi; suv va oziq-ovqat yetishmovchiligi muammolarining avj olishi; dunyoda sodir bo'layotgan ekologik, siyosiy va boshqa nizolar; tabiiy resurslardan foydalanishda tabiatga zarar yetkazuvchi texnologiyalarning qo'llanilishi;

Yer sayyorasida o'rmon maydonlarining qisqarib borayotganligi; dunyo mamlakatlarida iqlimning keskin o'zgarib borishi; dunyo mamlakatlarining rivojlanish darajasida iqtisodiy tafovutning kengayib borishi. Qayd etilgan muammolar global ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarda beqarorlikni keltirib chiqarmoqda va dunyo mamlakatlarini tang ahvolga solib qo'yayotganligi, eng avvalo, global ekologik muammolarning keskinlashuvini kuzatyapmiz. Ekspertlar vaziyatni o'nglash uchun jahon iqtisodiyotida "yashil taraqqiyot" tamoyillarini joriy etish zarurligini ta'kidlamokda. Mazkur yondashuv BMT Barqaror taraqqiyot maqsadlarida ham o'z ifodasini topgan. An'anaviy rivojlanish modelining beqarorligi iqtisodiyotni transformatsiya qilishning yangi rivojlanish konsepsiyasini izlab topishga yo'l ochmoqda. Iqtisodiy o'sishning an'anaviy modelidan "yashil"

iqtisodiyotga o'tish ko'plab davlatlarning maqsadi, global ekologik muammolarni hal qilishning muhim vositasi hisoblanadi. Demak "Yashil" iqtisodiyot — sayyoramiz ekologiyasini saqlagan holda, yangi bilim va resurstejamkor texnologiyalarga asoslangan ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarini rivojlantirishga asoslangan yangi modeldagi kelajak iqtisodiyoti hisoblanadi. Barqaror rivojlanish g'oyalarining dolzarblashuviga insoniyat va uning kelajak avlodlariga tahdid qiluvchi ekologik, ijtimoiy, iqtisodiy muammolar turtki bo'lganini qayd etish joiz. Ushbu strategiyaning amalga oshirilishi yaqin o'n yilda mamlakatda uglerod sarfini keskin kamaytirish, iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida ekologik toza va resurstejamkor texnologiyalarni joriy etish, qayta tiklanuvchi, samarali energiya manbalaridan keng foydalanish ko'zda tutilgan.

3.7. Tanlov modul

2- mavzu. O'quvchilarning mustaqil ta'limni tashkil etish shakllari

(2 soat amaliy mashg'ulot)

O'qituvchilarning ilmiy-uslubiy ishlarini tashkil etish va rivojlantirish, ta'lim jarayonini sifatli va samarali etish usullari. O'qituvchilarning pedagogik bilimlarini yangilash, ilmiy izlanishlarni amalga oshirish, innovatsion metodlarni qo'llash va o'quvchilarga yuqori sifatli ta'lim berishga yo'naltirish. Pedagogik bilimlarni yangilash. Seminarlar va treninglar. Pedagogik konferensiyalar va simpoziumlar. Ilmiy-uslubiy ishlarini rivojlantirish uchun innovatsion yondashuvlar. Pedagogik faoliyatda yangi texnologiyalarning joriy etilishi.

O'qituvchilarning ilmiy-uslubiy ishlarini tashkil etish va rivojlantirish hamda ta'lim jarayonini sifatli va samarali etish usullari haqida quyidagilarni aytish mumkin:

1. Ilmiy-uslubiy ishlar:

Maqsad: O'qituvchilarning pedagogik mahoratini oshirish, bilimlari va ko'nikmalarini yangilash, o'quvchilarning o'quvini yaxshilash uchun ilmiy va uslubiy asoslarni yaratish.

Asosiy yo'nalishlar:

Pedagogik bilimlarni yangilash: Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, fan yangiliklari, o'qitish metodlari bo'yicha muntazam o'qishlar, malaka oshirish kurslari, treninglar tashkil etish.

Ilmiy izlanishlar: Mavjud muammolarni aniqlash, ularning yechimlarini izlash, tadqiqotlar o'tkazish, natijalarni amaliyotga tatbiq etish.

Innovatsion metodlarni qo'llash: Yangi o'qitish usullari, interfaol usullar, axborot texnologiyalaridan foydalanishni o'rgatish va rag'batlantirish.

Metodik qo'llanmalar yaratish: O'qitilayotgan fanlar bo'yicha zamonaviy, samarali va interfaol o'qitish materiallari, dars ishlanmalari, testlar, topshiriqlar tayyorlash.

O'z-o'zini rivojlantirish: O'qituvchilarning o'z ustida ishlashi uchun sharoit yaratish (kitobxonlik, konferensiyalarda qatnashish, ilmiy maqolalar yozish va hokazo).

2. Ta'lim jarayonini sifatli va samarali etish usullari:

O'quv dasturlarini takomillashtirish: Zamonaviy talablarga mos, kompetensiyaviy yondashuv asosida tuzilgan o'quv dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish.

Zamonaviy o'qitish metodlari:

Interfaol usullar: Munozara, debat, loyiha ishlari, kichik guruhlarda ishlash, rolli o'yinlar, keys-stadil kabi usullar orqali o'quvchilarning faolligini oshirish.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT): Kompyuter, internet, multimediya vositalaridan dars jarayonida samarali foydalanish, masofaviy ta'lim imkoniyatlarini ishga solish.

Mavzuga oid loyihalar: O'quvchilarni mavzularni chuqur o'rganishga undaydigan, amaliy ko'nikmalarini shakllantiruvchi loyiha ishlarini tashkil etish.

Baholash tizimini takomillashtirish: Nafaqat bilimlarni, balki o'quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini ham baholovchi, rag'batlantiruvchi va rivojlantiruvchi baholash tizimini yaratish.

Individuallashtirilgan yondashuv: Har bir o'quvchining qobiliyati, qiziqishlari va o'zlashtirish sur'atini hisobga olgan holda ta'lim berish.

O'qituvchi va o'quvchi hamkorligi: Dars jarayonida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida o'zaro hurmat, ishonch va hamkorlik muhitini yaratish.

Moddiy-texnik bazani mustahkamlash: Zamonaviy o'quv jihozlari, laboratoriya anjomlari, kompyuter sinflari bilan ta'minlash.

Raqobat muhitini yaratish: O'quvchilar orasida sog'lom raqobatni shakllantirish, ularni turli fan olimpiadalari, ko'rik-tanlovlarda ishtirok etishga undash.

Dolzarb muammolarni hal etish: Ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi muammolarni aniqlash va ularni hal etish bo'yicha tizimli ish olib borish.

Bu ma'lumotlarni yanada kengaytirib, batafsil ma'ruza tayyorlash uchun quyidagi qo'shimcha ma'lumotlar kerak bo'lishi mumkin:

- Qaysi ta'lim muassasasi (maktab, kollej, OTM) uchun ma'ruza?
- Ma'ruza tinglovchilari kimlar (o'qituvchilar, metodistlar, rahbariyat)?
- Ma'ruza hajmi qancha bo'lishi kerak (sahifa, vaqt)?

Seminarlar va treninglar" hamda "Pedagogik konferensiyalar va simpoziumlar" nima ekanligini quyidagicha tushuntirish mumkin:

SEMINARLAR VA TRENINGLAR

Seminarlar va treninglar - bu asosan amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga, mavjud bilimni chuqurlashtirishga va muayyan muammolarga yechim topishga qaratilgan faol o'quv jarayonlari hisoblanadi.

Seminarlar: Ko'pincha ma'lum bir mavzu bo'yicha nazariy ma'lumot berish va ishtirokchilarning savol-javoblar orqali o'z fikrlarini bildirishlariga imkoniyat yaratishga qaratilgan. Bunda ma'lumot berish muhim rol o'ynaydi.

Treninglar: Bu jarayonlarda esa amaliy mashg'ulotlar ustuvor bo'ladi. Ma'lum bir ko'nikmani (masalan, yangi dasturdan foydalanish, muammoni yechish usuli) o'rganish uchun rolli o'yinlar, mashqlar, keys-stadi kabi usullardan foydalaniladi.

Qisqacha aytganda: Seminarda ko'proq "nima ekanligini" o'rganasiz, treningda esa "buni qanday qilishni" o'rganasiz.

Maqsadlari: O'qituvchilarning malakasini oshirish, yangi metodlarni o'rganish, tajriba almashish, amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish.

Pedagogik Konferensiyalar va Simpoziumlar

Pedagogik konferensiyalar va simpoziumlar - ko'proq ilmiy-amaliy tadbirlar bo'lib, ta'lim sohasidagi dolzarb muammolar, yangi yondashuvlar, ilmiy izlanishlar natijalari va tajribalarni keng miqyosda muhokama qilishga qaratilgan.

Konferensiya: Odatda ko'proq auditoriya uchun mo'ljallangan, turli mavzularni qamrab oladi. Ma'ruzalar, panel munozaralari, turli sho'balarda ishlar olib boriladi. Bunda fikr almashish va tajriba taqdim etish asosiy o'rin tutadi.

Simpozium: Odatda ma'lum bir tor va aniq mavzu bo'yicha chuqurlashgan ilmiy muhokamalarga bag'ishlanadi. Mutaxassislar o'zlarining ilmiy ishlarini taqdim etishadi va ularni atroflicha tahlil qilishadi.

Qisqacha aytganda: Konferensiya va simpoziumlarda ta'limdagi yangiliklar, muammolar va ularning yechimlari haqida ilmiy va amaliy ma'lumotlar almashiriladi, shu bilan birga ahamiyatli fikrlar bildiriladi.

Maqsadlari: Ilmiy tadqiqotlar natijalarini taqdim etish, ilg'or tajribalarni ommalashtirish, ta'lim muammolarini aniqlash va yechimlar izlash, hamkorlikni rivojlantirish.

